

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ

εκδδα

ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΚΑΙ ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΗΣΗΣ

**ΕΘΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΚΑΙ
ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΗΣΗΣ**

**ΚΖ΄ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΣΕΙΡΑ
ΤΕΛΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ**

ΤΙΤΛΟΣ

Ο στρατηγικός σχεδιασμός και η τουριστική αξιοποίηση των Πολιτιστικών Διαδρομών. Συγκριτική μελέτη παραδειγμάτων από την ευρωπαϊκή και την ελληνική πραγματικότητα.

ΤΜ. ΕΞΕΙΔΙΚΕΥΣΗΣ : ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ

Επιβλέπων:

Δρ. Ιωαννίδης Ιωάννης

Σπουδαστής:

Λαζαρίδης Κλήμης

ΑΘΗΝΑ - 2022

**Ο στρατηγικός σχεδιασμός και η τουριστική αξιοποίηση των
Πολιτιστικών Διαδρομών. Συγκριτική μελέτη παραδειγμάτων
από την ευρωπαϊκή και την ελληνική πραγματικότητα.**

Λαζαρίδης Κλήμης

ΕΣΔΔΑ, Κλήμης Λαζαρίδης©, 2022- Με την επιφύλαξη παντός δικαιώματος (ΚΖ' Εκπαιδευτική Σειρά).

Δήλωση

«Δηλώνω ρητά ότι, η παρούσα εργασία αποτελεί αποκλειστικά προϊόν προσωπικής εργασίας, δεν παραβιάζει καθ' οιονδήποτε τρόπο πνευματικά δικαιώματα τρίτων και δεν είναι προϊόν μερικής ή ολικής αντιγραφής.»

Αθήνα, 20/ 05 /2022

Κλήμης Λαζαρίδης

Υπογραφή

Ευχαριστίες

Οι ευχαριστίες απευθύνονται στον επιβλέποντα, Δρ Ιωάννη Ιωαννίδη για την πολύτιμη βοήθεια και καθοδήγηση του καθόλη τη διάρκεια εκπόνησης της τελικής εργασίας καθώς και για τις πολύτιμες γνώσεις που μου προσέφερε κατά την διδασκαλία του, στα μαθήματα της Α΄ και Β΄ ειδικής φάσης του προγράμματος σπουδών του τμήματος Πολιτιστικής Διοίκησης.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Ο τρόπος με τον οποίο εξελίσσεται το τουριστικό φαινόμενο και αναπτύσσεται το τουριστικό προϊόν, καταδεικνύει την ανάγκη ενός ουσιαστικού στρατηγικού σχεδιασμού στη χώρα, καθώς ο μαζικός χαρακτήρας του δε συμβαδίζει με τις επιταγές της βιώσιμης ανάπτυξης και της ανάδειξης του πολιτιστικού και περιβαλλοντικού αποθέματος. Η ύπαρξη διαθέσιμων φυσικών και πολιτιστικών πόρων, έδωσε το έναυσμα ώστε ο τουρισμός να αποτελεί σήμερα ένα από τους βασικούς πυλώνες οικονομικής ανάπτυξης και προσέλκυσης του επενδυτικού ενδιαφέροντος. Βέβαια το μοντέλο που τελικά επικράτησε, άναρχα και χωρίς προγραμματισμό, βασίζεται στις συμβατικές μορφές ανάπτυξης του τουρισμού, όπου κυριαρχεί το μοντέλο «ήλιος – θάλασσα - ψυχαγωγία», γεγονός που συντελεί στην υπερεκμετάλλευση και φθορά της φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς.

Στα πλαίσια των αρχών της βιώσιμης και αειφόρου ανάπτυξης, βρίσκονται στο προσκήνιο και εξελίσσονται εναλλακτικές μορφές τουρισμού, καθώς προκύπτουν νέα δεδομένα στη δημιουργία τουριστικών προϊόντων ώστε να καλύψουν αφενός τις αυξανόμενες ιδιαίτερες ανάγκες των τουριστών – επισκεπτών, αφετέρου να λάβουν υπόψη τους και την προστασία του φυσικού και πολιτιστικού πλούτου. Στη χώρα μας, το στοιχείο του πολιτισμού συνδέεται άμεσα με τον τουρισμό, δίνοντας τη βάση για την ανάπτυξη του πολιτιστικού τουρισμού, ως μια από τις εναλλακτικές μορφές του. Η ενίσχυση της προστασίας, διατήρησης και ανάδειξης της πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς δημιούργησε τις βασικές προϋποθέσεις για τη λήψη μέτρων, δίνοντας νέα πνοή στην εγκαθίδρυση εναλλακτικών μορφών τουρισμού, όπως ο πολιτιστικός, δημιουργώντας την αναγκαιότητα για την ανάπτυξη ενός οργανωμένου σχεδιασμού.

Η παρούσα εργασία έχει ως αντικείμενο την ανάλυση και σύνδεση των εννοιών της βιώσιμης ανάπτυξης, του βιώσιμου τουρισμού, της πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς. Η έννοια της βιωσιμότητας, απαιτεί την ανάπτυξη νέων μοντέλων διαχείρισης και εργαλείων, που θα εμπλουτίσουν βιώσιμες και εναλλακτικές μορφές τουρισμού, όπως ο πολιτιστικός τουρισμός, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγεται η «πολιτιστική διαδρομή». Άλλωστε το φυσικό και πολιτιστικό περιβάλλον είναι άρρηκτα συνδεδεμένα μεταξύ τους, όπως αποτυπώνεται και στο άρθρο 24 του Ελληνικού Συντάγματος. Στόχος της εργασίας αποτελεί η διερεύνηση της συμβολής των πολιτιστικών διαδρομών στην ανάδειξη και διατήρηση του πολιτιστικού και περιβαλλοντικού αποθέματος, μέσα σε ένα πλαίσιο ανάπτυξης ενός βιώσιμου τουριστικού προϊόντος, με περιβαλλοντικό πρόσημο, συμβάλλοντας τόσο στην ενίσχυση των τοπικών οικονομιών όσο και στην οικονομική ανάπτυξη της χώρας.

Στην παρούσα εργασία, γίνεται προσπάθεια ανάλυσης των πολιτιστικών διαδρομών και η συσχέτιση τους με τις έννοιες του βιώσιμου τουρισμού και της πολιτιστικής κληρονομιάς, βασιζόμενοι σε θεωρητικά βιβλιογραφικά δεδομένα και στοχεύοντας στον προσδιορισμό της σημασίας τους και της συμβολή τους στην αναζωογόνηση μια περιοχής. Παράλληλα αναπτύσσεται η διερεύνηση πολιτιστικών διαδρομών στην Ευρώπη και στην Ελλάδα καθώς και η ανάπτυξη μελέτης περίπτωσης για την πόλη της Λάρισας. Η πρακτική συνεισφορά της εργασίας έγκειται αφενός στην μελέτη και παράθεση στοιχείων σχετικά με τον πολιτιστικό πλούτο της πόλης της Λάρισας, αφετέρου στη δημιουργία πρότασης πολιτιστικών διαδρομών για την ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς της περιοχής.

Λέξεις – Κλειδιά: Πολιτιστικός τουρισμός, Πολιτιστική διαδρομή, Πολιτιστική κληρονομιά, Βιώσιμη ανάπτυξη, Εναλλακτικές μορφές τουρισμού, Φυσικό περιβάλλον.

ABSTRACT

The way in which the tourism phenomenon evolves and the tourism product develops, demonstrates the lack of strategic planning in the country, as its massive character does not go hand in hand with the requirements of sustainable development and the promotion of the cultural and environmental stock. The existence of available natural and cultural resources, gave the impetus for tourism to be today one of the main pillars of economic growth and attracting investment interest. Of course, the model that finally prevailed, anarchically and without planning, is based on the conventional forms of tourism development, where the model "sun-sea-entertainment" dominates, a fact both in the overexploitation and deterioration of the natural and cultural heritage.

Within the principles of sustainable and sustainable development, alternative forms of tourism are at the forefront and evolving, as new data emerge in the creation of tourism products to meet on the one hand the growing special needs of tourists - visitors and on the other to take into account the protection of nature and cultural wealth. In our country, the element of culture is directly related to tourism, giving the basis for the development of cultural tourism, as one of its alternative forms. Strengthening the protection, preservation and promotion of cultural and natural heritage has created the basic conditions for action, giving new impetus to the establishment of alternative forms of tourism, such as cultural, creating the need for the development of an organized planning.

The main purpose of this paper, is to analyze and link the concepts of sustainable development, sustainable tourism, cultural and natural heritage. The concept of sustainability requires the development of new management models and tools that will enrich sustainable and alternative forms of tourism, such as cultural tourism, including the "cultural route", ie touring places of cultural interest that can be harmoniously combined with the elements of the natural environment.

After all, the natural and cultural environment are inextricably linked, as reflected in Article 24 of the Greek Constitution. The aim of this work is to investigate the contribution of cultural routes in the promotion and preservation of cultural and environmental stock, within a framework for the development of a sustainable tourism product, with an environmental sign, contributing to the strengthening of local economies and economic development of the country.

The analysis of cultural routes and their correlation with the concepts of sustainable tourism and cultural heritage will be attempted, based on theoretical bibliographic data, aiming to determine their importance and their contribution to the revitalization of an area. In the present work, an attempt is made to investigate cultural routes in Europe and Greece as well

as the development of a case study for the city of Larissa. The practical contribution of the work lies on the study and presentation of the cultural environment of the city of Larissa, giving a proposal of cultural routes for the promotion of the cultural heritage of the region.

Keywords: Cultural tourism, Cultural route, Cultural heritage, Sustainable development, Natural environment, alternative forms of tourism.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: Εισαγωγικά στοιχεία	10
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Η βιώσιμη ανάπτυξη και η διασύνδεση με τις έννοιες του τουρισμού και της πολιτιστικής κληρονομιάς	13
2.1 Η έννοια της βιώσιμης ανάπτυξης και οι σύγχρονες προκλήσεις.....	13
2.2 Η βιώσιμη διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς.....	14
2.3 Η σύζευξη βιωσιμότητας και τουρισμού – το πλαίσιο των αρχών της βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης.....	17
2.4 Η έννοια του πολιτιστικού τουρισμού και η συμβολή του στην ανάδειξη του πολιτιστικού αποθέματος	19
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: Ο στρατηγικός σχεδιασμός των πολιτιστικών διαδρομών	21
3.1 Η έννοια και τα βασικά στοιχεία της πολιτιστικής διαδρομής.....	21
3.2 Η συμβολή της πολιτιστικής διαδρομής στην ανάδειξη και προστασία του πολιτιστικού και περιβαλλοντικού αποθέματος	23
3.3 Τα συστατικά στοιχεία του στρατηγικού σχεδιασμού μιας πολιτιστικής διαδρομής	26
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: Η ανάπτυξη πολιτιστικών διαδρομών στην Ευρώπη – παραδείγματα από την ευρωπαϊκή εμπειρία	30
4.1 Οι Πολιτιστικές Διαδρομές του Συμβουλίου της Ευρώπης	30
4.1.1 Το Ευρωπαϊκό Ινστιτούτο πολιτιστικών διαδρομών και το ετήσιο συμβουλευτικό Forum ...	31
4.1.2 Το Πρόγραμμα «Routes4U»	32
4.2 Η συμμετοχή της Ελλάδας στις πολιτιστικές διαδρομές του Συμβουλίου της Ευρώπης.....	33
4.2.1 Τα χαρακτηριστικά στοιχεία των διαδρομών.....	33
4.2.2 Η μοναδική ελληνικής πρωτοβουλίας πιστοποιημένη Διαδρομή: «Οι δρόμοι της Ελιάς»	36
4.3 Τα παραδείγματα ευρωπαϊκών χωρών – η περίπτωση της Ισπανίας και της Πορτογαλίας	37
4.3.1 Η διαδρομή της « <i>Rota Vicentina</i> » στην Πορτογαλία	37
4.3.2 Η διαδρομή της « <i>Isabel la Catolika</i> » και της « <i>Ruta de las Caras</i> » στην Ισπανία	38
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: Παραδείγματα ανάπτυξης πολιτιστικών διαδρομών στην Ελλάδα – Αξιολόγηση προτάσεων	41
5.1 Το παράδειγμα της πολιτιστικής διαδρομής στα «αρχαία θέατρα της Ηπείρου».....	41
5.2 Διερεύνηση ανάπτυξης πολιτιστικών διαδρομών στην Πόλη της Λάρισας.....	44
5.2.1 Οι σημαντικοί πολιτιστικοί πόροι της Λάρισας	44
5.2.2 Οι προτεινόμενες πολιτιστικές διαδρομές.....	48
5.2.3 Τα δεδομένα της ανάλυσης SWOT	50
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: Οι βασικές διαπιστώσεις και τα τελικά συμπεράσματα	56
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	59
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΕΙΚΟΝΩΝ	63

ΑΚΡΩΝΥΜΙΑ

- ΓΠΣ : Γενικό Πολεοδομικό Σχέδιο
- ΔΜΣ : Διευρυμένη Μερική Συμφωνία Πολιτιστικών Διαδρομών
- ΣτΕυρώπης : Συμβούλιο της Ευρώπης
- ΜΚΟ : Μη Κυβερνητική Οργάνωση
- ΕΕ : Ευρωπαϊκή Ένωση
- ΜΜΕ: Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης
- ΟΗΕ : Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών
- ΟΟΣΑ : Οργανισμός για την Οικονομική Συνεργασία και Ανάπτυξη
- ΟΤΑ: Οργανισμός Τοπικής Αυτοδιοίκησης
- ΟΧΕ : Ολοκληρωμένη Χωρική Επένδυση
- ΠΕΠ : Περιφερειακό Επιχειρησιακό Πρόγραμμα
- ΒΑΑ : Πρόγραμμα Βιώσιμης Αστικής Ανάπτυξης
- EICR : European Institute of Cultural Routes
- EUSAIR : EU Strategy for the Adriatic and Ionian Region
- IUCN : International Union for Nature and Natural Resources)
- ICOMOS: International Council on Monuments and Sites
- UNEP: United Nations Environment Programme
- UNESCO : United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization
- WWF : World Wildlife Fund
- WTO: Παγκόσμιος Οργανισμός Τουρισμού

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: Εισαγωγικά στοιχεία

Η παρούσα εργασία έχει ως αντικείμενο τη μελέτη των πολιτιστικών διαδρομών και τη διερεύνηση της συμβολής τους, αφενός στην ενίσχυση μιας βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης, αφετέρου στην ανάδειξη του πολιτιστικού και φυσικού αποθέματος ενός τόπου. Η ενίσχυση του πολιτιστικού τουρισμού βρίσκεται στο επίκεντρο του ακαδημαϊκού ενδιαφέροντος καθώς και του πολιτικού και κοινωνικού διαλόγου για τη μετάβαση σε ένα νέο αναπτυξιακό μοντέλο με επίκεντρο τη βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη μέσα από εναλλακτικές μορφές τουρισμού που θα αναδεικνύουν την πολιτιστική κληρονομιά.

Η διοργάνωση πολιτιστικών δράσεων, όπως είναι οι πολιτιστικές διαδρομές, αποτελεί ένα τρόπο προσέγγισης ενίσχυσης της βιώσιμης ανάπτυξης με περιβαλλοντικό και πολιτιστικό πρόσημο, και δύναται να συνεισφέρει στην ανάδειξη του πολιτιστικού αποθέματος μιας περιοχής, δημιουργώντας προοπτικές αναβάθμισης και οικονομικής ανάπτυξης. Ιδιαίτέρως δε, η σημαντική επίδραση στις τοπικές οικονομίες, πηγάζει από την προοπτική ανάπτυξης επενδύσεων, με ότι αυτό συνεπάγεται για τη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας και ενίσχυσης του τοπικού εισοδήματος στα πλαίσια της ανάπτυξης του πολιτιστικού τουρισμού. Παράλληλα, δύναται να δημιουργήσει νέα δεδομένα για την ενίσχυση της εμπλοκής και συμμετοχικότητας του τοπικού πληθυσμού σε αυτό το εγχείρημα, με γνώμονα την ανάπτυξη της ταυτότητας του τόπου, την επαφή με τον πολιτισμό και το περιβάλλον, την ανάδειξη και διατήρηση των δυνατών σημείων αυτού.

Θα επιχειρηθεί η ανάλυση των πολιτιστικών διαδρομών και η συσχέτιση τους με τις έννοιες του βιώσιμου τουρισμού και της πολιτιστικής κληρονομιάς, βασιζόμενοι σε θεωρητικά βιβλιογραφικά δεδομένα, στοχεύοντας στον προσδιορισμό της σημασίας τους και της συμβολή τους στην αναζωογόνηση μια περιοχής. Στην παρούσα εργασία γίνεται προσπάθεια διερεύνησης πολιτιστικών διαδρομών στην Ευρώπη και στην Ελλάδα καθώς και η ανάπτυξη μελέτης περίπτωσης για την πόλη της Λάρισας. Η πρακτική συνεισφορά της εργασίας έγκειται αφενός στην μελέτη και παράθεση στοιχείων σχετικά με τον πολιτιστικό πλούτο της πόλης της Λάρισας, αφετέρου στη δημιουργία πρότασης πολιτιστικών διαδρομών για την ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς της περιοχής.

Μεθοδολογία και ερευνητικά ερωτήματα

Κατά την εκπόνηση της εργασίας αναλύθηκαν και συλλέχθηκαν πληροφορίες από την βιβλιογραφία, κυρίως για το πρώτο μέρος που μελετά και προσπαθεί να προσδιορίσει έννοιες και αποσαφηνίσεις σε θεωρητικά ζητήματα. Κατά το δεύτερο μέρος, δίνεται βαρύτητα στη διερεύνηση ανάπτυξης πολιτιστικών διαδρομών τόσο στα πλαίσια του

Συμβουλίου της Ευρώπης όσο και σε συγκεκριμένες χώρες στην ευρωπαϊκή ήπειρο, αναλύοντας ως μελέτη περίπτωσης την πόλη της Λάρισας. Σημαντικό στοιχείο της μεθοδολογίας αποτέλεσε η γνωριμία και επαφή με εικαστικούς και σύγχρονους δημιουργούς της πόλης. Έλαβαν χώρα συζητήσεις και συνεντεύξεις, ώστε να εξαχθούν σημαντικές πληροφορίες σχετικά με τον πολιτιστικό σχεδιασμό στην πόλη και τη δυνατότητα ένταξης του σύγχρονου πολιτισμού στις διαδρομές.

Τα ερευνητικά ερωτήματα της εργασίας αναφέρονται στα εξής:

- Συμβάλλει η ύπαρξη πολιτιστικών στοιχείων και η αξιοποίησή τους μέσω των πολιτιστικών διαδρομών στην ανάπτυξη και αναζωογόνηση ενός τόπου καθώς και στην ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς ως μέρος της ταυτότητας μιας περιοχής;
- Υπάρχει επάρκεια αξιόλογου πολιτιστικού αποθέματος στην πόλη της Λάρισας ώστε να ικανοποιήσει τη δυνατότητα ανάπτυξης πολιτιστικής διαδρομής που θα αποτελέσει κινητήριο δύναμη για την ενίσχυση του τουριστικού ενδιαφέροντος;

Διάρθρωση και δομή της εργασίας

Η παρούσα εργασία αποτελείται από δύο μέρη. Στο πρώτο μέρος, εστιάζουμε στο θεωρητικό υπόβαθρο, όπου περιλαμβάνει δύο κεφάλαια. Αναλύονται οι έννοιες της βιώσιμης ανάπτυξης, του τουρισμού και της ολοκληρωμένης σύζευξης αυτών των δύο, η εμπλοκή και διασύνδεση της έννοιας της πολιτιστικής κληρονομιάς και του πολιτισμού. Στο τρίτο κεφάλαιο, πάντα στο πλαίσιο της θεωρητικής επισκόπησης, μεταβαίνουμε στην ανάπτυξη της έννοιας της πολιτιστικής διαδρομής για τη δημιουργία εναλλακτικού τουριστικού προϊόντος, της σημασίας της, τους στόχους που πρέπει να τεθούν για την ανάπτυξη μιας πολιτιστικής διαδρομής καθώς τα βασικά στοιχεία του στρατηγικού σχεδιασμού για την υλοποίησή.

Ακολουθεί το δεύτερο μέρος της εργασίας, όπου γίνεται συνδυασμός βιβλιογραφικών πηγών με θεμελίωση αμιγώς ερευνητική, που θεμελιώνεται στην ανάλυση παραδειγμάτων πολιτιστικών διαδρομών στην Ευρώπη και στην Ελλάδα καθώς και μελέτης περίπτωσης – πρότασης ανάπτυξης πολιτιστικής διαδρομής. Πιο συγκεκριμένα, στο τέταρτο κεφάλαιο δίνονται στοιχεία για τις πολιτιστικές διαδρομές που αναπτύσσονται στα πλαίσια του

Συμβουλίου της Ευρώπης (ΣτΕ) με έμφαση στις διαδρομές που συμμετέχει η χώρα μας καθώς και μελέτες περίπτωσης διαδρομών σε ευρωπαϊκές χώρες. Τέλος, στο πέμπτο κεφάλαιο δίνονται στοιχεία σχετικά με την ανάπτυξη της πολιτιστικής διαδρομής στα αρχαία θέατρα της Ηπείρου, ενώ παράλληλα πρόκειται να διερευνήσουμε τους πολιτιστικούς πόρους της πόλης της Λάρισας και στοχεύουμε στην εξαγωγή άμεσων συμπερασμάτων βάσει της μεθόδου SWOT analysis, σχεδιάζοντας πιθανές πολιτιστικές διαδρομές στην εν λόγω περιοχή. Η εργασία ολοκληρώνεται με τα τελικά συμπεράσματα και τις βασικές διαπιστώσεις της βιβλιογραφικής και της επιστημονικής έρευνας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Η βιώσιμη ανάπτυξη και η διασύνδεση με τις έννοιες του τουρισμού και της πολιτιστικής κληρονομιάς

2.1 Η έννοια της βιώσιμης ανάπτυξης και οι σύγχρονες προκλήσεις

Τις τελευταίες δεκαετίες η παγκόσμια κοινότητα αρχίζει να υιοθετεί πολιτικές για την αντιμετώπιση των περιβαλλοντικών προβλημάτων που πηγάζουν από την υπερεκμετάλλευση των φυσικών, την αυξανόμενη ένταση των ανθρωπογενών δραστηριοτήτων και των διαταραχών που προκαλεί η ανεξέλεγκτη οικονομική ανάπτυξη στο φυσικό περιβάλλον. Η έννοια της βιώσιμης ανάπτυξης παίρνει σάρκα και οστά και συμπληρώνεται από τις αρχές της αειφορίας, δίνοντας το έναυσμα για μια ολική μεταστροφή σε μία νέα πολιτική στάση, αυτή της «βιώσιμης ανάπτυξης». Στις αρχές της δεκαετίας του 80, αρχίζουν τα πρώτα βήματα για την μετάβαση στη νέα πραγματικότητα με τη σύσταση μιας παγκόσμιας Επιτροπής για το περιβάλλον και την ανάπτυξη, με πρόεδρο την Gro-Harlem-Brundtland, πρώην πρωθυπουργό της Νορβηγίας, ενώ ακολουθεί η δημοσίευση της έκθεσης Brundtland¹ το 1987, «Το κοινό μας μέλλον» (our common future)². Εδώ αρχικά προσδιορίζεται η έννοια της βιώσιμης ή αειφόρου ανάπτυξης, η ανάπτυξη που ανταποκρίνεται στις ανάγκες του παρόντος, χωρίς να θέτει σε κίνδυνο την ικανότητα των μελλοντικών γενιών να ανταποκριθούν στις δικές τους ανάγκες. Η σύζευξη της οικονομικής ανάπτυξης με την οικολογία και την προστασία του περιβάλλοντος αποτελεί πια γεγονός, δημιουργώντας τις βάσεις πάνω στις οποίες οι κυβερνήσεις και οι πολίτες να αναλάβουν την ευθύνη όχι μόνο για την περιβαλλοντική φθορά, αλλά και για τις πολιτικές που οδηγούν σε αυτή την φθορά.

Ωστόσο οι κοινωνικές, οικονομικές και περιβαλλοντικές συνθήκες ποικίλλουν από χώρα σε χώρα και για αυτό το λόγο δεν υπάρχει ένα ιδανικό πρότυπο βιώσιμης ανάπτυξης, καθώς εξαρτάται από παραγωγικό και οικονομικό μοντέλο που αναπτύσσει το κάθε κράτος. Η πανηγυρική διάσκεψη κορυφής του Ρίο της Βραζιλίας το 1992, για το Περιβάλλον και το Κλίμα, προσδιορίζει πλέον ξεκάθαρα ότι η βιώσιμη ανάπτυξη και η πρόταξη των πολιτικών που συνδέονται με αυτή θα αποτελέσουν τη βασική προτεραιότητα της παγκόσμιας κοινότητας, όπου οι άνθρωποι έχουν το έννομο δικαίωμα σε μια υγιή και παραγωγική ζωή πάντα σε αρμονία και σεβασμό προς τη φύση». Η «Ατζέντα 21», στα πλαίσια της διάσκεψης αποτελεί το πρώτο στρατηγικό εργαλείο για την καθιέρωση της βιωσιμότητας ως το θεμέλιο της παγκόσμιας οικονομικής και περιβαλλοντικής πολιτικής.

¹ Report of the World Commission on Environment and Development: «Our Common Future», 1987

² Κοζυράκης, 2007

Παράλληλα, η βιώσιμη ανάπτυξη υιοθετείται σταδιακά από τα κράτη, μέσω της υιοθέτησης των πολιτικών των Ηνωμένων Εθνών και των εξειδικευμένων τμημάτων του καθώς και του ΟΟΣΑ. Το 1994 διακηρύσσεται «η χάρτα των ευρωπαϊκών πόλεων για τη βιώσιμη ανάπτυξη», η αποκαλούμενη «χάρτα του Aalborg³, που καθιερώνει την έννοια της βιώσιμης πόλης με την εισαγωγή των αρχών της βιώσιμης ανάπτυξης, της οικονομικής αποτελεσματικότητας, της κοινωνικής προόδου και διατήρησης του περιβάλλοντος μέσα στις αστικές πολιτικές.

Ο ΟΟΣΑ, το 1990, αναφέρεται στην έννοια της «Βιώσιμη ανάπτυξης», ως εκείνη που δεν μειώνει την παραγωγική δυναμικότητα στο μέλλον⁴. Η «Βιώσιμη ανάπτυξη: ως η βελτίωση της ποιότητας της ζωής του ανθρώπου μέσα στα πλαίσια της φέρουσας ικανότητας των οικοσυστημάτων, που στηρίζουν την επιβίωση του ανθρώπου στον πλανήτη», αποτελεί ένα άλλο ορισμός που διατυπώθηκε μέσα από τη συνεργασία διεθνών οργανισμών όπως της IUCN, UNEP και WWF. Συνεπώς η βιώσιμη ανάπτυξη εξελίσσεται με σεβασμό στο περιβάλλον, έχοντας ως βασικά της στοιχεία την τεχνολογική καταλληλότητα, την οικονομική εφικτότητα, την κοινωνική αποδοχή, ικανοποιώντας τις ανάγκες της παρούσης γενιάς χωρίς να βάζει σε κίνδυνο την ικανοποίηση των αναγκών των μελλοντικών γενεών.

Η σύγχρονη πραγματικότητα, όπως εμφανίζεται αδήριτη μέσα και από τις επιδράσεις της κλιματικής αλλαγής θέτει ως προκλήσεις την βελτίωση της ποιότητας της ανθρώπινης ζωής, τη διαχείριση της υπερεκμετάλλευσης των μη ανανεώσιμων φυσικών πόρων, βάζοντας ως πρόσημο τη διαβίωση εντός πλαισίων της φέρουσας ικανότητας του πλανήτη. Η δημιουργία μιας παγκόσμιας συμμαχίας έρχεται πλέον στο προσκήνιο, καθώς μια συνεργασία υπό τον συνασπισμό των εθνών αποτελεί τη μοναδική λύση στην από κοινού αντιμετώπιση παγκόσμιων περιβαλλοντικών προβλημάτων, που ξεπερνούν τα εθνικά σύνορα.

2.2 Η βιώσιμη διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς

Η πολιτιστική κληρονομιά και η κουλτούρα του πολιτισμού, αποτελεί ένα από τα βασικά συστατικά στοιχεία της βιώσιμης ανάπτυξης⁵. Ως ένας από τους 4 βασικούς πυλώνες της εγκαθίδρυσης της βιωσιμότητας στο σύγχρονο αναπτυξιακό μοντέλο, λειτουργεί σε απόλυτη αρμονικά και δρα υποστηρικτικά προς την εξέλιξη της κοινωνικής και οικονομικής ανάπτυξης, στα πλαίσια της προστασίας του περιβάλλοντος σε όλες του τις απολήξεις. Μέσα σε ένα γενικότερο πλαίσιο διαχείρισης, ανάδειξης και διατήρησης της πολιτισμικής

³ Δημητριάδη, 2012

⁴ <http://www.oecd.org>

⁵ Hawkes, 2001

κληρονομιάς, δύναται να αποτελέσει στρατηγικό στόχο που θα συνδέσει, τον τομέα του πολιτισμού με την ανάπτυξη πολιτικών περιφερειακής ανάπτυξης. Έτσι δρώντας τρόπον τινά ενωτικά, και λειτουργώντας δημιουργικά σε πολλά επίπεδα, θα επιφέρει πολλαπλασιαστικά οφέλη ενισχύοντας την κοινωνική ευθύνη των μελών της τοπικής κοινωνίας⁶.

Η ανάληψη συγκεκριμένων δράσεων, ενεργειών και πολιτικών επιλογών θα δημιουργήσει το έδαφος για τη βιώσιμη διαχείριση της πολιτισμικής κληρονομιάς ενός τόπου. Η ολιστική προσέγγιση αυτών, έγκειται αρχικά στην ολοκληρωμένη και ορθή καταγραφή και αποτύπωση των υλικών και άυλων πολιτισμικών πόρων της περιοχής μελέτης (αρχαιολογικούς χώρους, μνημεία, οικιστικά σύνολα, άυλη πολιτιστική κληρονομιά) και την συνειδητοποίηση της αξίας αυτών από την τοπική κοινωνία⁷. Η αποτύπωση της υφιστάμενης κατάστασης των στοιχείων του πολιτιστικού αποθέματος, τόσο ως προς το είδος όσο και τη χωρική τους κατανομή, θα δημιουργήσει ένα εργαλείο σχεδιασμού στα πλαίσια ενός πρότυπου αξιοποίησής τους, όπως σήμερα διαδραματίζουν, σε παγκόσμιο επίπεδο, οι πολιτιστικές διαδρομές.

Η φύση της ιδιαιτερότητας, των αναγκών και των προβλημάτων των τοπικών κοινωνιών θα καθορίσει σε σημαντικό βαθμό το πλαίσιο σχεδιασμού, ενισχύοντας τη θέληση και αυξάνοντας την κουλτούρα συμμετοχικότητας για την υλοποίηση του. Η στήριξη της τοπικής κοινωνίας απαιτεί το βασικό στοιχείο στη σχεδιαστική προσέγγιση, υλοποιώντας στην πράξη την άποψη «ό,τι ρυθμίζεται τοπικά πρέπει και να αποφασίζεται τοπικά, με τη συμμετοχή των κοινωνικών ομάδων».⁸

Η στοχοθεσία ενός εγχειρήματος στην ανάδειξη και διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς θα λαμβάνει υπόψη τα χαρακτηριστικά που συγκροτούν την ταυτότητα της ενός τόπου, μέσω μιας bottom-up προσέγγισης, η οποία στηρίζεται στην εμπλοκή, των πολιτών και των ομάδων ενδιαφερόντων στα κέντρα λήψης αποφάσεων, σε όλα τα στάδια της διαδικασίας⁹.

Ωστόσο οι πολιτικές ανάπτυξης βιωσιμότητας θα πρέπει να εναρμονίζονται πλήρως με το στοιχείο της «φέρουσας ικανότητας» κατά τη διαχείριση και αξιοποίηση του πολιτιστικού αποθέματος. Αποτελεί μια έννοια που αρχικά εφαρμόστηκε στη διαχείριση των φυσικών πόρων του πλανήτη, και μετασχηματίζεται πλέον εννοιολογικά στον τομέα του πολιτισμού, με τις παρεμβάσεις που μπορούν οι πολιτιστικοί πόροι να αντέξουν και τις επιπτώσεις που μπορούν να απορροφήσουν, όπως θα προκύψουν από τις τουριστικές πολιτικές που θα εφαρμοστούν, λαμβάνοντας υπόψη τα αριθμητικά δεδομένα των τουριστών που θα έπρεπε

⁶ Σωμαράκης, 2016

⁷ Χαραλαμποπούλου, 2019

⁸ Kaufmann, 2011

⁹ Σωμαράκης, 2016

να φιλοξενούνται σε μια περιοχή. Προσδιορίζοντας τρόπον τινά, στην περιβαλλοντική βιωσιμότητα του προορισμού, στοιχείο που περιλαμβάνει και το πολιτιστικό περιβάλλον ως αναπόσπαστο στοιχείο της, εστιάζουμε στο πλήθος των επισκεπτών που αντέχει ένας προορισμός χωρίς: α) καταστροφές στο φυσικό, οικονομικό, κοινωνικό και πολιτιστικό περιβάλλον¹⁰ και β) τη μείωση της ευχαρίστησης των τουριστών¹¹.

Δεν υπάρχει όμως μόνο η φέρουσα ικανότητα του φυσικού περιβάλλοντος που επηρεάζεται από την πολιτιστική ανάπτυξη ενός τόπου. Σήμερα, η έννοια έχει διευρυνθεί και περιλαμβάνει και άλλες μορφές φέρουσας ικανότητας¹²:

- Την κοινωνική φέρουσα ικανότητα, η οποία αναφέρεται στον αριθμό των τουριστών που μπορεί να αντέξει η τοπική κοινωνία, ώστε να μην αλλοιωθεί η αυθεντικότητά της, η κουλτούρα και η ταυτότητά της
- Την οικονομική, που προσδιορίζει το όριο πέρα από το οποίο ο τουρισμός γίνεται «μονοκαλλιέργεια»¹³
- Την φυσική, που αναφέρεται σαφώς στα χωρικά πλαίσια εξυπηρέτησης των επισκεπτών, όπως η διαθεσιμότητα χώρων στάθμευσης αλλά και στους φυσικούς πόρους όπως το νερό
- Και την ψυχολογική φέρουσα ικανότητα, η οποία καθορίζει πόση τουριστική κίνηση ανέχεται ο οικοτουρίστας, πριν αισθανθεί ότι υποβαθμίζεται η εμπειρία της άγριας φύσης που βιώνει¹⁴.

Βέβαια η βιωσιμότητα της διαχείρισης της πολιτισμικής κληρονομιάς αλλά και της τουριστικής ανάπτυξης απαιτεί τη διερεύνηση και αξιολόγηση καινούριων παραμέτρων, τόσο ποσοτικών όσο και ποιοτικών όπως τη συμπεριφορά των ντόπιων κατοίκων απέναντι στους τουρίστες αλλά και στο φυσικό και πολιτιστικό περιβάλλον που κατοικούν και β) τα διαθέσιμα μέσα διαχείρισης και προστασίας του εκάστοτε πολιτιστικού περιβάλλοντος κ.α. Ακόμα και η ικανοποίηση των παραπάνω παραμέτρων σε συνδυασμό με τον έλεγχο τήρησης των ορίων της φέρουσας ικανότητας, δεν εξασφαλίζει τη βιωσιμότητα αφού δεν αποτελεί ένα «ολοκληρωμένο πλαίσιο» αξιολόγησής της. Αποτελεί μόνο μια παράμετρο, ενός «πλαισίου αξιολόγησης», ενδεχομένως από τις πλέον σημαντικές. Διεθνώς, τη σημερινή εποχή η αξιολόγηση της βιωσιμότητας της τουριστικής ανάπτυξης βασίζεται σε δείκτες, παρέχοντας σημαντικά στοιχεία στη φάση σχεδιασμού και βοηθούν στην εκτίμηση της προόδου που σημειώνεται στο πλαίσιο της Βιώσιμης Ανάπτυξης και αποτελούν προειδοποιητικά σήματα πριν εκδηλωθούν περιβαλλοντικές, κοινωνικές ή οικονομικές

¹⁰ Fokiali et al., 2005

¹¹ Μπιτσάνη, 2004

¹² Pearce & Kirk, 1986

¹³ Χαραλαμποπούλου, 2019

¹⁴ Σβορώνου, 2003

καταστροφές. Για το λόγο αυτό έχουν μεγάλη αξία στη φάση σχεδιασμού και λήψης αποφάσεων¹⁵.

2.3 Η σύζευξη βιωσιμότητας και τουρισμού – το πλαίσιο των αρχών της βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης

Η προώθηση ενός μοντέλου τουριστικής ανάπτυξης στα πλαίσια της βιωσιμότητας εκκινεί από τη δεκαετία του 80. Βέβαια μέσα στα πλαίσια του βιώσιμου τουρισμού, προσδιορίζεται ως βασικός σκοπός η διατήρηση του περιβάλλοντος το οποίο περικλείει κυρίως τα φυσικά και πολιτιστικά στοιχεία, ώστε να εξασφαλίζεται η δυνατότητα πώλησης ενός τουριστικού προϊόντος τόσο κατά την τρέχουσα όσο και τη μελλοντική χρονική περίοδο¹⁶. Ο Παγκόσμιος Οργανισμός Τουρισμού (WTO) αναπτύσσει το σκεπτικό ότι η ανάπτυξη της τουριστικής δραστηριότητας σε παγκόσμιο επίπεδο, οφείλει να αναπτύσσεται εντός του πλαισίου της ικανοποίησης των σύγχρονων αναγκών των πολιτών ως τουρίστες καθώς και των περιοχών που τους φιλοξενούν και παράλληλα να προστατεύει και να ενισχύει τις μελλοντικές δυνατότητες ανάπτυξης του τουριστικού προϊόντος¹⁷. Έχοντας ως γνώμονα την αποτελεσματική και βιώσιμη διαχείριση, μπορούν να εκπληρωθούν οι οικονομικές και κοινωνικές ανάγκες που προκύπτουν στο σύγχρονο περιβάλλον, ενώ παράλληλα να διατηρείται η πολιτιστική ακεραιότητα, οι ουσιώδεις οικολογικές διαδικασίες και η βιοποικιλότητα.

Το τουριστικό προϊόν που θα προκύψει από την εφαρμογή πολιτικών βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης προϊόντα, επιβάλλεται να αναπτύσσονται και να λειτουργούν αρμονικά και συμπληρωματικά με το φυσικό περιβάλλον, την κοινωνία και το πολιτιστικό περιβάλλον¹⁸. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη αποτελεί η τουριστική ανάπτυξη που δραστηριοποιείται ισόρροπα στην τοπική, κοινωνική, οικονομική, πολιτισμική και περιβαλλοντική δομή της κάθε τουριστικής περιοχής, διαμορφώνοντας παράλληλα όρους (υπηρεσίες, υποδομές, τεχνογνωσία) για την συνεχή ανατροφοδότηση της. Αποτελεί δηλαδή, μια συνεκτική και εξελικτική διαδικασία προώθησης τουρισμού, που σέβεται το φυσικό και περιβαλλοντικό απόθεμα του τουριστικού προορισμού, ώστε μελλοντικά οι επόμενοι επισκέπτες να έχουν τη δυνατότητα να βιώσουν το περιβάλλον και τους πόρους του τουριστικού προορισμού όσον το δυνατόν εγγύτερα στην πρότερη τους κατάσταση¹⁹.

¹⁵ Hart & Ahuja, 1996

¹⁶ Κοζυράκης, 2007

¹⁷ <http://unwto.org>

¹⁸ Κοκκώσης Χ. και Γσάρτας Π., 2001

¹⁹ Σφακιανάκης, Μ., 2000

Ωστόσο η τουριστική ανάπτυξη και η διασύνδεσή της με την βιωσιμότητα, δύναται να αναπτυχθεί μέσω ηπιότερων μορφών τουρισμού που δεν θα αποβλέπουν αποκλειστικά στο οικονομικό αποτέλεσμα, αλλά θα δείχνουν παράλληλα ιδιαίτερη σημασία και σεβασμό στο περιβάλλον, στον πολιτισμό και στις ιδιαιτερότητες της τοπικής κοινωνίας, αναπτύσσοντας κουλτούρες ευαισθητοποίησης για τα παγκόσμια περιβαλλοντικά προβλήματα. Μπορεί δε να εφαρμοστεί σε όλες τις μορφές τουρισμού και σε όλες τις περιοχές προορισμού, συμπεριλαμβανομένου του μαζικού και όλων των εναλλακτικών μορφών τουρισμού²⁰. Οι αρχές της βιωσιμότητας πρέπει να αναφέρονται τόσο στο περιβάλλον, όσο στην οικονομία, αλλά και στις κοινωνικές συνθήκες της τουριστικής ανάπτυξης. Επομένως, απαιτείται η υιοθέτηση της κατάλληλης ισορροπίας μεταξύ αυτών των τριών διαστάσεων ώστε να υπάρξει μια μακροχρόνια βιωσιμότητα.

Από τη Διακήρυξη της Μανίλας για τον Παγκόσμιο Τουρισμό (1980), τη Διάσκεψή του Ρίο για το Περιβάλλον (1992), την Agenda 21, που ενσωματώθηκε στη Συνθήκη του Μάαστριχτ και τελευταία από τον Παγκόσμιο Κώδικα Δεοντολογίας για τον Τουρισμό (1999), έγιναν πολλές προσπάθειες να αναλυθούν διεξοδικά οι αρνητικές επιπτώσεις της ανεξέλεγκτης και μονόπλευρης τουριστικής ανάπτυξης, και να προαχθεί η ανάπτυξη ενός νέου μοντέλου τουριστικής ανάπτυξης, που θα διακατέχεται από τις αρχές της αειφορίας. Τα συμπεράσματα που προέκυψαν από τις ανωτέρω διασκέψεις καθορίζουν τις αρχές της βιώσιμης ανάπτυξης και ταυτόχρονα τονίζουν την υποχρέωση της παγκόσμιας κοινότητας, που εμπλέκεται με την τουριστική ανάπτυξη, να προστατεύσει το περιβάλλον, προωθώντας την ανάπτυξη του βιώσιμου τουρισμού, που προϋποθέτει την ανάπτυξη νέων εναλλακτικών μορφών τουρισμού συμβατών με το περιβάλλον.

Οι βασικές αρχές που διέπουν την βιώσιμη ανάπτυξη του τουρισμού διατυπώθηκαν αρχικά στην συνδιάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών για το περιβάλλον και την ανάπτυξη, που πραγματοποιήθηκε στο Ρίο της Βραζιλίας το 1992 και οριστικοποιήθηκαν στο παγκόσμιο συνέδριο στο Λανθαρότε της Ισπανίας το 1995. Βασική αρχή αποτελεί η τουριστική ανάπτυξη να είναι φιλική προς το περιβάλλον στο παρόν και στο μέλλον καθώς και οικονομικά βιώσιμη και κοινωνικά δίκαιη για τις τοπικές κοινωνίες. Παράλληλα το τουριστικό προϊόν θα πρέπει να εναρμονίζεται με το φυσικό, πολιτισμικό και ανθρώπινο περιβάλλον και να αναπτύσσεται εντός ενός πλαισίου που λαμβάνει υπόψη του τις επιπτώσεις στην πολιτισμική κληρονομιά και την παράδοση της τοπικής κοινωνίας.

Η προστασία και ανάδειξη του φυσικού και πολιτισμικού περιβάλλοντος, αποτελεί το ζητούμενο και απαιτεί συνεργασία για πολιτισμικές, τεχνολογικές και επαγγελματικές-

²⁰ Δημητριάδη, 2012

οργανωτικές καινοτομίες, ιδίως στην ανάπτυξη εργαλείων ολοκληρωμένου σχεδιασμού και διαχείρισης της τουριστικής ανάπτυξης. Δίνοντας βαρύτητα στη διατήρηση της ακεραιότητας του τουριστικού προορισμού και την ικανότητα εξυπηρέτησης των τουριστών στο πλαίσιο μιας στρατηγικής για τη βιώσιμη ανάπτυξη, η ανάπτυξη των τουριστικών πολιτικών θα πρέπει να βασίζεται στη διεύρυνση των ευκαιριών για τις τοπικές κοινωνίες συμβάλλοντας στο μέγιστο στην τοπική οικονομία, συμβάλλοντας στην αποτελεσματικά στη βελτίωση της ποιότητας ζωής όλων και στον κοινωνικό-πολιτισμικό εμπλουτισμό του κάθε τόπου προορισμού. Ωστόσο οι περιβαλλοντικά και πολιτισμικά ευαίσθητες περιοχές θα πρέπει να τύχουν ιδιαίτερης μέριμνας και να αναζητούνται εναλλακτικές μορφές ανάπτυξης του τουριστικού προϊόντος, δίνοντας προτεραιότητα σε αυτές τις μορφές και μοντέλα που συμβάλλουν σε μια προοπτική βιώσιμης ανάπτυξης με σεβασμό στο φυσικό και πολιτισμικό περιβάλλον.

2.4 Η έννοια του πολιτιστικού τουρισμού και η συμβολή του στην ανάδειξη του πολιτιστικού αποθέματος

Στα πλαίσια της ανάπτυξης εναλλακτικών μορφών τουρισμού, όπως επιτάσσουν οι αρχές της βιώσιμης ανάπτυξης, ο πολιτιστικός τουρισμός θέτει ως στόχο, την ενίσχυση του εισοδήματος τόσο των ιδρυμάτων πολιτιστικής κληρονομιάς όσο και των τοπικών κοινωνιών, δημιουργώντας τις συνθήκες και την ανάδειξη και διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς ενός τόπου. Ο πολιτιστικός τουρισμός δύναται να λειτουργήσει ως πόρος εισοδήματος ενισχύοντας και διατηρώντας παράλληλα τα στοιχεία του πολιτισμού ως πηγή εσόδων στις περιοχές υποδοχής²¹. Η διασύνδεση πολιτισμού και ανάπτυξης του τουρισμού δίνει πλέον τη δυνατότητα να δημιουργηθούν νέοι πόροι προς όφελος της κοινωνικοοικονομικής ανάπτυξης σε περιφερειακές κοινότητες. Συνεπώς, η πολιτιστική ανάπτυξη της υπαίθρου, μπορεί να προβάλλει και να χρησιμοποιήσει τους φυσικούς και ανθρώπινους πόρους μιας περιοχής, τις σχέσεις κοινότητας και οικογένειας, την κληρονομιά και τον τρόπο ζωής τους, για να κινήσει το τουριστικό ενδιαφέρον²².

Όπως αναφέρει ο Παγκόσμιος Οργανισμός Τουρισμού, ο πολιτιστικός τουρισμός έχει ως κυρίαρχο κίνητρο την αναζήτηση διαφορετικών δραστηριοτήτων και εμπειριών που σχετίζονται με τον πολιτισμό. Τα παραδείγματα αυτών των κινήτρων είναι η συμμετοχή σε φεστιβάλ και πολιτιστικές εκδηλώσεις, η γνωριμία με την ιστορία και την παράδοση ενός τόπου, η επίσκεψη σε περιοχές με παραδοσιακά δομημένο περιβάλλον ή σε πολιτιστικά

²¹ Huibin et al, 2012

²² Μπάρδας Κ, 2018

μνημεία και μουσεία, η γνωριμία με τα τοπικά ήθη και έθιμα όπως και η γνωριμία με την τοπική γαστρονομία²³.

Ο πολιτιστικός τουρισμός αναπτύσσεται εντός ενός πλαισίου σύνδεσης της απτής και της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς, έχοντας ως στόχο να διαμορφώσει ένα τουριστικό προϊόν το οποίο θα προσελκύσει το ενδιαφέρον των τουριστών. Βασικά στοιχεία του αποτελούν ο παραδοσιακός τρόπος ζωής σε ένα τόπο, η παραδοσιακή αρχιτεκτονική, τα γραφικά τοπία και η άγρια φύση, τα φυσικά αξιοθέατα ως μουσεία, οι αρχαιολογικοί χώροι και τα μνημεία, τα ιστορικά κτήρια, τα παραδοσιακά γεγονότα και οι γιορτές, οι θεματικές εκδρομές, οι διαδρομές και οι τοποθεσίες που συνδέονται με διάσημα πρόσωπα ή σημαντικά γεγονότα²⁴. Μια άλλη προσέγγιση του πολιτιστικού τουρισμού, αναφέρει ότι αποτελεί ένα πακέτο δραστηριότητας που θεμελιώνεται στην επίσκεψη και περιήγηση των ατόμων σε πολιτιστικά αξιοθέατα μακριά από τον συνήθη τόπο διαμονής τους, με την πρόθεση να συλλέξουν νέες πληροφορίες και εμπειρίες προκειμένου να ικανοποιήσουν τις πολιτιστικές τους ανάγκες²⁵. Ένας ορισμός του πολιτιστικού τουρισμού και ίσως ο πιο αντιπροσωπευτικός, αναφέρει ότι αφορά κάθε ταξίδι που πραγματοποιείται με στόχο να γνωρίσουμε τον πολιτισμό, την ιστορία, την τοπική κουλτούρα και κληρονομιά του τόπου ενδιαφέροντος, τον παλαιό και σύγχρονο τρόπο ζωής²⁶.

Στις μέρες μας, η πολιτιστική κληρονομιά αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους παράγοντες για την προσέλκυση τουριστών μαζί με την πολιτιστική προσφορά της τοπικής κοινωνίας²⁷. Η δημιουργία ενός τουριστικού προορισμού που σχεδιάζεται για να χρησιμοποιήσει τον πολιτιστικό χαρακτήρα, απαιτεί στρατηγικό σχεδιασμό βασισμένο στην αντίληψη του καταναλωτή, συνδυάζοντας τα προσωπικά πολιτιστικά κίνητρα του με τα κίνητρα του ταξιδιού, στα οποία οι περισσότεροι άνθρωποι αναζητούν ποικιλίες πραγμάτων που πρέπει να κάνουν όταν ταξιδεύουν. Στην περίπτωση αυτή, με βάση τον πολιτισμό ως διαδικασία, ο ταξιδιώτης αναζητεί παράλληλες δράσεις μέσα από διαδρομές ενώ μαθαίνει για την ιστορία, την κουλτούρα και τον πολιτισμό, της συγκεκριμένης περιοχής που θα επισκεφθεί. Ωστόσο, χάρη στο γεγονός ότι ο κάθε προορισμός είναι μοναδικός και προσφέρει μία διαφορετική εμπειρία, οι διαδρομές αυτές θα πρέπει να είναι διαθέσιμες στο κοινό και να παρέχουν ασφάλεια και ενημέρωση με πλήρη υποστήριξη από τις τοπικές κοινωνίες, με σκοπό την ικανοποίηση του ταξιδιώτη.

²³ Κοκκώσης, 2011

²⁴ Καραβασίλη, 2000

²⁵ Shamsuddoha et al., 2011

²⁶ McIntosh & Goeldner, 2009

²⁷ Μπάρδας Κ, 2018

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: Ο στρατηγικός σχεδιασμός των πολιτιστικών διαδρομών

3.1 Η έννοια και τα βασικά στοιχεία της πολιτιστικής διαδρομής

Στο πλαίσιο μιας τουριστικής πολιτικής που στοχεύει στην αειφορία και τη βιωσιμότητα, ο πολιτισμικός τουρισμός διαθέτει ποικίλα διαχειριστικά εργαλεία προκειμένου να προσφέρει διαφορετικές εμπειρίες αναδεικνύοντας το πολιτιστικό απόθεμα ενός τόπου ή προορισμού. Η Ελλάδα, μάλιστα, που διαθέτει πληθώρα φυσικών και πολιτιστικών πόρων, τους οποίους μπορεί να προσφέρει ως υπόβαθρο για τους τουρίστες, έχει τη δυνατότητα να μεγιστοποιήσει τα οφέλη του τουρισμού αξιοποιώντας τα διαθέσιμα εργαλεία του πεδίου.

Η έννοια της πολιτιστικής διαδρομής είναι πολυδιάστατη, ενώ εισάγει και αντιπροσωπεύει μια ποιοτική συμβολή στην έννοια της κληρονομιάς και στη προστασία της. Η πολιτιστική διαδρομή έχει προσδιοριστεί από τη διεθνή επιστημονική επιτροπή ICOMOS, ως μια διαδρομή επικοινωνίας που εξυπηρετεί έναν συγκεκριμένο και καλά καθορισμένο σκοπό, είτε πρόκειται για γη, νερό είτε για κάποιο άλλο είδος το οποίο είναι φυσικά οριοθετημένο και χαρακτηρίζεται από τη δική του συγκεκριμένη δυναμική και ιστορική λειτουργικότητα, πληρώντας συγκεκριμένες προϋποθέσεις. Πρέπει να χαρακτηρίζονται από διαδραστικές κινήσεις ανθρώπων καθώς και πολυδιάστατες, συνεχείς και αμοιβαίες ανταλλαγές αγαθών, ιδεών, γνώσεων και αξιών μεταξύ λαών, χωρών, περιοχών ή ηπείρων για σημαντικές χρονικές περιόδους, πρέπει να προωθείται η διασταύρωση των επηρεαζόμενων πολιτισμών στο χώρο και στο χρόνο, όπως αντικατοπτρίζεται τόσο στην απτή και άυλη κληρονομιά τους, ενώ κρίνεται απαραίτητη η ενσωμάτωση σε ένα δυναμικό σύστημα των ιστορικών σχέσεων και των πολιτιστικών ιδιοτήτων που συνδέονται με την ύπαρξη της πολιτιστικής κληρονομιάς²⁸.

Πιο συγκεκριμένα, η πολιτιστική διαδρομή αποτελεί ένα σημαντικό εργαλείο του πολιτιστικού τουρισμού, που παρουσιάζει και εκφάνσεις άλλων μορφών (οικοτουρισμού, αγροτουρισμού περιπατητικού, θρησκευτικού κ.α.), με ενισχυτικές τάσεις ως προς την αύξηση της ζήτησης και ενδιαφέροντος. Η ενίσχυση της αναγκαιότητας ανάπτυξης πολιτιστικών διαδρομών και δικτύων και διαδρομών, προκύπτει αφενός από την ανάγκη της ανάδειξης, αναλυτικής καταγραφής και αξιολόγησης του μεγάλου πολιτιστικού αποθέματος, αφετέρου από την ζωντανή διασύνδεση του επισκέπτη με την πολιτιστική κληρονομιά και του πολιτισμό εν γένει ενός τόπου.

²⁸ ICOMOS, 2008

Η πολιτιστική διαδρομή αποτελεί μία «περιήγηση δομημένη γύρω από έναν κεντρικό θεματικό πολιτιστικό πυρήνα»²⁹, η οποία περιλαμβάνει διάφορους σταθμούς που προσδιορίζονται έπειτα από μελέτη, με βάση το συγκεκριμένο θέμα. Αναφέρεται κατ' ουσία ως ένα τουριστικό προϊόν, που προσφέρεται μέσα σε ένα καθορισμένο θεματικό, ιστορικό ή εννοιολογικό πλαίσιο, έχοντας βασικά χαρακτηριστικά της ταυτότητας ενός τόπου. Το χαρακτηριστικό γνώρισμα της πολιτιστικής διαδρομής είναι συνεπώς η ύπαρξη ενός θέματος που αποτελεί το σύνδεσμο μεταξύ των σημείων που περιλαμβάνονται σε αυτήν. Αυτή η έννοια της θεματοποίησης, δηλαδή της «ένδυσης» ενός χώρου με αφηγηματική συνοχή, καθορίζει το σχεδιασμό μιας πολιτιστικής διαδρομής προσφέροντας τη δυνατότητα για διαφοροποίηση σε ένα περιβάλλον που είναι σε μεγάλο βαθμό ομογενοποιημένο³⁰. Βέβαια το περιεχόμενο μιας διαδρομής, κάθε φορά διαφέρει και μεταβάλλεται ανάλογα με τα χαρακτηριστικά της περιοχής και την ποικιλία της πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς³¹.

Παράλληλα η πολιτιστική διαδρομή, συνδέεται στενά με την έννοια του χώρου, αφού όλα τα σημεία που περιέχει εντοπίζονται σε μια «προσδιορισμένη χωρικά περιοχή». Συνεπώς τα στοιχεία εκείνα που δύναται να συνδυαστούν και δημιουργήσουν μια διαδρομή, όπως αρχαιολογικοί χώροι, μνημεία, μουσεία, θρησκευτικές, φεστιβάλ και καλλιτεχνικές εκδηλώσεις, αρχιτεκτονικά μνημεία, φυσικά τοπία κ.α., θα πρέπει να εντάσσονται σε ένα συγκεκριμένο γεωγραφικό χώρο ώστε να είναι εφικτή η διασύνδεσή και η προσβασιμότητά τους, για την επιτυχή ανάπτυξη μιας πολιτιστικής διαδρομής. Βέβαια αυτή η διασύνδεση εκκινεί από την αφετηρία της ανάδειξης της πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιά, δίνοντας μια συνεκτική ερμηνεία για την ιστορία και την ταυτότητα ενός τόπου.

Λαμβάνοντας υπόψη τα ανωτέρω, η πολιτιστική διαδρομή συνιστά ένα επώνυμο τουριστικό προϊόν, ένα προϊόν πολιτιστικού τουρισμού, το οποίο διαμορφώνεται με βάση ένα συγκεκριμένο συνεκτικό στοιχείο. Ως εκ τούτου πρέπει να διαθέτει ένα κεντρικό θέμα /συνεκτικό στοιχείο, να καλύπτει μια προσδιορισμένη χωρικά περιοχή, να θεμελιώνει μια «τουριστική ταυτότητα» με μια επωνυμία – Brand, αποτελώντας κινητήριο μοχλό για την ανάπτυξη μιας περιοχής, ανάπτυξη που θα είναι βιώσιμη και οικονομικά, κοινωνικά και περιβαλλοντικά. Βασικοί στόχοι αποτελούν η ανάδειξη του πολιτιστικού αποθέματος, η προσέλκυση επισκεπτών σε μια συγκεκριμένη περιοχή, η δημιουργία ευκαιριών στις τοπικές επιχειρήσεις και τους παραγωγούς προϊόντων και υπηρεσιών, που δραστηριοποιούνται στην συγκεκριμένη περιοχή, ώστε να αυξήσουν τα έσοδά τους, η προσέλκυση νέων επενδύσεων και η επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου.

²⁹ Κόνσολα, Ντ., 2013

³⁰ Μπανίλα Ε, 2016

³¹ Παπαγεωργίου και Γκαντούνα, 2012

3.2 Η συμβολή της πολιτιστικής διαδρομής στην ανάδειξη και προστασία του πολιτιστικού και περιβαλλοντικού αποθέματος

Το πολιτιστικό απόθεμα μιας περιοχής αποτελεί το βασικό στοιχείο ανάπτυξης του πολιτισμικού τουρισμού, δίνοντας τη δυνατότητα για την ικανοποίηση συγκεκριμένων στόχων και συμβάλλει, αφενός στην δημιουργία ταυτότητας ενός τόπου και την ανάδειξη της πολιτισμικής κληρονομιάς, αφετέρου συμβάλλει στην ανάπτυξη ενός πλαισίου διαχείρισης και λήψης προστατευτικών μέτρων με βάση την αρχή της βιωσιμότητας. Βέβαια ο σχεδιασμός και η υλοποίηση πολιτιστικών διαδρομών, ως ένα βασικό εργαλείο ανάπτυξης εναλλακτικών μορφών τουρισμού, δίνει την δυνατότητα για την ικανοποίηση των ανωτέρω στόχων, δίνοντας το έναυσμα για το μετασχηματισμό των πολιτιστικών πόρων σε ένα ολοκληρωμένο τουριστικό προϊόν, που με τη σειρά του δημιουργεί συνθήκες οικονομικής ανάπτυξης σε ένα τόπο.

Ωστόσο η διαδικασία ανάδειξης των πολιτιστικών πόρων απαιτεί μια ολιστική αλληλεπίδραση και διασύνδεσή τους. Έτσι, η πολιτιστική διαδρομή θα αποκτήσει το χαρακτήρα τουριστικού προϊόντος, μέσα από μια διαδικασία ερμηνείας αυτών των πολιτιστικών στοιχείων³², που θα οδηγήσει στην αποκάλυψη του τοπικού πλούτου, την κατανόηση της ιστορίας και του πολιτισμού και τη γνωριμία με την άυλη πολιτιστική κληρονομιά (πχ ήθη, έθιμα, παραδόσεις, καθημερινή ζωή)³³.

Η άμεση επαφή με την πολιτιστική κληρονομιά, η γνωριμία και η παρατήρηση του πολιτιστικού αποθέματος και η κατανόηση της σημασίας του, ενισχύει τη διάδραση και δίνει τη δυνατότητα ανάπτυξης ευαισθητοποίησης και υπεύθυνης διαχείρισης τόσο από τους κατοίκους της περιοχής όσο και από τους τουρίστες επισκέπτες. Προς αυτή την κατεύθυνση, οι τοπικοί πληθυσμοί, δύναται να κατανοήσουν τη σημασία που έχουν τα πολιτιστικά στοιχεία και που θα αποτελέσουν το μέσο για μια τουριστική και οικονομική ανάπτυξη στην περιοχή, με ότι αυτό συνεπάγεται για την ενίσχυση του εισοδήματος και της τοπικής οικονομίας. Μπορεί δε να δημιουργηθεί ώθηση και παρακίνηση σε σημαντικό βαθμό, ώστε να συμμετέχουν ενεργά στη διαδικασία προστασίας και διατήρησης αυτών, ενισχύοντας την υπεύθυνη συμπεριφορά και την ανάληψη ευθυνών, ενώ παρουσιάζεται μείωση του αισθήματος απομόνωσης με παράλληλη τόνωση της υπερηφάνειας για τον τόπο τους³⁴.

Όταν η ίδια τοπική κοινωνία, που περιλαμβάνει τόσο τους πολίτες όσο και τις τοπικές αρχές, αρχίζει να κατανοεί τη σημασία της πολιτιστικής κληρονομιάς, αποσκοπώντας στην ανάδειξη και διατήρησή της, αναπτύσσεται σαφώς η ανάγκη για λήψη και εφαρμογή

³² Καραβασίλη και Μικελάκης, 1999

³³ Μπανίλα, 2016

³⁴ Βενετσανοπούλου (2006: 159)

μέτρων προστασίας. Οι τοπικές πρωτοβουλίες δίνουν το έναυσμα για συνεργασία για την ανάπτυξη στρατηγικών σχεδίων που θέτουν συγκεκριμένο όραμα και στόχους για την ανάπτυξη ενός τόπου, με απώτερο σκοπό τη ένταξη σε χρηματοδοτικά προγράμματα και την εξεύρεση πόρων για τη προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς.

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, η πολιτιστική διαδρομή ως εργαλείο διαχείρισης της πολιτισμικής κληρονομιάς, δύναται να συμβάλει στην ανάπτυξη κουλτούρας συνεργειών, που κρίνονται απαραίτητες για το σχεδιασμό και την υλοποίηση μιας πολιτιστικής διαδρομής. Εξασφαλίζοντας σημαντικά οφέλη για την ανάπτυξη πολιτιστικών δράσεων, ενισχύεται η σημαντικότητα της συνεργασίας μεταξύ όλων των εμπλεκομένων που στοχεύουν στην ανάδειξη της ιδιαίτερης φυσιογνωμίας ενός τόπου. Με γνώμονα τα οικονομικά οφέλη που θα προκύψουν για τις τοπικές κοινότητες καθώς και η χρήση ενός εργαλείου που θεμελιώνει το σεβασμό στο πολιτιστικό απόθεμα, καλλιεργείται η αντίληψη ότι η πολιτιστική διαδρομή αποτελεί κίνητρο για τη λήψη πρωτοβουλιών που θα ευνοήσουν τελικά την πολιτισμική κληρονομιά, ακόμη και σε περιπτώσεις που το οικονομικό κίνητρο υπερτερεί. Βλέπουμε, λοιπόν, ότι επιτυγχάνεται σε μεγάλο βαθμό ένας από τους βασικούς στόχους της διαχείρισης της πολιτισμικής κληρονομιάς, δηλαδή το «να μεταδοθεί η σημασία της και η ανάγκη διατήρησής της στα μέλη της κοινότητας υποδοχής και στους επισκέπτες³⁵».

Με το ίδιο σκεπτικό οι πολιτιστικές διαδρομές συνεισφέρουν στην διατήρηση και προστασία και του φυσικού περιβάλλοντος. Άλλωστε η ανάπτυξη εναλλακτικών μορφών τουρισμού, όπως ο πολιτισμικός τουρισμός και η διασύνδεσή τους και με άλλες μορφές (περιπατητικός, οικοτουρισμός, αγροτουρισμός κ.α) αποτελούν το ζητούμενο στα πλαίσια της βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης, καθώς είναι συμβατές με την προστασία του περιβαλλοντικού αποθέματος, γεγονός που συνηγορεί και η επιστημονική κοινότητα³⁶. Το φυσικό περιβάλλον αποτελεί τη μήτρα εντός του οποίου αναπτύσσεται και εξελίσσεται το πολιτιστικό, δύο στοιχεία που αλληλεπιδρούν, δημιουργώντας την ανάγκη για άμεσο σχεδιασμό και υλοποίηση πολιτικών που θα συμβάλλει στην διατήρηση και προστασία τόσο της φυσικής όσο και της πολιτιστικής κληρονομιάς. Κι εδώ, μέσα από μια πολιτιστικής διαδρομή που ενοποιεί σημαντικά πολιτιστικά στοιχεία, ερχόμαστε σε επαφή με το περιβάλλον, αστικό, περιαστικό, φυσικό, καλλιεργώντας το σεβασμό και την ευαισθητοποίηση, διαμορφώνοντας οικολογική συνείδηση. Συνεκτιμώντας την έντονη ευαισθησία του σύγχρονου εναλλακτικού τουρίστα για το περιβάλλον, αντιλαμβάνεται κανείς ότι η «συνάντησή» του με τον τοπικό πληθυσμό εδραιώνεται πάνω στις αρχές της

³⁵ICOMOS, Χάρτα πολιτισμικού τουρισμού (2002: 1), διαθέσιμη online στο http://www.icomos.org/charters/tourism_greek.pdf

³⁶ Ηγουμενάκης, 2000

υπευθυνότητας και του σεβασμού³⁷. Έτσι, η πολιτιστική διαδρομή αναπτύσσεται εξαρχής στο πλαίσιο ενός κοινωνικά υπεύθυνου τουρισμού, όπου τόσο ο τουρίστας όσο και ο ντόπιος έχουν δικαιώματα αλλά και υποχρεώσεις. Με τον τρόπο αυτό, ελαχιστοποιείται ο κίνδυνος για τυχόν αρνητικές επιπτώσεις στο περιβάλλον – όπως αυτές που επιφέρει ο μαζικός τουρισμός- αφού το κοινό που συμμετέχει σε μια διαδρομή είναι σε μεγάλο βαθμό εκπαιδευμένο σε περιβαλλοντικά θέματα και η παρεχόμενη εκπαίδευση κατά τη διαδρομή δείχνει να βρίσκει «πρόσφορο έδαφος».

Στο σημείο αυτό, θα πρέπει να αναφερθεί ότι η πολιτιστική διαδρομή είναι ένα ευέλικτο «σχήμα» και μπορεί να αξιοποιηθεί σε διάφορες εναλλακτικές μορφές τουρισμού (π.χ. οικοτουρισμός) που εστιάζουν ακόμη περισσότερο στην προστασία του περιβάλλοντος και απευθύνονται σε ένα κοινό με μεγαλύτερες οικολογικές ανησυχίες. Συνεπώς ο σχεδιασμός και η υλοποίηση διαδρομών εντάσσεται στα πλαίσια ενός ολοκληρωμένου τουριστικού σχεδιασμού, με γνώμονα τη «μείωση στο ελάχιστο της όχλησης της πανίδας και της καταστροφή της χλωρίδας³⁸.

Είναι παραδεκτό, ότι οι αποφάσεις που λαμβάνονται από κάτω προς τα πάνω, ενισχύουν την αποτελεσματικότητα ως προς την υλοποίηση μιας περιοχής. Οι τοπικές κοινωνίες, είναι σε θέση να γνωρίζουν με πιο άμεσο τρόπο, τις ανάγκες ενός τόπου για την επίτευξη της βιωσιμότητας, και με βάση αυτές τις ανάγκες, ο σχεδιασμός μιας διαδρομής μπορεί να δημιουργήσει τα κίνητρα για σχετικές πρωτοβουλίες, που θα αναβαθμίσουν παράλληλα την ποιότητα ζωής των ίδιων των κατοίκων. Δεδομένης της συνύπαρξης φυσικών και πολιτιστικών πόρων, γίνεται εύκολα αντιληπτό ότι η πολιτιστική διαδρομή ενσωματώνει το φυσικό περιβάλλον στη διασύνδεση των προτεινόμενων σημείων, γεγονός που επιτρέπει μία ακόμη μεγαλύτερη προβολή της αξίας μιας περιοχής.

Η πολιτιστική διαδρομή, λοιπόν, είναι ένα «προϊόν» που εξαρχής σχεδιάζεται με βάση τις αρχές της βιώσιμης ανάπτυξης. Καθώς οι εναλλακτικές μορφές τουρισμού τείνουν να διαχέουν την τουριστική κίνηση σε λιγότερο αναπτυγμένες περιοχές, δύναται να ενισχύσει σε σημαντικό βαθμό την αποσυμφόρηση περιοχών που έχουν έντονο το χαρακτήρα του μαζικού τουρισμού, περιορίζοντας με τη σειρά του τις αρνητικές επιπτώσεις τόσο στο φυσικό όσο και στο πολιτιστικό απόθεμα.

³⁷ Μπανίλα, 2016

³⁸ Κοκκώσης, Τσάρτας και Γκρίμπα, 2011

3.3 Τα συστατικά στοιχεία του στρατηγικού σχεδιασμού μιας πολιτιστικής διαδρομής

Ο σχεδιασμός μιας πολιτιστικής διαδρομής, αποτελεί μια πολύπλοκη διαδικασία και προϋποθέτει την ερμηνεία, εκτίμηση και αξιολόγηση διαφόρων παραγόντων και κριτηρίων, των άυλων και υλικών πολιτιστικών πόρων καθώς και τη συμμετοχή των εμπλεκόμενων φορέων και φυσικών οντοτήτων, που συνιστούν ουσιώδη συστατικά στοιχεία και την φάση σχεδιασμού αυτής, μέσα σε ένα πλαίσιο προσδιορισμού ενός πολυδιάστατου χαρακτήρα, με τον οποίο νοείται η ενσωμάτωση ποικίλων και διαφορετικών παράλληλων δραστηριοτήτων. Προϋποθέτει τη συγκρότηση μιας ομάδας εργασίας, υπό την αιγίδα του φορέα διαχείρισης της διαδρομής (ΟΤΑ, Νομικά πρόσωπα, Πολιτιστικοί σύλλογοι, Ιδιωτικές επιχειρήσεις, ακόμα και εκδοχές διαφορετικών φορέων όπως «Μικτή δημοτική επιχείρηση» ή «Ανώνυμη κοινωφελής εταιρεία») που θα αναλάβει να φέρει εις πέρας τον σχεδιασμό με κριτήριο την ομαλή λειτουργία και αποτελεσματικότητα, και θα δίνει ιδιαίτερη βαρύτητα στον έλεγχο και αξιολόγηση των αποτελεσμάτων, ώστε να συμβαδίζει τόσο με όραμα όσο και με τους στόχους που έχουν καθοριστεί³⁹.

Κατά τον προσδιορισμό της μεθοδολογίας, βασικές προϋποθέσεις για την επιτυχή διερεύνηση και τεκμηρίωση μιας πολιτιστικής διαδρομής είναι: η διεπιστημονική της προσέγγιση και η αντιμετώπισή της ως συνολική διαδικασία, ώστε να αναγνωριστεί η ιδιαίτερη ταυτότητά της και να στοιχειοθετηθούν τα υλικά και άυλα στοιχεία, που την συνιστούν. Τα υλικά συνιστούν το φυσικό της πλαίσιο, ενώ τα άυλα στοιχεία της είναι αναγκαία για να γίνει κατανοητό το βαθύτερο νόημα και η ουσία της⁴⁰.

Σύμφωνα λοιπόν, με τους Καραβασίλη και Μικελάκη «η οριοθέτηση μία πολιτιστικής διαδρομής ή η συγκρότηση μίας μεθοδολογίας σχεδιασμού της, αποτελεί μία επιλεκτική διαδικασία, για την ολοκλήρωση της οποίας απαιτείται θεωρία, στοχοθεσία, γνώση- μελέτη του αντικειμένου και παρατήρηση ως δημιουργική διαδικασία παραγωγής του επιδιωκόμενου αποτελέσματος».

Σε πρώτο στάδιο, κρίνεται αναγκαίος τόσο ο προσδιορισμός της θεματικής της πολιτιστικής διαδρομής καθώς και του οράματος και της στοχοθεσίας που μπορεί να συνδέεται με ένα συνολικό όραμα για τις αναπτυξιακές προοπτικές ενός τόπου. Σημαντικό στοιχείο για την συνεκτικότητα και την αποτελεσματική διαχείριση της διαδρομής αποτελεί η επιλογή εκείνων των σημαντικών στοιχείων μιας περιοχής που συγκροτούν την πολιτιστική κληρονομιά και τον πολιτισμό εν γένει με τις συναφείς υποδομές (μνημεία, αρχαιολογικοί χώροι, μουσεία, διατηρητέα κτίρια, φυσικά στοιχεία, πολιτιστικές δράσεις κ.α.), και θα

³⁹ Αυγερινού-Κολώνια Σ. 1995

⁴⁰ Αυγερινού-Κολώνια, 2009

συμπεριληφθούν σε μια διαδρομή, στοχεύοντας στην συγκρότηση της ταυτότητας του τόπου, που θα μετασχηματιστεί σε ένα ισχυρό brandname για να αποτελέσει τουριστικό προϊόν.

Δράσεις σχεδιασμού της σήμανσης και σηματοδότησης αυτών των στοιχείων καθώς και η δημιουργία ενός χάρτη της διαδρομής αυτής, με τη χρήση ψηφιακών εργαλείων αποτελεί προτεραιότητα, και με την ύπαρξη ενός ολοκληρωμένου οδικού δικτύου, θα βοηθήσει τον επισκέπτη να κατευθυνθεί και να περιηγηθεί με αποτελεσματικό τρόπο στους εμβληματικούς πολιτιστικούς πόρους που έχουν ήδη επιλεγεί. Ωστόσο δράσεις προβολής και διαφήμισης της διαδρομής αποτελούν ουσιώδες στοιχείο για τη διάδοση και γνωριμία της προσπάθειας στους δυνητικούς ενδιαφερόμενους επισκέπτες. Μπορεί να περιλαμβάνει έντυπο ενημερωτικό υλικό, τη δημιουργία ιστοσελίδας για την διαδρομή από το φορέα διαχείρισης, χρήση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης, ενημέρωση του κοινού μέσω διαφημιστικών σποτ στα τοπικά και εθνικά ΜΜΕ, έντονη και διαρκή παρουσία σε σχετικές πολιτιστικές και τουριστικές εκθέσεις στο εσωτερικό και εξωτερικό και γενικότερα ένα στρατηγικό σχεδιασμό ενεργειών δημοσίων σχέσεων⁴¹. Ανάλογα με τις αναπτυξιακές προοπτικές που θέλουμε να αποδώσουμε σε μια περιοχή και τη σύνδεση με την τοπική ανάπτυξη, ο σχεδιασμός του τουριστικού Μάρκετινγκ, δηλαδή η σύνδεση των στόχων του αναπτυξιακού οράματος με τη μελέτη και εφαρμογή των βασικών αρχών και στρατηγικών μάρκετινγκ στο πεδίο της τουριστικής αγοράς κρίνεται απαραίτητη. Σε αυτή τη κατεύθυνση θα δοθεί ιδιαίτερη βαρύτητα στον προσδιορισμό των κινήτρων, το βαθμό ικανοποίησης του επισκέπτη – τουρίστα που θέλουμε να επιτύχουμε, και με βάση τα ανωτέρω να ερευνήσουμε διεξοδικά το μοντέλο τμηματοποίησης της τουριστικής αγοράς, τον τρόπο προώθησης τουριστικού προϊόντος⁴².

Ο καθορισμός της αγοράς – στόχου, ως βασικό στοιχείο του σχεδιασμού μεταβάλλεται και διαφοροποιείται ανάλογα με τη φύση και το θέμα της διαδρομής και τους στόχους που έχουν τεθεί σε προηγούμενο στάδιο. Ανάλογα με τα ποιοτικά χαρακτηριστικά της διαδρομής και τις ιδιαιτερότητές καθώς και με βάση τη στοχοθεσία, μέσα σε ένα γενικότερο πλαίσιο τουριστικής ανάπτυξης της περιοχής, η αγορά στόχος δύναται να αναφέρεται στο μαζικό τουρισμό ή σε επισκέπτες που έχουν ιδιαίτερες ανάγκες τουριστικής εμπειρίας, λαμβάνοντας υπόψη και άλλα χαρακτηριστικά όπως χώρας προέλευσης, ηλικία, εκπαιδευτικά κίνητρα κ.α. Στα πλαίσια του σχεδιασμού τουριστικής ανάπτυξης μιας περιοχής, όπου δύναται να συμπεριληφθεί μια πολιτιστική διαδρομή, η συνεχής ανατροφοδότηση και αξιολογική προσέγγιση αυτής, μπορεί να εξασφαλίσει δυνητικά και εν τω πράγματι τα ποιοτικά χαρακτηριστικά της, δηλαδή τη μελετημένη χωροχρονική

⁴¹ Δρακωνάκη, 2016

⁴² Ηγουμενάκης, 1999

κατανομή της, τη προστασία του φυσικού ανθρωπογενούς περιβάλλοντος (φέρουσα ικανότητα, τουριστική χωρητικότητα), τη προστασία και αξιοποίηση της πολιτιστικής κληρονομιάς⁴³.

Βασική πρόκληση στο σχεδιασμό και την επιτυχή υλοποίηση του εγχειρήματος αποτελεί η εγκαθίδρυση κουλτούρας συνεργασίας και ανάπτυξης συνεργειών, μεταξύ των φορέων που εμπλέκονται⁴⁴. Ο αποτελεσματικός σχεδιασμός και κατ' επέκταση η υλοποίηση πολιτιστικών δράσεων, προϋποθέτει αναμφίβολα την ανάπτυξη συμμετοχικότητας και ομαλής συνεργασίας, όλων των οντοτήτων που συνιστούν την τοπική κοινωνία, θα συμφωνήσουν και θα υιοθετήσουν το όλο εγχείρημα, αποκτώντας τρόπον τινά την «κυριότητα/ownership». Προϋποθέτει δηλαδή αποτελεσματικές συνέργειες και διαβούλευση, ώστε να προταθούν διάφορα «σενάρια» βιώσιμης αξιοποίησης των πολιτιστικών πόρων τα οποία μετά από αξιολόγηση θα οδηγήσουν σε ένα «οριστικό σενάριο». Στους εμπλεκόμενους περιλαμβάνεται η τοπική αυτοδιοίκηση, οι τοπικές επιχειρήσεις, επαγγελματικά επιμελητήρια, συνεργάτες tour operators, Πολιτιστικοί οργανισμοί και φορείς πολιτισμού και φυσικά η κοινωνία των πολιτών (απλοί πολίτες, ΜΚΟ, πολιτιστικοί σύλλογοι) της περιοχής. Παράλληλα συμμετέχει πολλές φορές και η κεντρικής διοίκησης, που δύναται να έχουν ρόλο και αρμοδιότητα σε επιμέρους έργα, που μπορεί να προβλέπει ο σχεδιασμός μιας διαδρομής.

Ωστόσο η οργάνωση της διαβούλευσης και του συντονισμού όλων των εμπλεκόμενων φορέων σε όλα τα στάδια της διαδικασίας δεν είναι αυτονόητη, και συνιστά μια πολύπλοκη διαδικασία, ιδιαίτερα σε μια κοινωνία όπου οι ανταγωνισμοί υποβόσκουν και η κουλτούρα συμμετοχικότητας και ανάπτυξης συνεργασίας είναι σχετικά απύσχα. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, η πρωτοβουλία ανάπτυξης ενός φορέα διαχείρισης ή πολιτιστικού οργανισμού, υπό την αιγίδα της τοπικής αυτοδιοίκησης σε διάφορες εκδοχές νομικών προσώπων (ΝΠΔΔ, ΝΠΙΔ, μικτές δημοτικές επιχειρήσεις, κοινωφελείς εταιρείες) κρίνεται επιβεβλημένη, προκειμένου να εξασφαλιστεί η ικανοποιητική λειτουργία μιας πολιτιστικής διαδρομής, ως θεματικού τουριστικού προϊόντος. Ο φορέας διαχείρισης συνήθως θέτει το όραμα και τους στόχους μιας πολιτιστικής διαδρομής, και οι υπόλοιποι εμπλεκόμενοι καταθέτουν προτάσεις στις τοπικές κοινωνίες, που θα πρέπει να τις επεξεργαστούν, να διατυπώσουν τις παρατηρήσεις τους και να τις υιοθετήσουν, προκειμένου ο κάθε φορέας διαχείρισης να αναλάβει να τις υλοποιήσει.

⁴³ Καραβασίλη και Μικελάκης, 1999

⁴⁴ diazoma.gr/site-assets/9.-ΤΕΛΙΚΟ-ΤΕΥΧΟΣ-ΜΕΛΕΤΗ-ΑΣΤΙΚΗΣ-ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ-Δ-ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ-compressed.pdf

Παράλληλα, η ικανοποίηση των προϋποθέσεων για την αποτελεσματική εφαρμογή και υλοποίηση μιας πολιτιστικής διαδρομής, αποτελεί ένα πολύπλοκο ζήτημα που πρέπει να εξεταστεί ενδελεχώς κατά τη φάση του σχεδιασμού. Αφορά στην πραγματική ύπαρξη πολιτιστικών στοιχείων και κατά πόσο μπορεί να αποτελέσουν συνεκτικά στοιχεία της πολιτιστικής διαδρομής. Δύναται δε να περιλαμβάνει αξιοθέατα και συναφείς υποδομές, υποδομές σύνδεσης επί μέρους σημείων & περιήγησης κυρίως σε οδικό δίκτυο, μονοπάτια πεζοπορίας, ποδηλατόδρομους, συγκοινωνίες, πεζόδρομοι, διαδρομές μέσα στους οικισμούς, καθώς και τοπικές επιχειρήσεις που θα συμμετέχουν σε δίκτυο για την διαχείριση της διαδρομής, και να έχουν τη δυνατότητα να προσφέρουν ποιοτικές υπηρεσίες στους κατοίκους, επισκέπτες και τουρίστες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: Η ανάπτυξη πολιτιστικών διαδρομών στην Ευρώπη – παραδείγματα από την ευρωπαϊκή εμπειρία

4.1 Οι Πολιτιστικές Διαδρομές του Συμβουλίου της Ευρώπης

Το πρόγραμμα Πολιτιστικών Διαδρομών του Συμβουλίου της Ευρώπης ξεκίνησε το 1987 με σκοπό να αναδείξει, μέσα από ένα ταξίδι στο χώρο και στο χρόνο, τους τρόπους με τους οποίους η πολιτιστική κληρονομιά των διαφόρων χωρών και πολιτισμών της Ευρώπης συμβάλλει στην κοινή ευρωπαϊκή υλική και άυλη πολιτιστική κληρονομιά. Οι πιστοποιημένες Πολιτιστικές Διαδρομές του Συμβουλίου της Ευρώπης εφαρμόζουν στην πράξη τις θεμελιώδεις αρχές του Οργανισμού: ανθρώπινα δικαιώματα, πολιτιστική δημοκρατία, πολιτιστική πολυμορφία και ταυτότητα, διάλογος, αμοιβαίες ανταλλαγές και πολιτιστικός πλούτος πέρα από σύνορα, δια μέσου των αιώνων⁴⁵.

Η δυναμική της πολιτιστικής διαδρομής αποτυπώνεται στις πρωτοβουλίες διεθνών οργανισμών για τη δημιουργία διακρατικών πολιτιστικών διαδρομών. Άλλωστε ένας από τους βασικούς στόχους της ανάπτυξης πολιτιστικών διαδρομών σε ευρωπαϊκό επίπεδο αποτελεί η ενίσχυση της διακρατικής συνεργασίας και η ανάπτυξη του διαπολιτισμικού διαλόγου⁴⁶. Ήδη από το 1987, το ΣτΕυρώπης έχει οργανώσει ένα ευρύ πρόγραμμα διαδρομών με στόχο την προώθηση των κοινών αξιών που συνδέουν τους Ευρωπαίους και την ανταλλαγή πολιτιστικών στοιχείων, μέσα από τη διακρατική συνεργασία. Από τον Ιούνιο 2019 οι πιστοποιημένες Πολιτιστικές Διαδρομές του Συμβουλίου της Ευρώπης ανέρχονται σε 38⁴⁷, καλύπτοντας μια μεγάλη θεματολογία ευρωπαϊκής μνήμης, ιστορίας και πολιτιστικής κληρονομιάς, συμβάλλοντας στην ποικιλομορφία της σημερινής Ευρώπης. Οι χώρες με το μεγαλύτερο δίκτυο πολιτιστικών διαδρομών είναι η Γαλλία (10,4%) και η Ιταλία (9,7%), ενώ η Ελλάδα κατηγοριοποιείται στην ίδια ομάδα χωρών με Βέλγιο, Τσεχία, Νορβηγία, Πολωνία, Σουηδία και Ελβετία (2,6%). Ακολουθούν οι χώρες που συμμετέχουν στο Πρόγραμμα των Πολιτιστικών Διαδρομών του ΣτΕυρώπης με το έτος ένταξης ανα χώρα στο συγκεκριμένο πρόγραμμα (Παράρτημα εικόνων, εικόνα 1):

⁴⁵ <https://www.culture.gov.gr/el/service/SitePages/view.aspx?iID=3225>

⁴⁶ Καρβούνης Α., 2018

⁴⁷ EICR-COE_Leaflet_GRE_June2019_WEB_01.pdf (culture.gov.gr)

 Andorra (2012)	 Greece (2011)	 Portugal (2011)
 Armenia (2015)	 Holy See (2018)	 Romania (2013)
 Austria (2011)	 Hungary (2013)	 San Marino (2017)
 Azerbaijan (2011)	 Italy (2011)	 Serbia (2012)
 Bosnia and Herzegovina (2016)	 Latvia (2019)	 Slovak Republic (2014)
 Bulgaria (2011)	 Lebanon (2022)	 Slovenia (2011)
 Croatia (2016)	 Lithuania (2012)	 Spain (2011)
 Cyprus (2011)	 Luxembourg (2011)	 Sweden (2020)
 Finland (2018)	 Monaco (2013)	 Switzerland (2013)
 France (2011)	 Montenegro (2011)	 Turkey (2018)
 Georgia (2016)	 Norway (2011)	 Ukraine (2021)
 Germany (2013)	 Poland (2017)	

Τον Δεκέμβριο 2010 με το Ψήφισμα CM/Res(2010)53⁴⁸ της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης θεσπίστηκε, για μια αρχική περίοδο τριών ετών, η Διευρυμένη Μερική Συμφωνία Πολιτιστικών Διαδρομών (ΔΜΣ). Η σύσταση της ΔΜΣ επιβεβαιώθηκε το 2013 με το Ψήφισμα CM/Res(2013)66, με σκοπό να ενισχυθεί η συνεργασία μεταξύ των κρατών που ενδιαφέρονται για την ανάπτυξη των Πολιτιστικών Διαδρομών. Η Διευρυμένη Μερική Συμφωνία επιδιώκει να ενισχύσει το δυναμικό των Διαδρομών για πολιτιστική συνεργασία, βιώσιμη εδαφική ανάπτυξη και κοινωνική συνοχή, με ιδιαίτερη έμφαση στις θεματικές που έχουν συμβολική σημασία για την ευρωπαϊκή ενότητα, ιστορία, πολιτισμό και αξίες, καθώς και την ανακάλυψη λιγότερο γνωστών προορισμών.

Το Διοικητικό Συμβούλιο της ΔΜΣ απονέμει την πιστοποίηση «Πολιτιστική Διαδρομή του Συμβουλίου της Ευρώπης» και διενεργεί τακτικές αξιολογήσεις των πιστοποιημένων διαδρομών, σύμφωνα με το Ψήφισμα CM/Res(2013)67 της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης, στο οποίο ορίζονται οι προϋποθέσεις για τη χορήγηση της πιστοποίησης.

4.1.1 Το Ευρωπαϊκό Ινστιτούτο πολιτιστικών διαδρομών και το ετήσιο συμβουλευτικό Forum

Το 1998 ιδρύθηκε το Ευρωπαϊκό Ινστιτούτο Πολιτιστικών Διαδρομών - EICR⁴⁹, φορέας με αρμοδιότητες τεχνικής υπηρεσίας και κέντρου τεκμηρίωσης. Το EICR συστάθηκε σε σύμπραξη με το Μεγάλο Δουκάτο του Λουξεμβούργου για να καλύψει επιχειρησιακές

⁴⁸ https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805cdb50

⁴⁹ European Institute of Cultural Routes (coe.int)

ανάγκες και από το 2011 αποτελεί την έδρα της ΔΜΣ. Ρόλος του είναι να επιβλέπει τον τριετή κύκλο αξιολόγησης των πιστοποιημένων Πολιτιστικών Διαδρομών, να εξετάζει τις αιτήσεις νέων προγραμμάτων, να παρακολουθεί τις δραστηριότητες στον τομέα των Διαδρομών, καθώς και να συντονίζει το έργο οργανώσεων - εταίρων.

Το Συμβουλευτικό Forum⁵⁰ αποτελεί μείζον γεγονός στην ετήσια ατζέντα των Πολιτιστικών Διαδρομών. Σύμφωνα με το καταστατικό της ΔΜΣ για τις Πολιτιστικές Διαδρομές, το Forum έχει ως σκοπό να συγκεντρώσει όλους τους ενδιαφερόμενους από διαφορετικά πεδία δράσης (εκπρόσωποι των φορέων διαχείρισης των Διαδρομών, εκπρόσωποι υποψήφιων Διαδρομών, κεντρικές και περιφερειακές αρχές, διεθνείς οργανισμοί, εμπειρογνώμονες, επιμελητήρια, Πανεπιστήμια, δίκτυα κ.ά) προκειμένου να συζητηθούν οι τάσεις και οι προκλήσεις του Προγράμματος, να ανταλλάγουν εμπειρίες, να γίνει ανασκόπηση της προόδου και να δρομολογηθούν καινούριες πρωτοβουλίες και συνεργασίες. Επισημαίνουμε ότι τα πρώτα δύο Fora των Πολιτιστικών Διαδρομών διοργανώθηκαν στους Δελφούς το 2006 και το 2010 αντίστοιχα, πριν από την ίδρυση της ΔΜΣ.

4.1.2 Το Πρόγραμμα «Routes4U»

Το «Routes4U» (2017-2020) ⁵¹είναι ένα κοινό πρόγραμμα του Συμβουλίου της Ευρώπης (Γενική Διεύθυνση Δημοκρατίας) και της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Επιτροπή, Γενική Διεύθυνση Περιφερειακής και Αστικής Πολιτικής). Το πρόγραμμα στοχεύει να συνεισφέρει στη βιώσιμη και αειφόρο ανάπτυξη στις τέσσερις μακροπεριφέρειες της ΕΕ μέσω των Πολιτιστικών Διαδρομών του Συμβουλίου της Ευρώπης, με περαιτέρω ανάπτυξη του πολιτιστικού και τουριστικού τομέα στην περιοχή και της ενίσχυσης της συμμετοχής της κοινωνίας των πολιτών και των τοπικών παραγόντων. Το πρόγραμμα "Routes4U" είναι πρωτοποριακό, επιτρέποντας τις συνέργειες ανάμεσα σε δύο διεθνή προγράμματα δύο διεθνών Οργανισμών, συγκεκριμένα του προγράμματος Πολιτιστικών Διαδρομών του Συμβουλίου της Ευρώπης και των στρατηγικών των μακροπεριφερειών της ΕΕ, συμπεριλαμβανομένης και της EUSAIR (Στρατηγική της ΕΕ για τη μακροπεριφέρεια Αδριατικής-Ιονίου).

Στο πλαίσιο της EUSAIR πραγματοποιήθηκαν συγκεκριμένες δράσεις για την προώθηση και διάχυση Πολιτιστικών Διαδρομών ελληνικού ενδιαφέροντος, ήτοι των Δρόμων της Ελιάς και των Δρόμων των Ρωμαίων Αυτοκρατόρων (υπό διαμόρφωση).

⁵⁰ Annual Advisory Forum (coe.int)

⁵¹ Routes4U Implementation and governance (coe.int)

Με παρόμοιο τρόπο, το πρόγραμμα των Ευρωπαϊκών Πολιτιστικών Διαδρομών περιλαμβάνει «δραστηριότητες διατήρησης της κληρονομιάς, όπως αποκατάσταση, ιστορική έρευνα, ανάπτυξη μουσείων». Σε πολλές περιπτώσεις, επίσης, κατασκευάζονται υποδομές σύνδεσης των διαφόρων σημείων της περιήγησης, γεγονός που καθιστά πιο εύκολη την πρόσβαση σε αυτά με αποτέλεσμα να διευκολύνεται και η φροντίδα των επισκέψιμων χώρων.

4.2 Η συμμετοχή της Ελλάδας στις πολιτιστικές διαδρομές του Συμβουλίου της Ευρώπης

4.2.1 Τα χαρακτηριστικά στοιχεία των διαδρομών

Η Ελλάδα αποτελεί μέλος της Διευρυμένης Μερικής Συμφωνίας από το 2011 και μετέχει στο Διοικητικό της Συμβούλιο μέσω της Διεύθυνσης Διεθνών Σχέσεων και Ευρωπαϊκής Ένωσης του Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού. Στον παρακάτω πίνακα δίνονται στοιχεία σχετικά με τη θεματική της πολιτιστικής διαδρομής σε πανευρωπαϊκό επίπεδο, τον αριθμό των χωρών που συμμετέχουν καθώς και τα σημεία ενδιαφέροντος του τμήματος της διαδρομής στην ελληνική επικράτεια. Στο Παράρτημα των εικόνων της παρούσας εργασίας απεικονίζονται όλες οι χώρες είναι ενταγμένες στις πολιτιστικές διαδρομές του ΣτΕυρώπης που συμμετέχει και η Ελλάδα (Παράρτημα εικόνων, εικόνα 2-13).

Η συμμετοχή της Ελλάδας στις πολιτιστικές διαδρομές του ΣτΕυρώπης			
Πολιτιστική Διαδρομή	Θεματική της διαδρομής	Σημεία ενδιαφέροντος στην Ελλάδα	Αριθμός χωρών
Ο Δρόμος των Φοινίκων	Αναφέρεται στη διασύνδεση σημαντικότερων ναυτικών διαδρομών από τους Φοινίκες κατά το 12ο αιώνα, ως εξέχουσας σημασίας δρόμοι εμπορικής και πολιτιστικής επικοινωνίας στη Μεσόγειο ⁵²	<ul style="list-style-type: none"> • Αθήνα • Θεσσαλονίκη • Καβάλα • Ξάνθη 	11
Ευρωπαϊκοί δρόμοι του Μότσαρτ	Οι Δρόμοι του Μότσαρτ είναι ένα διεθνές δίκτυο που συνδέει πόλεις, περιοχές και φορείς σε 10 ευρωπαϊκές πόλεις που επισκέφτηκε ο Μότσαρτ. Ιδρύθηκαν στο Σάλτσμπουργκ το 2002 με στόχο την προώθηση τουριστικών διαδρομών και την ενίσχυση της συνεργασίας γύρω από τις τέχνες, τον πολιτισμό, την εκπαίδευση και την έρευνα, με έμφαση στη ζωή και το έργο του W. A. Mozart.		9

⁵² <https://www.coe.int/en/web/cultural-routes/the-phoenicians-route>

Οι δρόμοι της Ελιάς	Ακολουθούν τα βήματα του πολιτισμού της, ξεκινώντας από την Ελλάδα και επεκτείνονται σε όλες τις χώρες της ευρω- μεσογειακής λεκάνης, δρώντας ως «γέφυρα» μεταξύ τριών ηπείρων, διανοίγοντας νέους δρόμους συνεργασιών	Περιοχές ελαιοπαραγωγικού ενδιαφέροντος (Πελοπόννησος, Κρήτη κ.α)	15
Iter Vitis (Οι δρόμοι της Αμπέλου)	Αναβίωση της οινικής και αμπελουργικής κουλτούρας και παράδοσης της Ευρώπης και την ενοποίησή τους σε μια πολιτιστική διαδρομή	Βόρεια Ελλάδα - Θεσσαλονίκη	20
Ευρωπαϊκή διαδρομή των κοιμητηρίων ⁵³	Μονοπάτια της τοπικής ιστορίας και επαφή με σημαντικά έργα γλυπτικής, χαρακτηριστικής, καθώς και αστικού σχεδιασμού, τα οποία συνδέονται άμεσα με τις συνήθειες, τις πρακτικές και τις δοξασίες που έχουν οι τοπικές κοινωνίες για το θάνατο. Γνωριμία στο χώρο και στο χρόνο με σημαντικές προσωπικότητες που είναι ενταφιασμένες στο εκάστοτε κοιμητήριο.	<ul style="list-style-type: none"> • Αθήνα, Α' Κοιμητήριο Αθηνών • Βόλος, Κοιμητήριο Ταξιαρχών <ul style="list-style-type: none"> • Κεφαλονιά, Κοιμητήριο Αργοστολίου • Κηφισιά, Δημοτικό Κοιμητήριο • Νότια Κυνουρία, Κοιμητήριο Αγίων Πάντων • Σκιάθος, Δημοτικό Κοιμητήριο • Σύρος, Κοιμητήριο Ερμούπολης • Τρίπολη, Κοιμητήριο Ι. Ν. Μεταμορφώσεως Σωτήρος 	21
Ευρωπαϊκή διαδρομή των ιστορικών λουτροπόλεων	Γνωριμία και διαφύλαξη της ιαματικής διάστασης της πολιτιστικής κληρονομιάς της Ευρώπης, θεραπευτική χρήση των θερμών πηγών, ιαματικές θεραπείες	<ul style="list-style-type: none"> • Λουτρά Πόζαρ <ul style="list-style-type: none"> • Λουτράκι • Κρηνίδες Καβάλας 	18
Οι προορισμοί του Ναπολέον	Επαφή και γνωριμία με τις πόλεις της Ευρώπης που έχουν ιστορική σημαντική σχέση με τη ναπολεόντεια περίοδο	Κέρκυρα – Ιόνιοι νήσοι	10
Οι σημαντικοί δρόμοι του Ιμπρεσιονισμού ⁵⁴	Σύνδεση των τόπων όπου οι Ευρωπαίοι ιμπρεσιονιστές έζησαν, δημιούργησαν και εμπνεύστηκαν, καθώς και τις πόλεις όπου το έργο αυτών προβάλλεται μέσα από μουσεία, εκθέσεις και σχετικές πολιτιστικές εκδηλώσεις, προωθώντας την αξία του ιμπρεσιονισμού σε ό,τι αφορά στη βαθύτερη γνώση και διατήρηση της ευρωπαϊκής πολιτιστικής κληρονομιάς	Πινακοθήκη Λάρισας – Μουσείο Γ.Ι. Κατσίγρα	14
Ευρωπαϊκή διαδρομή της βιομηχανικής κληρονομιάς	Ανάδειξη του πλούτου και της ποικιλομορφίας του βιομηχανικού πολιτισμού της	<ul style="list-style-type: none"> • Μεταλλευτικό Πάρκο Φωκίδας • Βιομηχανικό 	28

⁵³ European Cemeteries_GR.pdf (culture.gov.gr)

⁵⁴ On the road_.pdf (culture.gov.gr)

	Ευρώπης και μερικά από τα σημαντικότερα μνημεία και χώρους με σημαντική ιστορική, τεχνολογική, κοινωνική, αρχιτεκτονική ή επιστημονική αξία.	Μουσείο Φωταερίου στην Τεχνόπολη Δήμου Αθηναίων • Μουσείο Τυπογραφίας Γιάννη και Ελένης Γαρεδάκη – Χανιά • Μουσείο Τηλ/νών Ομίλου ΟΤΕ • Βιομηχανικό Μουσείο Σύρου	
Ευρωπαϊκή διαδρομή των ιστορικών κήπων	Ενίσχυση της γνώσης, ευαισθητοποίησης, και του σεβασμού για τους ιστορικούς κήπους, όπως αυτοί ορίζονται από τη Διεθνή Επιτροπή Ιστορικών Κήπων ICOMOS – IFLA στη Χάρτα της Φλωρεντίας. καλλιεργεί τον διάλογο και την ανταλλαγή καλών πρακτικών, ενθαρρύνει την ανάπτυξη συνεργασιών, προάγει εκπαιδευτικές δράσεις και υποστηρίζει την υλοποίηση πολιτιστικών και τουριστικών δράσεων με γνώμονα τη βιώσιμη ανάπτυξη κήπων.	Δημοτικό Πάρκο Νάουσας	8
Δρόμος του Αινέα	Διαδρομή που ξεκινά από την Τουρκία και συνδέει 5 ευρωπαϊκές και μεσογειακές χώρες μέσω του θρύλου του Αινεία. Ανά τους αιώνες, η αφήγηση του Αινεία έγινε μια κοινή πολιτιστική κληρονομιά που ενώνει διαφορετικές μεσογειακές χώρες και πολιτισμούς και αποτελεί αντικείμενο αμέτρητων έργων ζωγραφικής, ψηφιδωτών, γλυπτών και έργων τέχνης. Ξεκινώντας από τους αρχαιολογικούς χώρους της Τροίας και της Αντάνδρου (Τουρκία) και καταλήγοντας στη Ρώμη (Ιταλία), η Διαδρομή συγκεντρώνει μια σειρά από αγροτικά τοπία, φυσικές περιοχές και αρχαιολογικούς χώρους, μερικά από αυτά πολύ γνωστά και εγγεγραμμένα στον κατάλογο Παγκόσμιας Κληρονομιάς της UNESCO. ⁵⁵	Κρήτη	5
Οι δρόμοι του Κυρίλλου και Μεθοδίου	Διερεύνηση των διαδρομών στα χνάρια των Αγίων Κυρίλλου και Μεθοδίου και των οπαδών τους (των Επτά Αγίων Αποστόλων). Συγκεντρώνει τοποθεσίες και μνημεία πολιτιστικής κληρονομιάς, πολιτιστικά	Θεσσαλονίκη	6

⁵⁵ <https://www.aeneasroute.org/enea-leggere-ascoltare-osservare/>

	ιδρύματα και τουριστικά αξιοθέατα, μνημεία της ιερής λατρείας των αγίων αδελφών, κοσμικές εκδηλώσεις.		
--	---	--	--

(Ιδία επεξεργασία)

4.2.2 Η μοναδική ελληνικής πρωτοβουλίας πιστοποιημένη Διαδρομή: «Οι δρόμοι της Ελιάς»

Οι Δρόμοι της Ελιάς αποτελούν έως και σήμερα τη μοναδική ελληνικής πρωτοβουλίας πιστοποιημένη Πολιτιστική Διαδρομή, ενώ η Ελλάδα έχει διασυνδεθεί με τις πλήθος σημαντικών διαδρομών, όπως απεικονίζονται στις παρακάτω εικόνες με τις αντίστοιχες χώρες που συμμετέχουν σε κάθε διαδρομή. Οι «Δρόμοι της Ελιάς» αποτελούν διαδρομές που αποσκοπούν στην αξιοποίηση του πολιτισμού της ελιάς και τη δημιουργία «συνεργειών» μεταξύ πολιτιστικής κληρονομιάς, τουρισμού και βιώσιμης ανάπτυξης. Πρώτη –και μόνη– Διεθνώς αναγνωρισμένη ελληνικής πρωτοβουλίας Πολιτιστική Διαδρομή από το 2005⁵⁶, δραστηριοποιείται σε πάνω από 20 χώρες προτείνοντας διαδρομές ανακάλυψης και προβολής του πολιτισμού της ελιάς με σημεία ενδιαφέροντος όπως: μουσεία ελιάς, ελαιοτριβεία όλων των εποχών, παραδοσιακά σαπωνοποιεία, αρχαιολογικοί χώροι, ελαιώνες με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, χιλιετίς ελιές κ.α. Οι διαδρομές συμπληρώνονται με γευσιγνωσίες ελαιοκομικών, μεσογειακών παραδοσιακών προϊόντων και γαστρονομίας και επεκτείνονται συνεχώς με συστηματική έρευνα για την καταγραφή του πολιτισμού της ελιάς σε συνεργασία με Πανεπιστήμια και ερευνητικά κέντρα. Οι «Δρόμοι της Ελιάς» οργανώνονται από ένα διεθνές Δίκτυο φορέων επικεφαλής του οποίου είναι ο ομώνυμος Πολιτιστικός Οργανισμός με έδρα την Ελλάδα. Έχουν αναγνωριστεί από το Εκτελεστικό Συμβούλιο της UNESCO, ως «Παγκόσμια Διαδρομή Διαπολιτισμικού Διαλόγου & Βιώσιμης Ανάπτυξης», από το Συμβούλιο της Ευρώπης ως «Ευρωπαϊκή Πολιτιστική Διαδρομή» (2005) και τιμηθεί με πολλά διεθνή βραβεία και διακρίσεις.

⁵⁶ On the road_.pdf (culture.gov.gr)

4.3 Τα παραδείγματα ευρωπαϊκών χωρών – η περίπτωση της Ισπανίας και της Πορτογαλίας

4.3.1 Η διαδρομή της «*Rota Vicentina*» στην Πορτογαλία

Αναπτυξιακές στρατηγικές, με την εμπλοκή και της κοινωνίας των πολιτών, για την ανάδειξη και αξιοποίηση της πολιτιστικής κληρονομιάς, αναπτύσσονται τις τελευταίες δεκαετίες στη χώρα της Πορτογαλίας. Βασικός στόχος ανάπτυξης αυτής της στρατηγικής αποτελεί η ενδυνάμωση της τουριστική κατανάλωσης και η δημιουργία τουριστικού προϊόντος, ακολουθώντας τις διεθνείς τάσεις στη διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς⁵⁷. Η κεντρική θεματική των διαδρομών, θεμελιώνεται στις βασικές αρχές ανάπτυξης του πολιτιστικού, περιπατητικού και φυσιολατρικού τουρισμού, οι οποίες καταλαμβάνουν και εκτείνονται σε μεγάλο μέρος της πορτογαλικής επικράτειας. Η ανάδειξη τόσο της φυσικής όσο και της πολιτιστικής κληρονομιάς αποτελεί προτεραιότητα, δίνοντας παράλληλα την ευκαιρία στους τοπικούς κατοίκους να επέμβουν και να ενισχύσουν κοινωνικά και οικονομικά τον τόπο τους⁵⁸.

Η βασική διαδρομή της «*Rota Vicentina*», προσελκύει χιλιάδες συμμετέχοντες κάθε χρόνο και αναπτύσσεται σε επιμέρους διαδρομές συνολικού μήκους άνω των 200 χιλιομέτρων. Κατέχει ευρωπαϊκές πιστοποιήσεις για τις καλύτερες διαδρομές στην Ευρώπη (Leading Quality Trails - Best of Europe) και αναγνώριση ως καλύτερου προορισμού πεζοπορίας στην Ευρώπη⁵⁹. Περιλαμβάνει μεσαιωνικές και ιστορικές πόλεις και χωριά που έχουν ανακηρυχτεί ως «Ιστορικά Χωριά της Πορτογαλίας», ιστορικούς αγροτικούς δρόμους. Βασικό αποτέλεσμα του εγχειρήματος αποτελεί η ενίσχυση της επαφής και γνωριμίας με τον τρόπο ζωής των κατοίκων, την εκκλησιαστική και λαϊκή αρχιτεκτονική της Πορτογαλίας, τα ιστορικά κέντρα παράκτιας άμυνας και οχυρώσεις, τα κάστρα, τους αρχαιολογικούς χώρους, τα δάση φελλού με διαδρομές μέσα από ιστορικά μονοπάτια σε πυκνά δάση, ποτάμια, νερόμυλους και καταρράκτες, αναδεικνύοντας το φυσικό και πολιτιστικό απόθεμα. Ξεκινάει από τον ιστορικό οικισμό του «Santiago do Cacém» και ολοκληρώνεται στο νοτιοδυτικό άκρο της χώρας στον οικισμό «Sagres».

Το συμπέρασμα αυτού του δικτύου δείχνει, ότι η Πορτογαλία ακολουθεί μία αναπτυξιακή στρατηγική που ενώνει τα χωριά μέσα από διαδρομές και μονοπάτια, βοηθώντας την τοπική και την περιφερειακή ανάπτυξη των περιοχών της χώρας, ως αποτέλεσμα αποφυγής

⁵⁷ Silva, 2011

⁵⁸ Μπάρδας, 2018

⁵⁹ Rotavicentina.com, 2018

εγκατάλειψης αυτών, προσφέροντας στήριξη με κοινωνικές και οικονομικές πρακτικές με κύριο παράγοντα τον πολιτιστικό και περιπατητικό τουρισμό.⁶⁰

4.3.2 Η διαδρομή της «*Isabel la Catolika*» και της «*Ruta de las Caras*» στην Ισπανία

Στη βάση της ανάπτυξης ενός τόπου, την ενίσχυση του τοπικού εισοδήματος και την διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς κινείται η Ισπανία τα τελευταία χρόνια. Σημαντικές πολιτιστικές διαδρομές είτε αυτόνομες, είτε ενταγμένες στις ευρωπαϊκές διαδρομές του ΣτΕυρώπης, σχεδιάζονται και υλοποιούνται με την συμβολή της τοπικής αυτοδιοίκησης και των ιδιωτικών επιχειρήσεων που δραστηριοποιούνται στον τομέα του τουρισμού και της επιχειρηματικότητας, καθώς και συλλόγων με θεματική την προστασία του περιβάλλοντος και της πολιτιστικής κληρονομιάς.

Χαρακτηριστική διαδρομή, που αποτελεί αποτέλεσμα συνεργειών και συμμετοχικότητας αποτελεί η πολιτιστική διαδρομή της «*Isabel la catolika*» στην Καστίγια και Λεόν. Διέρχεται μέσα από ιστορικές πόλεις στις επαρχίες Άβιλα, Σεγκόβια και Βαγιαδολίδ, με την ανάπτυξη πρωτότυπου ενημερωτικού υλικού, τουριστικών οδηγών και χαρτών, να προτείνουν την επίσκεψη σε εμβληματικά ιστορικά κτίρια και σημαντικούς τόπους που έζησε και κυβέρνησε η βασίλισσα της Καστίλης.⁶¹ Αρκετοί εθελοντές που συμμετέχουν, (μουσειολόγοι, ξεναγοί, εξειδικευμένοι περιπατητές, ιστορικοί κ.α) απεικονίζουν στους επισκέπτες ιστορικά γεγονότα που συνέβησαν σε αυτά τα μέρη, ενώ υπάρχει η δυνατότητα επισκέψεων και αναψυχής σε φυσικά τοπία ιδιαίτερου φυσικού κάλους της περιοχής. Από τα πιο ενδιαφέροντα μέρη για επίσκεψη στα πλαίσια αυτής της διαδρομής αποτελούν⁶²:

- ✓ Madrigal of the High Towers: Σε αυτήν την πόλη της Avila μπορούμε να επισκεφθούμε τη γενέτειρα της βασίλισσας της Καστίλης, την εκκλησία του «San Nicolás de Bari» όπου βαφτίστηκε.
- ✓ Αρεβάλο: Σε αυτήν την πόλη της Άβιλα βρίσκεται το κάστρο όπου μεγάλωσε με τον αδελφό της Αλφόνσο και όπου έλαβε εξαιρετική εκπαίδευση και θρησκευτική εκπαίδευση από τους Φραγκισκανούς.

⁶⁰ Μπάρδας, 2018

⁶¹ <https://www.actualidadviajes.com/el/3-rutas-culturales-ecoturisticas-espana-2017/>

⁶² <https://www.turismocastillayleon.com/en/art-culture-heritage/great-routes/isabel-route>

- ✓ Βαγιαδολίδ: Η Isabel και ο Fernando el Católico παντρεύτηκαν στο «Palacio de los Vivero de Valladolid» το 1469. Σήμερα είναι η έδρα του επαρχιακού ιστορικού αρχείου του Βαγιαδολίδ.
- ✓ Σεγκόβια: το φρούριο, ο καθεδρικός ναός και η εκκλησία του «San Miguel» σε αυτήν την πόλη της Καστίλλης έπαιξαν σημαντικό ρόλο στη ζωή του μονάρχη. Στο φρούριο έζησε ένα μέρος της ζωής της ενώ στην εκκλησία του «San Miguel» στέφθηκε βασίλισσα.

Μια άλλη περιοχή της Ισπανίας, στην περιοχή της «La Alcarria», βρίσκεται η πόλη Cuenca της Buendía στην κεντρική Ισπανία, που απέχει ελάχιστα από την πρωτεύουσα Μαδρίτη, και είναι ιδιαίτερος γνωστή για το πλούσιο πολιτιστικό αποτύπωμα και τα πολλά αξιοθέατα για τους λάτρεις της γαστρονομίας, του πολιτισμού και της φύσης. Ωστόσο, τα τελευταία χρόνια, προσελκύει το τουριστικό και πολιτιστικό ενδιαφέρον, τόσο στο εσωτερικό όσο και από το εξωτερικό, και έχει καταστεί ιδιαίτερα δημοφιλής τόπος στους πεζοπόρους - επισκέπτες χάρη στην υλοποίηση της διαδρομής της «Ruta de las Caras» (Η διαδρομή των προσώπων). Η διαδρομή θεμελιώνεται στη σύνδεση της αναζήτησης και εξερεύνηση γλυπτών και λαξευμένων αναγλύφων, εξαιρετικής τεχνικής και σημασίας, συνδυάζοντας την ένταξη της τέχνης στο φυσικό περιβάλλον. Αποτελεί ένα «πάρκο γλυπτών», όπου αναπτύσσονται στα διάφορα σημεία της διαδρομής, δημιουργούν ένα ανοιχτό υπαίθριο μουσείο, ξεφεύγοντας από τα στεγανά των συμβατικών μουσειακών χώρων, και ενδυναμώνουν σχέση μεταξύ φύσης και τέχνης με βάση τον πνευματικό προβληματισμό που παρουσιάζουν αυτά τα γλυπτά. Οι καλλιτέχνες που διαμόρφωσαν αυτά τα γλυπτά, γνώριζαν στο παρελθόν τα ασβεστολιθικά γλυπτά άλλων ιστορικών καλλιτεχνών στην περιοχή, οπότε δημιουργήσαν και εμπνεύστηκαν από αυτούς καθώς και από τους προ-Κολομβιανούς και τους ασιατικούς πολιτισμούς.

Μερικά από τα πιο εντυπωσιακά γλυπτά που μπορούν να εντοπίσουν οι επισκέπτες κατά τη διαδρομή είναι της «La Monja», «El Beethoven de Buendía», «El Chamán», «La Dama del Pantano», «La Calavera» κ.α. Αναπτύσσονται διάφορες διαδρομές που μπορούν οι επισκέπτες να ακολουθήσουν για να ανακαλύψουν το πάρκο, με το πιο σύντομο να διαρκεί μόλις μία ώρα, με σχεδιασμό ακόμα και για εκπαιδευτικές διαδικασίες για παιδιά. Άλλες χρονικά μεγαλύτερες και μακρύτερες διαδρομές μεταφέρουν τους επισκέπτες σε τοποθεσίες με εκπληκτική θέα, πιο συναρπαστικά γλυπτά και μια σειρά από άλλα τόσο φυσικά όσο και

πολιτιστικά αξιοθέατα, όπως ο ποταμός Guadiela, το Ερμιτάζ της «Nuestra Señora de los Desamparados» και τα ερείπια μιας αρχαίας πόλης των Βησιγόθων.⁶³

Το πολιτιστικό απόθεμα της περιοχής και ο σχεδιασμός της εν λόγω διαδρομής, αποτέλεσε τη βάση για αστικές αναπλάσεις στα κοντινά προάστια της Μαδρίτης, την ενίσχυση των χώρων πρασίνων και αναζωογόνησης των περιαστικών περιοχών. Παράλληλα έδωσε το έναυσμα για την αξιοποίηση χρηματοδοτικών προγραμμάτων για την εξυγίανση του οδικού δικτύου, την ενίσχυση της επιχειρηματικότητας της περιοχής, την κατασκευή νέων ξενοδοχειακών συγκροτημάτων, συμβάλλοντας αποδεδειγμένα τόσο στην ενίσχυση της τουριστικής επισκεψιμότητας όσο και της τοπικής οικονομίας.

⁶³ <https://theculturetrip.com/europe/spain/articles/a-guide-to-exploring-spains-la-ruta-de-las-caras/>

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: Παραδείγματα ανάπτυξης πολιτιστικών διαδρομών στην Ελλάδα – Αξιολόγηση προτάσεων

5.1 Το παράδειγμα της πολιτιστικής διαδρομής στα «αρχαία θέατρα της Ηπείρου»

Η Περιφέρεια Ηπείρου καταλαμβάνει το βορειοδυτικό τμήμα της χώρας, αποτελώντας Πύλη εισόδου-εξόδου προς τα Βαλκάνια και τη Δυτική Ευρώπη, περιλαμβάνει 4 Περιφερειακές Ενότητες-ΠΕ (Άρτας, Θεσπρωτίας, Ιωαννίνων και Πρέβεζας) και έχει συνολική έκταση 9.203 τετραγωνικά χιλιόμετρα. Κεντρικοί πόλοι της Πολιτιστικής Διαδρομής είναι τα πέντε αρχαία θέατρα της Ηπείρου, καθώς και οι αρχαιολογικοί χώροι που τα περιβάλλουν: Αρχαιολογικός χώρος και Αρχαίο Θέατρο Δωδώνης, Αρχαιολογικός Χώρος και Αρχαίο Θέατρο και Βουλευτήριο ή Μικρό Θέατρο Κασσώπης, Αρχαιολογικός Χώρος και Αρχαίο Θέατρο και Ωδείο Νικόπολης, Αρχαιολογικός Χώρος και Αρχαίο Θέατρο Γιτάνων και Αρχαίο Θέατρο Αμβρακίας (*Παράρτημα εικόνων, Πηγή: ancienttheatersofepirus.gr*).

Ειδικότερα, τα πέντε αρχαία θέατρα της Ηπείρου, τα οποία αποτελούν τους πρωταγωνιστές της διαδρομής, βρίσκονται σε τέσσερις δήμους: Αρταίων (Αμβρακία), Πρέβεζας (Νικόπολη και Κασσώπη), Φιλιατών (Γίτανα) και Δωδώνης (ο ομώνυμος χώρος) με συνολική έκταση 2.078 τ.χλμ.⁶⁴. Το βασικό όραμα της Περιφέρειας Ηπείρου θεμελιώνεται στην ανάγκη να καταστεί «Αξιοβίωτη και αυτοτροφοδοτούμενη, έχοντας εξωστρεφή ανάπτυξη, εστιασμένη στις παραγωγικές δραστηριότητες που αποτελούν συγκριτικά πλεονεκτήματα και ενισχύουν την τοπική ταυτότητα, με σεβασμό στο περιβάλλον, την ιστορία και τον πολίτη της Ηπείρου», το οποίο αντικατοπτρίζει ένα ολοκληρωμένο και συνεκτικό σχέδιο ανάπτυξης και καθορίζει τον οδηγό εφαρμογής ενός μεσοβραχυπρόθεσμου μοντέλου ανάδειξης και οικονομικής ανάπτυξης της περιοχής.

Το πρόγραμμα «Πολιτιστική Διαδρομή στα Αρχαία Θέατρα της Ηπείρου» έχει σχεδιασθεί και είναι σε λειτουργία με πρωταγωνιστικό ρόλο της Περιφέρειας Ηπείρου και του Υπουργείου Πολιτισμού, μετά από πρόταση του Σωματίου «ΔΙΑΖΩΜΑ»⁶⁵. Πρόκειται για ένα πρόγραμμα καινοτομικό, όχι μόνο σε Ευρωπαϊκή, αλλά και σε παγκόσμια κλίμακα, καθώς αποτελεί ένα εξειδικευμένο και επώνυμο ολιστικό προϊόν πολιτιστικού τουρισμού, το οποίο διαμορφώνεται στη βάση ενός συγκεκριμένου συνεκτικού στοιχείου, που είναι τα πέντε αρχαία θέατρα της Ηπείρου.

⁶⁴ Περιφέρεια Ηπείρου, 2017

⁶⁵ <https://diazoma.gr/cultural-routes/cultural-route-1-ipeirou/>

Αποτελεί ένα πρόγραμμα Ολοκληρωμένης Χωρικής Επένδυσης (Ο.Χ.Ε.), που αναπτύχθηκε στα πλαίσια του Περιφερειακού Επιχειρησιακού Προγράμματος (Π.Ε.Π.) Ηπείρου 2014 – 2020, έχει λάβει την έγκριση της Ευρωπαϊκής, και υλοποιείται με χρηματοδότηση, ύψους 37 εκ. ευρώ. Στρατηγικός Στόχος της ΟΧΕ της εν λόγω διαδρομής αποτελεί η έξυπνη και βιώσιμη ανάπτυξη για όλους μέσω της δημιουργίας ενός εξειδικευμένου και επώνυμου προϊόντος πολιτιστικού τουρισμού. Θεμελιώνεται στην οργάνωση συγκροτημένης «βιωματικής» εξερεύνησης στους βασικότερους αρχαιολογικούς χώρους της Ηπείρου μέσα από ένα συνολικό πλέγμα δράσεων (βελτίωση υποδομών, παρεμβάσεις προσβασιμότητας, και, κυρίως, ολοκλήρωσης της αλυσίδας αξίας του τομέα τουρισμός – πολιτισμός – αγροδιατροφή).

Η προστιθέμενη αξία της, εξυπηρετώντας το στόχο της βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης, αφορά στο σύνολο της Περιφέρειας, καθώς με επίκεντρο τα αρχαία θέατρα οι επισκέπτες τους έχουν τη δυνατότητα, να ανακαλύπτουν τους κρυμμένους θησαυρούς της Ηπείρου, σε περιβάλλον, πολιτιστικά και ιστορικά μνημεία, που εκτείνονται σε βάθος 2.300 χρόνων. Το εγχείρημα συνδέεται με την πραγματική οικονομία της περιοχής μέσω συνεργειών με τοπικές επιχειρήσεις, για την προώθηση των τοπικών προϊόντων, της γαστρονομίας, ενθυμημάτων κ.ά. Μέσα από την υλοποίηση των προτεινόμενων δράσεων της ΟΧΕ αναμένεται να:

- ❖ Δημιουργηθεί ένα εξειδικευμένο και επώνυμο προϊόν πολιτιστικού τουρισμού.
- ❖ Οργανωθεί μία συγκροτημένη «βιωματική» εξερεύνηση στους βασικότερους αρχαιολογικούς χώρους της Ηπείρου.
- ❖ Αποκατασταθούν και να αναδειχθούν οι αρχαιολογικοί χώροι σε Δωδώνη, Νικόπολη, Κασσώπη, Αμβρακία και Γίτανα. (εργασίες αποκατάστασης και ανάδειξης των αρχαίων θεάτρων, αλλά και λοιπών μνημείων της περιφέρειας Ηπείρου).
- ❖ Αυξηθεί ο αριθμός των επισκεπτών στους αρχαιολογικούς χώρους της ΟΧΕ.
- ❖ Δημιουργηθεί τοπικό σύμφωνο ποιότητας «Αρχαία Θέατρα Ηπείρου» μεταξύ επιχειρήσεων του τουριστικού και του αγροδιατροφικού τομέα και να ενισχυθεί η ανταγωνιστικότητα των συμμετεχόντων επιχειρήσεων.
- ❖ Ενισχυθεί η απασχόληση.
- ❖ Ενισχυθούν οι δεξιότητες και τα προσόντα του εργατικού δυναμικού.

Ένα τόσο φιλόδοξο εγχείρημα όπως η Πολιτιστική Διαδρομή των Αρχαίων Θεάτρων της Ηπείρου, χρειάζεται ένα αποτελεσματικό διαχειριστή, που θα διασφαλίζει υψηλή ποιότητα σε όλα τα αξιόθεατα, που ο επισκέπτης επιλέγει, αλλά και στις υπηρεσίες που θα

χρησιμοποιήσει: οδικό δίκτυο, μέσα μαζικής μεταφοράς, εστιατόρια, καταστήματα, ξενοδοχεία και άλλα καταλύματα. Η Περιφέρεια Ηπείρου, που έχει την πρωτοβουλία του σχεδιασμού και της υλοποίησης του νέου αυτού τουριστικού προϊόντος, το οποίο απευθύνεται στον πολιτιστικό τουρισμό, ανέθεσε το ρόλο του διαχειριστή της διαδρομής (*Destination Marketing and Management Organization- DMMO*) στην Αναπτυξιακή Εταιρεία «ΗΠΕΙΡΟΣ ΑΕ», που αναλαμβάνει το συντονισμό για τη φροντίδα της καλής λειτουργίας των κάθε είδους υποδομών, που υπάρχουν στη διαδρομή σε συνεργασία με τους αρμόδιους φορείς. η οποία μεριμνά καθημερινά, ώστε όλη η «αλυσίδα» πόρων και υπηρεσιών του παραπάνω προϊόντος να διατηρεί υψηλή ποιότητα. Το πρόγραμμα διαθέτει τη δική του ιστοσελίδα καθώς και λογαριασμό σε μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Ο φορέας, βρίσκεται στην διάθεση των επαγγελματιών του τουρισμού, που επιθυμούν να δραστηριοποιηθούν στο νέο τουριστικό προϊόν της Ηπείρου. Επιδιώκει επίσης ενεργά την συνεχή βελτίωση του προϊόντος, τον εμπλουτισμό του με νέες δραστηριότητες και την συμμετοχή όλο και περισσότερων τοπικών επιχειρήσεων και φορέων στο δίκτυο του αναπτυξιακού συμφώνου. Ο εν λόγω φορέας διαχείρισης φέρει τις αρμοδιότητες για την υλοποίηση τριών μεγάλων ενοτήτων δράσεων⁶⁶:

- Το συντονισμό για τη φροντίδα της καλής λειτουργίας των κάθε είδους υποδομών που υπάρχουν στην διαδρομή σε συνεργασία με τους αρμόδιους φορείς.
- Τη διοικητική υποστήριξη του Συμφώνου Ανάπτυξης (cluster), που θα συγκροτήσουν όσες επιχειρήσεις επιλέξουν να συνεργαστούν για την προσφορά ποιοτικών προϊόντων και υπηρεσιών στους επισκέπτες – μέσα από ένα “Τοπικό Σύμφωνο Ανάπτυξης”.
- Την προβολή της διαδρομής στην τουριστική αγορά, που περιλαμβάνει και την διαχείριση των κάθε είδους ψηφιακών μέσων που έχουν αναπτυχθεί προς τούτο.

Το Νοέμβριο του 2018 πραγματοποιήθηκε η εναρκτήρια εκδήλωση (launch event) της διαδρομής κατά τη διάρκεια της οποίας οι πολίτες, η τοπική κοινωνία και η εγχώρια και διεθνής τουριστική αγορά (tour operators, bloggers και δημοσιογράφοι) κλήθηκαν να γνωρίσουν την Πολιτιστική Διαδρομή. Μετά το πρώτο ταξίδι γνωριμίας, όπου οι συμμετέχοντες είχαν τη δυνατότητα να επισκεφθούν τα σημαντικά μνημεία του προγράμματος, καθώς και να βιώσουν την φιλοξενία των περιοχών, η Πολιτιστική Διαδρομή στα Αρχαία Θέατρα της Ηπείρου είναι πλέον στη διάθεση Ελλήνων και ξένων επισκεπτών και περιλαμβάνει τις 4 περιφερειακές ενότητες, πέντε αρχαιολογικούς χώρους και οκτώ χώρους θέασης.

⁶⁶ <https://ancienttheatersofepirus.gr/o-foreas/>

5.2 Διερεύνηση ανάπτυξης πολιτιστικών διαδρομών στην Πόλη της Λάρισας

5.2.1 Οι σημαντικοί πολιτιστικοί πόροι της Λάρισας

Η πόλη της Λάρισας βρίσκεται πάνω στο βασικό οδικό άξονα της χώρας που συνδέει την Αθήνα με τη Θεσσαλονίκη, στο κέντρο του ανατολικού τμήματος της εύφορης Θεσσαλικής πεδιάδας, δίπλα στον Πηνειό ποταμό και είναι πρωτεύουσα της Περιφερειακής Ενότητας Λάρισας. Αποτελεί ένα από μεγαλύτερα αστικά κέντρα της Ελλάδας, σημαντικό οικονομικό, εμπορικό και διοικητικό κέντρο, όπου εδρεύει η διοίκηση της Περιφέρειας Θεσσαλίας και της Αποκεντρωμένης Διοίκησης Θεσσαλίας και Στερεάς Ελλάδας.

Η Λάρισα αποτελεί μια πόλη της Ελλάδας με σημαντική ιστορική και πολιτιστική σημασία, και μια από τις αρχαιότερες πόλεις στον κόσμο. Αυτό μαρτυρούν οι προϊστορικοί οικισμοί που ήλθαν στο φως και μαρτυρούν την κατοίκηση της από την Νεολιθική Εποχή (6η χιλιετία). Η θέση που καταλαμβάνει η σημερινή πόλη, κατοικείται συνεχώς από την νεολιθική εποχή ως σήμερα δηλαδή για τουλάχιστον 8.000 χρόνια, γεγονός που το πιστοποιεί και το αρχαιολογικό εύρημα τύπου μενχίρ, ένα από τα 4 που έχουν βρεθεί σε άλλα σημεία του πλανήτη, και αποτελούν την πρώτη προσπάθεια του ανθρώπου να αναπαραστήσουν την ανθρώπινη μορφή σε λίθο σε φυσικές διαστάσεις.

Το όνομα Λάρισα είναι προελληνικό πελασγικής προέλευσης ιδιαίτερα διαδεδομένο στον ελλαδικό χώρο και σημαίνει ισχυρά οχυρωμένος λόφος ή ακρόπολη, το όνομα αυτό είχε και η ακρόπολη του Άργους. Η πόλη αποτελούσε από τα αρχαία χρόνια σπουδαίο διοικητικό, οικονομικό και εμπορικό κέντρο και είχε σπουδαίο ρόλο σε όλες της χρονικές περιόδους της ελληνικής ιστορίας. Τα τελευταία χρόνια, ιδιαίτερα τις τελευταίες δύο δεκαετίες παρατηρείται έντονη προσπάθεια ανάπλασης του ιστορικού της κέντρου. Οι εργασίες που πραγματοποιήθηκαν έφεραν στο φως πλήθος αρχαιολογικών ευρημάτων, όπως τα αρχαία τείχη της πόλης, ναούς από τους ελληνιστικούς και βυζαντινούς χρόνους, βυζαντινά και οθωμανικά λουτρά, νεκροταφεία κ.α. και δύναται να αποτελέσουν σημαντικό στοιχείο τουριστικής και οικονομικής ανάπτυξης της περιοχής.

Η Λάρισα διαθέτει πλούσιο πολιτιστικό απόθεμα, τόσο σε αρχαιολογικούς χώρους και μνημεία όσο σε υποδομές μουσείων και πολιτισμού. Τα σημαντικότερα, τα οποία δύναται να αποτελέσουν στοιχεία ανάπτυξης πολιτιστικών διαδρομών, είναι τα εξής:

- *A' Αρχαίο θέατρο Λάρισας*

Σημαντικό ιστορικό και πολιτιστικό μνημείο όχι μόνο για την Ελλάδα αλλά και ολόκληρη την Ευρώπη, που αποτελεί τη «ναυαρχίδα», πάνω στην οποία η Λάρισα θέλει να δημιουργήσει μια νέα ταυτότητα. Η αποκάλυψη του θεάτρου ξεκίνησε το 1987 και ολοκληρώθηκε το 2007-2008, δίνοντας το έναυσμα για τον επανασχεδιασμό του κέντρου της πόλης με σκοπό την αναβάθμιση του τοπίου και της αισθητικής αλλά την τουριστική και πολιτιστική ανάπτυξη της. Όλες οι αναπλάσεις σχεδιάστηκαν με γνώμονα την ανάδειξη του θεάτρου⁶⁷. Έτσι ξεκίνησε και η ανάπλαση του Λόφου του Φρουρίου, και σε συνδυασμό με άλλα αρχαιολογικά ευρήματα που ανακαλύφθηκαν στην περιοχή, ξεκίνησε η προσπάθεια ώστε να αποτελέσει τον ιστορικό και πολιτισμικό πόλο έλξης της πόλης και της ευρύτερης περιοχής. Η χωρητικότητα εκτιμάται σε πάνω από 10.000 θεατές, οικοδομήθηκε στη νότια πλαγιά του λόφου του φρουρίου τον 3ου αιώνα π.Χ., όπου κατά την αρχαιότητα δέσποζε η οχυρωμένη ακρόπολη της πόλης και αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα και μεγαλύτερα θέατρα της περιόδου. Πρόκειται για ένα τεράστιο, σχεδόν εξ ολοκλήρου μαρμαροδομημένο μνημείο, με πλούσια διακόσμηση πλαστικής και σπουδαία μορφολογικά στοιχεία αρχαίας αρχιτεκτονικής.

- *B' Αρχαίο Θέατρο Λάρισας*

Το Β' Αρχαίο Θέατρο της Λάρισας κατασκευάστηκε τον 1ο αι. π.Χ. Η συστηματική ανασκαφή του μνημείου πραγματοποιήθηκε τα έτη 1985 και 1986 και ολοκληρώθηκε μόνο η αποκατάσταση της σκηνής, της ορχήστρας και ένα μικρό τμήμα του διαζώματος.⁶⁸

- *Λόφος του Φρουρίου – αρχαία ακρόπολη*

Οι ανασκαφικές δραστηριότητες του καλοκαιριού του 1978 έφεραν στο φως τα θεμέλια ναού Βασιλικού ρυθμού (παλαιοχριστιανική Βασιλική), η κατασκευή του οποίου ανάγεται στα παλαιοχριστιανικά χρόνια όπως μαρτυρά ένα ένσταυρο θωράκιο που διασώθηκε μετά την ολοκληρωτική καταστροφή του, καθώς και σημαντικά ψηφιδωτά δάπεδα⁶⁹. Η παλαιοχριστιανική Βασιλική χτίστηκε πάνω στον τάφο του Αγίου Αχιλλείου κατά τον 6 ή 7ο μ. Χ αιώνα. Σημαντικά ευρήματα αποτελούν τα παλαιοχριστιανικά λουτρά που βρίσκονται βορειοανατολικά της βασιλικής του Αγίου Αχιλλείου και πιθανόν εντάσσονται σε συγκρότημα κτιρίων που σχετίζονται με τη Βασιλική καθώς και Μεσοβυζαντινός ναός (11ο-12ο αιώνα).

⁶⁷ Λαζαρίδης, 2015

⁶⁸<https://www.eleftheria.gr>

⁶⁹ Εφορεία αρχαιοτήτων Λάρισας, <http://larisa.culture.gr/>

Βυζαντινά νεκροταφεία εντοπίστηκαν σε διάφορα σημεία του Λόφου όπως και στις παρυφές της πόλης.

Στον ιστορικό λόφο της αρχαίας ακρόπολης βρίσκεται το Μπεζεστένι που αποτελούσε ένα πολύ σημαντικό θεσμό των οθωμανικών πόλεων. Πρόκειται για μεγάλη σκεπαστή αγορά, που κτίσθηκε από τους Οθωμανούς στα τέλη του 15ου - αρχές του 16ου αιώνα.

- Αρχαιότητες στην Κεντρική Πλατεία και στην Πλατεία Λαού

Στα πλαίσια της ανάπλασης της Κεντρικής πλατείας της πόλης, ανακαλύφθηκαν τμήματα των τειχών της πόλης κατά της περίοδο του Ιουστινιανού αλλά και της ρωμαϊκής περιόδου καθώς και κτίσματα τα οποία σύμφωνα με τους αρχαιολόγους αποτελούν συνέχεια του αρχαίου θεάτρου και αφορούν τμήμα αυτού. Τα κτίσματα αυτά αποτελούσαν αποθηκευτικούς χώρους του θεάτρου, τα καμαρίνια των ηθοποιών κ.α. Στην πλατεία Λαού αποκαλύφθηκε το μεγαλύτερο τμήμα της σημαντικής βυζαντινής οχύρωσης της πόλης, μήκους 30μ., καθώς και παλαιοχριστιανικά λουτρά του 5ου αι. μ.Χ. που αποτελούνται από τρεις χώρους.⁷⁰ Ένα ακόμη σημαντικό εύρημα της αρχαίας Λάρισας, αποτελεί μεγαλοπρεπείς δρόμος από μαρμάρινες πλάκες, ο οποίος χρονολογικά τοποθετείται στη ρωμαϊκή εποχή και συγκεκριμένα στα πρώτα χριστιανικά χρόνια την εποχή του Οκταβιανού.

- Το μεγάλο Οθωμανικό λουτρό (Buyuk Hamam)

Το μεγάλο Οθωμανικό Λουτρό χωροθετείται πλησίον του Α' Αρχαίου θεάτρου και αποτελεί διατηρητέο μνημείο εξαιρετικής ιστορικής και αρχιτεκτονικής αξίας. Η ανέγερση του κτίσματος πιθανώς ανάγεται στο 15ο αιώνα και αποδίδεται στους διάδοχους του Οθωμανού κατακτητή της Θεσσαλίας Τουρχάν - Βέη⁷¹.

- Ο τάφος του Ιπποκράτη

Ο τάφος του «πατέρα» της Ιατρικής Ιπποκράτη, βρέθηκε και ταυτοποιήθηκε σύμφωνα με τους αρχαιολόγους, στην έξοδο της πόλης προς τον Τύρναβο, δημιουργώντας μια νέα δυναμική, ώστε να καταδείξει την μεγάλη σημασία και ιστορία της πόλης, όπου σ' αυτή έζησαν σπουδαίοι άνθρωποι και επιστήμονες της αρχαιότητας⁷².

- Οι μουσειακές υποδομές της Λάρισας

Το Διαχρονικό μουσείο της Λάρισας λειτουργεί από το 2015 και αποτελεί την έδρα της Εφορείας αρχαιοτήτων της πόλης, με πάνω από 2000 εκθέματα. Πρόκειται για ένα από τα πλέον σύγχρονα και μεγαλύτερα αρχαιολογικά μουσεία στην Ελλάδα,

⁷⁰ <http://culture.larissa-dimos.gr/>

⁷¹ Εφορεία Αρχαιοτήτων Λάρισας, <http://larisa.culture.gr/>

⁷² Λαζαρίδης, 2015

οπου στεγάζεται ο αρχαιολογικός θησαυρός της Θεσσαλίας - προϊστορικός, κλασικός και βυζαντινός – και αποτέλεσε αντικείμενο μελέτης τον τελευταίο αιώνα από πολλούς Έλληνες και Ευρωπαίους αρχαιολόγους. Σημαντικό μουσειακό χώρο αποτελεί το παλαιό Αρχαιολογικό Μουσείο Λάρισας που στεγάζονταν στο μουσουλμανικό τέμενος Γενί Τζαμί. Κατασκευάστηκε το 19ο αιώνα και αποτελούσε δωρεά της βασίλισσας Όλγας στους εναπομείναντες μουσουλμάνους στην πόλη της Λάρισας. Είναι το νεότερο από τα τζαμιά της πόλης και το μοναδικό που σώζεται σήμερα στο ιστορικό κέντρο.

Η Δημοτική Πινακοθήκη Λάρισας «Μουσείο Γεωργίου Κατσίγρα » ιδρύθηκε το 1983 για να φιλοξενήσει τους 750 πίνακες ζωγραφικής του 18ου, 19ου και 20ου αιώνα που είχε δωρίσει ο Γεώργιος Κατσίγρας στην πόλη καθώς και άλλα 410 έργα γλυπτικής, ζωγραφικής και χαρακτικά που κατείχε στη συλλογή του⁷³. Η συλλογή «Κατσίγρα» έχει εκτιμηθεί από ειδικούς, ιστορικούς της τέχνης και ζωγράφους ως η καλύτερη και σπουδαιότερη μετά τη συλλογή της Εθνικής Πινακοθήκης και τη συλλογή Κουτλίδη. Επίσης στη συλλογή περιλαμβάνεται και η επίπλωση του γραφείου του αρχαιολόγου Ερρίκου Σλήμαν κατασκευασμένα πάνω σε σχέδια του Τσίλερ. Σήμερα στεγάζεται στο νέο μοντέρνο και σύγχρονο κτίριο της Δημοτικής Πινακοθήκης, που εγκαινιάστηκε το 2003.

Σημαντικό μουσειακό χώρο αποτελεί και το «Λαογραφικό και Ιστορικό Μουσείο Λάρισας», που προβάλλει όψεις του αγροτικού και αστικού πολιτισμού στη Θεσσαλία, πριν και μετά την Προσάρτησή της στο νεοελληνικό κράτος (1881). Οι συλλογές του, από τις μεγαλύτερες στην Ελλάδα, αριθμούν συνολικά πάνω από 20.000 αντικείμενα που χρονολογούνται από το 15ο ως τα μέσα του 20ού αιώνα.⁷⁴

Ο Μύλος «Παππά» αποτελεί ένα μουσείο πολιτιστικής κληρονομιάς για την Λάρισα, ένα ζωντανό κομμάτι της βιομηχανικής ιστορίας της πόλης. Το 1989 χαρακτηρίστηκε διατηρητέο από το υπουργείο Πολιτισμού σαν αξιόλογο και αντιπροσωπευτικό δείγμα παραδοσιακής βιομηχανικής εγκατάστασης του 20ου αιώνα. Στεγάζεται το Μουσείο «Σιτηρών και Αλεύρων» δίνοντας στον επισκέπτη τη δυνατότητα να αποκτήσει ολοκληρωμένη εικόνα για τη διαδικασία επεξεργασίας του σιταριού από την παραγωγή, τη συγκέντρωση έως την άλεση και την παραγωγή του

⁷³ <https://www.katsigrasmuseum.gr/>

⁷⁴ <https://www.liml.gr/>

αλεύρου. Στον χώρο υπάρχουν εκθέσεις μηχανημάτων ή τμημάτων μηχανών που σώθηκαν από το παλιό εργοστάσιο του Μύλου του «Παππά»⁷⁵.

5.2.2 Οι προτεινόμενες πολιτιστικές διαδρομές

Η πρώτη πολιτιστική διαδρομή αποτελεί μια «συνεκτική ολότητα» του πολιτιστικού απόθεματος και θεμελιώνεται στην διασύνδεση όλου του ιστορικής σημασίας αρχαιολογικού πλούτου, όπως ηρθαν στη επιφάνεια κατά τις αρχικές φάσεις της αστικής ανάπλασης του ιστορικού κέντρου. Η συγκεκριμένη διαδρομή, όπως απεικονίζεται στο Παράρτημα εικόνων της εργασίας (εικόνα 15), θα αποτελέσει ένα ιστορικό αρχαιολογικό περίπατο περιλαμβάνοντας σημεία αρχαιολογικού ενδιαφέροντος και μνημεία, όλων των ιστορικών φάσεων της πόλης, από την κλασική περίοδο μέχρι τη ρωμαϊκή και τη βυζαντινή. Βασικός στοχος η δημιουργία ενός ανοιχτού «υπαίθριου μουσείου» και η επαφή των κατοίκων, των επισκεπτών και τουριστών με την ιστορία της Λάρισας στο χώρο και στο χρόνο. Η διαδρομή εκκινεί από την πλατεία Λαού, όπου χωροθετούνται ευρήματα της βυζαντινής περιόδου δίπλα στο Γενί Τζαμί, με επόμενη στάση την οδό Νίκης για να θαυμάσουν οι επισκέπτες τμήμα του αρχαίου ρωμαϊκού δρόμου που οδηγούσε στην εισοδο της πόλης. Η διαδρομή συνεχίζεται στην κεντρική πλατεία όπου υπάρχουν τμήματα των τειχών της περιόδου του Ιουστινιανού καθώς και αρχαιολογικά ευρήματα της βυζαντινής περιόδου.

Επόμενη στάση το Β΄ αρχαίο Θέατρο της πόλης σε σχετικά κοντινή απόσταση, κοντα στο ποτάμι του Πηνειού. Η Λάρισα αποτελούσε χώρο πολιτισμού στα αρχαία χρόνια με δύο σημαντικά αρχαία θέατρα, προιδαάζοντας τους επισκέπτες για την ιστορική σημασία της πόλης, η οποία κατείχε σημαντική θέση στο πολιτιστικό περιβάλλον των δύο προηγούμενων χιλιετιών. Η διαδρομή συνεχίζεται στα ιστορικά τούρκικα χαμαμ – λουτρά, στους πρόποδες του ιστορικού λόφου του Φρουρίου, δίνοντας την ευκαιρία για γνωριμία και επαφή με το πολιτιστικό απόθεμα την περίοδο της τουρκοκρατίας. Τελευταία στάση η κορωνίδα της ιστορίας και του πολιτισμού της πόλης που περιλαμβάνει το Α΄ Αρχαίο θέατρο και τον ιστορικό λόφο του φρουρίου, που αποτελούσε τον ιστορικό πυρήνα της αρχαίας Λάρισας. Ο επισκέπτης θα γνωρίσει το επίβλητικό αρχαίο θέατρο, έχοντας τη δυνατότητα να το παρατηρήσει τόσο από την κάτω πλευρά που βρίσκονται τα καμαρίνια και η σκηνή, όσο και από την άνω πλευρά στα ανώτερα διαζώματα. Δίνεται η ευκαιρία για παρατήρηση της άποψης όλου του θεάτρου, και όχι τμηματικά, απολαμβάνοντας την επιβλητική θέα στα

⁷⁵ <https://www.larissa-culturestories.gr/>

υπόλοιπα κτιριακά συγκροτήματα της πόλης. Ακολουθεί η περιήγηση στους υπόλοιπους αρχαιολογικούς χώρους του λόφου του φρουρίου. Στην εν λόγω διαδρομή μπορεί δε να συμπεριληφθεί μελλοντικά το σημαντικό ιστορικό σημείο του τάφου του Ιπποκράτη, που βρίσκεται στις παρυφές της πόλης. Ωστόσο μέχρι σήμερα δεν έχει γίνει κάποια προσπάθεια αξιοποίησης του συγκεκριμένου σημείου με ανάπλαση και ένταξη του χώρου στον αστικό ιστό και δεν είναι προσβάσιμο στο κοινό.

Η δεύτερη διαδρομή εστιάζει στην ενίσχυση της επισκεψιμότητας όλων των μουσειακών χώρων της πόλης, αφού διαθέτει σημαντικές και σύγχρονες μουσειακές υποδομές με σημαντικά ευρύματα και εκθέματα για όλο τον ελλαδικό χώρο (Παράρτημα εικόνων, εικόνα 16). Η συγκεκριμένη διαδρομή δύναται να αποτελέσει ένα ολοκληρωμένο πολιτιστικό πρόγραμμα επισκέψεων, με χρονική μετάβαση από το «παλιό» στο «σύγχρονο», περιλαμβάνοντας επισκέψεις και περιήγηση σε διάφορα σημεία του αστικού ιστού της πόλης, δίνοντας την ευκαιρία για επαφή με την ιστορία της Θεσσαλίας στο πέρασμα των αιώνων. Η περιήγηση ξεκινά από το Διαχρονικό μουσείο Λάρισας, όπου εκτίθεται σημαντικά ευρήματα όλων των περιόδων, της νεολιθικής, κλασικής, ελληνιστικής, ρωμαϊκής και βυζαντινής περιόδου. Επομένη στάση το επιβλητικό λαογραφικό μουσείο Λάρισας, με σημαντικά εκθέματα της λαογραφικής και πολιτιστικής ιστορίας της Θεσσαλίας. Η διαδρομή συνεχίζεται στο Γενί Τζαμί σημαντικό αρχιτεκτονικό κτίσμα του 19^{ου} αιώνα και στο Μύλο «Παππά», εξαιρετικής σημασίας κτίριο βιομηχανικής κληρονομιάς, διατηρημένο σε άριστη κατάσταση, στοχεύοντας σε μια πρώτη επαφή με τα πρότυπα του βιομηχανικού αποθέματος του περασμένου αιώνα. Η διαδρομή καταλήγει στο σύγχρονο κτιριακό συγκρότημα της Δημοτικής Πινακοθήκης της πόλης «Μουσείο Γ.Ι. Κατσίγρα», όπου εκτίθενται σημαντικά έργα ελλήνων και ξένων ζωγράφων καθώς ελλήνων σύγχρονων γλυπτών.

Η Τρίτη διαδρομή έχει ως θεματικό πυρήνα το στοιχείο του «νερού» και τη σύνδεση του με τη σύγχρονη τέχνη (Παράρτημα, εικόνα 17). Το μοναδικό και σημαντικό φυσικό στοιχείο της Λάρισας, αποτελεί ο Πηνειός ποταμός, με την χλωρίδα τη κοίτης του, ο οποίος διέρχεται μέσα από τον αστικό ιστό σε διάφορα σημεία. Ο Πηνειός ποταμός αποτέλεσε στοιχείο έμπνευσης για τις εκτεταμένες αναπλάσεις που έλαβαν χώρα τις τελευταίες δεκαετίες, δημιουργώντας εστίες νερού σε διάφορες πλατείες και σημεία στο κέντρο της πόλης. Η τέχνη «έντυσε» αυτές τις κατασκευές νερού με γλυπτά, σημαντικών εικαστικών, όπου σήμερα αποτελούν τοπίο της πόλης. Αυτές οι γλυπτές κατασκευές σε δημόσιους χώρους χρησιμοποιούν τα στοιχεία του νερού και του φωτός, ενώ κάποιες άλλες σημαντικές τοποθετούνται κοντά στο φυσικό τοπίο του Πηνειού.

Ο «γλυπτός ποταμός», το μεγάλο σιντριβάνι της Λαρισαίας γλύπτριας Νέλλας Γκόλαντα, όπου οι καταρράκτες των νερών συμβολίζουν τις ορεινές πηγές του Πηνειού ποταμού και το πέραςμα του μέσα από τη θεσσαλική πεδιάδα, εξελίσσεται σε τρία διακριτά μέρη στα πλαίσια μιας εικαστικής τριλογίας με αφετηρία την πλατεία Ταχυδρομείου. Το πνεύμα της γλυπτικής σύνθεσης συνεχίζεται στο κεντρικό σιντριβάνι της ίδιας πλατείας, με την εμφάνιση εκ νέου των νερών, τα οποία θα συνεχίσουν υποθετικά μια υπόγεια διαδρομή μέχρι την κεντρική πλατεία (Σάπκα), συμβολίζοντας έτσι τη διαδρομή που ακολουθεί ο Πηνειός ποταμός. Το μαρμάρινο γλυπτό της ίδιας γλύπτριας, που χρησιμοποιεί τα στοιχεία του φωτός και του νερού, στον κεντρικό δρόμο της οδού Κούμα, αποτελεί άλλο ένα δημιούργημα της σύγχρονης εικαστικής τέχνης της δεκαετίας του 80'. Το μεγάλων διαστάσεων «γλυπτό άλογο» που απεικονίζει το έμλημα της πόλης της Λάρισας από την αρχαιότητα, φιλοτεχνήθηκε από τον Έλληνα γλύπτη Μίλτο Παπαστεργίου το 1994. Είναι κατασκευασμένο από μπρούντζο, τοποθετημένο στην γέφυρα του Πηνειού και αποτελεί και αυτό ένα σημαντικό δημιούργημα της σύγχρονης γλυπτικής. Η διαδρομή ολοκληρώνεται με δραστηριότητες αναψυχής, που περιλαμβάνει περίπατο στην κοίτη του Πηνειού και βόλτα με το «καραβάκι του Πηνειού».

Με τη συγκεκριμένη διαδρομή γίνεται προσπάθεια σύνδεσης όλων των σημαντικών γλυπτών του σύγχρονου πολιτισμού στο κέντρο της πόλης. Ο επισκέπτης έχει τη δυνατότητα να περιηγηθεί σε σημαντικούς τοπους όπου βρίσκονται αυτά τα γλυπτά, να αντιληφθεί τη σύνδεση της εικαστικής παρέμβασης με το στοιχείο του νερού, να λάβει αφηγηματικές ιστορίες για τα συγκεκριμένα τοπόσημα και τέλος να γνωρίσει το πλούσιο πολιτιστικό και εικαστικό απόθεμα σημαντικών Ελλήνων γλυπτών, που τα έργα τους κοσμούν σημαντικούς δημόσιους χώρους της πόλης. Σημαντικό στοιχείο της διαδρομής δύναται να αποτελέσουν και περιοδικές εκθέσεις σημαντικών σύγχρονων εικαστικών στους χώρους αυτούς, με δημιουργίες που εκτίθενται τόσο στην Πινακοθήκη Κατσίγρα όσο και σε ιδιωτικές συλλογές, δημιουργώντας ένα ανοιχτό μουσείο σύγχρονης τέχνης που θα συνδέσει το φυσικό δημόσιο χώρο με τα «ακίνητα» εμβληματικά δημιουργήματα που αναφέρθηκαν ανωτέρω.

5.2.3 Τα δεδομένα της ανάλυσης SWOT

Στα πλαίσια της ανάλυσης SWOT καταλήξαμε σε συγκεκριμένα συμπεράσματα. Η πόλη της Λάρισας διαθέτει ένα σημαντικό και αξιόλογο πολιτιστικό απόθεμα σε επίπεδο επικράτειας, με σημαντικά μνημεία της νεολιθικής, κλασικής, ρωμαϊκής και βυζαντινής περιόδου, με κορωνίδα το Α' αρχαίο Θέατρο, σημαντικής πολιτιστικής και ιστορικής αξίας σε παγκόσμιο επίπεδο. Παράλληλα φυσικά στοιχεία εντός της πόλης, και πιο συγκεκριμένα

η κοίτη του Πηνειού ποταμού, μετά την ανάπλασή του, και από κοινού με το εκτεταμένο δίκτυο πεζοδρόμων – ποδηλάτου προσδίδει ιδιαίτερη περιβαλλοντική και αισθητική αξία στην πόλη, καθιστώντας τη ελκυστική και λειτουργική σύμφωνα με τα ευρωπαϊκά πρότυπα αστικής τουριστικής ανάπτυξης. Η Λάρισα διαθέτει επίσης σημαντικούς και σύγχρονους μουσειακούς χώρους, που δύναται να δημιουργήσουν ένα ισχυρό πόλο επισκεψιμότητας: το Διαχρονικό μουσείο Λάρισας από τα πιο αξιόλογα στην ελληνική επικράτεια, την Πινακοθήκη Κατσίγρα, που κατέχει στη συλλογή του σημαντικά έργα Ελλήνων και ξένων ζωγράφων και γλυπτών και πρόσφατα ενταγμένη στην πολιτιστική διαδρομή του ΣτΕυρώπης «Οι δρόμοι του Ιμπρεσιονισμού», καθώς και το λαογραφικό μουσείο της πόλης και ο σημαντικός πολυχώρος πολιτισμού και βιομηχανικής κληρονομιάς «Μύλος Παππά». Σημαντικό δε στοιχείο αποτελεί η εγγύτητά της με περιοχές σημαντικής ιστορικής – πολιτισμικής και φυσικής αξίας όπως ο Όλυμπος και τα Μετέωρα καθώς και η προσπάθεια ανάπτυξης του δίπολου Λάρισας – Βόλου με έμφαση στον ορεινό όγκο του Πηλίου, δημιουργώντας ένα ελκυστικό τουριστικό προϊόν για τους δυνητικούς επισκέπτες έχοντας ως βάση της τουριστικής εξόρμησης τη Λάρισα, ως το μεγαλύτερο εμπορικό και συγκοινωνιακό κόμβο της Θεσσαλίας.

Όσον αφορά τα αδύνατα σημεία στα πλαίσια της νέας αναπτυξιακής δυναμικής που παρουσιάζεται, το σημαντικότερο αναφέρεται στο έλλειμμα κεντρικού οράματος και στοχοθεσίας στη διαμόρφωση της τοπικής ταυτότητας, με αποσπασματικές ενέργειες. Παράλληλα ο τουριστικός σχεδιασμός και οι προσπάθειες προβολής της Λάρισας μέσω ενός ολοκληρωμένου Marketing Plan, τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό, συγκρινόμενες με άλλες ελληνικές πόλεις, δύναται να χαρακτηριστεί ανεπαρκής, ενώ παρατηρείται γενικά χαμηλή συμμετοχή σε διεθνείς εκθέσεις τουριστικού και πολιτιστικού ενδιαφέροντος. Η απουσία μιας ολοκληρωμένης στρατηγικής διαχείρισης του πολιτιστικού στοιχείου συμπληρώνεται από σημαντικές καθυστερήσεις στην ολοκλήρωση των απαραίτητων εργασιών για την βελτίωση της επισκεψιμότητας σημαντικών πολιτιστικών πόρων, κάποια από τα οποία δεν είναι προσβάσιμα ακόμα στο κοινό. Επίσης παρατηρούνται προβλήματα στην απαλλοτρίωση των παρακείμενων χώρων του Α΄ Αρχαίου θεάτρου και του λόφου του Φρουρίου, ανεπάρκειες στη διαμόρφωση του περιβάλλοντος χώρου, με αποτέλεσμα πολλά εμβληματικά μνημεία να μην έχουν ενταχθεί πολεοδομικά και αρχιτεκτονικά στην περιοχή, δημιουργώντας την εικόνα «ξένου σώματος» εντός του αστικού ιστού⁷⁶

⁷⁶ Μπουτκάρου, 2017

Επιπρόσθετα, παρά τον υψηλό αριθμό ξενοδοχειακών εγκαταστάσεων σε αναλογία με τα πληθυσμιακά δεδομένα της πόλης, η ποιότητα των παρεχόμενων υπηρεσιών και το ποιοτικό τους υπόβαθρο χαρακτηρίζεται σχετικά ανεπαρκές (με ελάχιστες εξαιρέσεις) για να αποτελέσει ένα από τα βασικά κίνητρα προσέλκυσης τουριστών κυρίως από το εξωτερικό. Ο κυκλοφοριακός φόρτος εντός της πόλης εξακολουθεί να υπάρχει και να δημιουργεί κυκλοφοριακά προβλήματα στις κεντρικές οδικές αρτηρίες, και παρά τη μεγάλη έκταση που καταλαμβάνουν οι δημόσιοι χώροι και οι χώροι πρασίνου εντός του κέντρου, εντοπίζεται σημαντική κατάληψη από ανθρωπογενείς δραστηριότητες που δημιουργούν προβληματισμούς για την χρηστική και λειτουργική ανάπτυξη της..

Ωστόσο ανοίγονται νέες ευκαιρίες και δυνατότητες ώστε η Λάρισα να διαμορφώσει ένα σημαντικό τουριστικό προϊόν, αξιοποιώντας εμβληματικά πολιτιστικά στοιχεία με το εργαλείο των πολιτιστικών διαδρομών. Πρόσφατα ο Δήμος Λαρισαίων ανέθεσε στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας ερευνητικό έργο κατάρτισης Στρατηγικού Σχεδίου «City Marketing», θέτοντας τις βάσεις προς την κατεύθυνση της δημιουργίας ενός ολοκληρωμένου σχεδίου τουριστικής ανάπτυξης και προβολής της πόλης. Σημαντικό γεγονός αποτελεί η απόκτηση εμπειρίας με την κατάθεση φακέλου υποψηφιότητας για τη διεκδίκηση του θεσμού της Πολιτιστικής Πρωτεύουσας της Ευρώπης για το 2021, μια πρώτη προσπάθεια εξωστρέφειας της πόλης και προβολής στο ευρωπαϊκό κοινό. Τελικά η προσπάθεια δεν έφερε το επιθυμητό αποτέλεσμα, αφού η πόλη της Ελευσίνας, έλαβε αυτή τη διάκριση, ωστόσο εντοπίστηκαν τα δυνατά και τα αδύνατα σημεία, δίνοντας ώθηση για την ωρίμανση των προϋποθέσεων της αναπτυξιακής δυναμικής της πόλης στον τομέα του πολιτιστικού τουρισμού και του πολιτισμού εν γένει. Επίσης η ύπαρξη Πολιτιστικού Οργανισμού στη πόλη από τη δεκαετία του 80' υπό την αιγίδα της τοπικής αυτοδιοίκησης (Δήμος Λάρισας), αποτελεί ταυτόχρονα δυνατό σημείο αλλά και σημαντική ευκαιρία αξιοποίησης τη συσσωρευμένης εμπειρίας που έχει αποκτήσει στο πεδίο του πολιτισμού, και δύναται να αποτελέσει φορέα διαχείρισης μελλοντικών πολιτιστικών δράσεων, όπως οι πολιτιστικές διαδρομές στην πόλη.

Γενικότερα μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι οι επισκέπτες στην πόλη βρίσκονται κυρίως για επαγγελματικούς και οικογενειακούς λόγους, και όχι για λόγους πολιτιστικού τουρισμού. Ωστόσο αρχίζει να παρουσιάζεται μεγάλο ενδιαφέρον που εκδηλώνεται από τουρίστες ευρωπαϊκών χωρών που επισκέπτονται γειτονικές περιοχές (Μετέωρα, Πήλιο κ.α) για επίσκεψη στην πόλη της Λάρισας. Σημαντικό στοιχείο αποτελεί η αποκάλυψη του Α' Αρχαίου θεάτρου και των λοιπών αρχαιολογικών ευρημάτων καθώς και η θέση που κατέχει η Λάρισα ως το μεγαλύτερο εμπορικό αστικό κέντρο της Θεσσαλίας και της ευρύτερης περιοχής. Βέβαια, σε αυτό το πλαίσιο, η προώθηση εναλλακτικών μορφών τουρισμού

(περιπατητικός, φυσιολατρικός, γαστρονομικός, αγροτουρισμός), μπορούν να λειτουργήσουν συμπληρωματικά με τον πολιτιστικό τουρισμό, αφού η πόλη και οι γύρω περιοχές κατέχουν τους απαραίτητους πόρους και υποδομές για την ανάπτυξή τους, διαμορφώνοντας ένα ολοκληρωμένο τουριστικό προϊόν ελκυστικό προς τον επισκέπτη.

Αξιόλογη ευκαιρία παρουσιάζεται το τελευταίο διάστημα με τη δυνατότητα αξιοποίησης χρηματοδοτικών πόρων του ΕΣΠΑ και του Ταμείου Ανάκαμψης για δράσεις στον τομέα του πολιτισμού. Παρατηρείται το τελευταίο διάστημα κινητικότητα εκ μέρους της κεντρικής διοίκησης με την προγραμματική σύμβαση, που υπογράφηκε μεταξύ του Υπουργείου Πολιτισμού και του Δήμου Λαρισαίων, ώστε να υπάρξει η απαιτούμενη χρηματοδότηση για τις τελικές εργασίες αναστύλωσης και αποκατάστασης του Α΄ Αρχαίου Θεάτρου και την απόδοσή του στο κοινό. Παράλληλα οι νέες κατευθύνσεις που βρίσκονται σε εξέλιξη με το νέο ΓΠΣ, δημιουργούν την ευκαιρία ολοκληρωμένης ένταξης των πολιτιστικών πόρων στον αστικό ιστό, όπως συμπληρώνονται με το Σχέδιο Ολοκληρωμένης Αστικής Παρέμβασης και το Σχέδιο Βιώσιμης Αστικής Κινητικότητας του Δήμου, για την αντιμετώπιση των προβλημάτων. Προς αυτή την κατεύθυνση κινείται ο βασικός σχεδιασμός του Προγράμματος ΒΑΑ του Δήμου, όπως δύναται να υλοποιηθεί στα πλαίσια του ΠΕΠ Θεσσαλίας. Τέλος σημαντική ευκαιρία δημιουργείται με την συμπερίληψη πολιτιστικών στοιχείων της Λάρισας στον εν εξελίξει σχεδιασμό της «Πολιτιστικής διαδρομής Θεσσαλίας» που υλοποιείται από το σωματείο Διάζωμα, σημαντικός εταίρος του Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού, σε συνεργασία με την τοπική αυτοδιοίκηση. Σε αυτή την προσπάθεια αρχίζουν να διαφαίνονται ευκαιρίες συνεργασίας με άλλες γειτονικές Περιφέρειες στην Ελλάδα με την προοπτική δημιουργίας δικτύων και πολιτιστικών διαδρομών.

Ωστόσο δε λείπουν και τα στοιχεία εκείνα που συνιστούν απειλές, και αποτελούν τρωτά σημεία στην προώθηση της τουριστικής και πολιτιστικής αναπτυξιακής διαδικασίας της πόλης. Υπάρχουν πολλοί ανταγωνιστικοί τουριστικοί προορισμοί που εστιάζουν στον τομέα του πολιτιστικού τουρισμού, ενώ βρίσκονται αρκετά βήματα πιο μπροστά στην υλοποίηση πολιτιστικών και περιβαλλοντικών συνεργειών και δράσεων. Τα νέα οικονομικά δεδομένα τόσο σε ευρωπαϊκό όσο και σε ελληνικό επίπεδο, με την διαφαινόμενη μείωση του εγχώριου τουρισμού λόγω κρίσης, ο οποίος υποστήριζε τις εναλλακτικές μορφές τουρισμού, αποτελεί μια δύσκολη εξίσωση του εξωτερικού περιβάλλοντος που πρέπει να απαντηθεί. Επιπρόσθετα παρατηρείται απουσία κεντρικού σχεδιασμού για την πολιτιστική ανάδειξη καθώς και έλλειψη ενδιαφέροντος για προβολή του πολιτιστικού πλούτου της πόλης από το Υπουργείο Πολιτισμού και το συναρμόδιο Υπουργείο Τουρισμού, ενώ βαρύτητα δίνεται σε άλλες περιοχές της χώρας που παρουσιάζουν στοιχεία μαζικού τουρισμού, δημιουργώντας

ανισότητες και δυσκολίες στην προώθηση ενός πολιτιστικού αναπτυξιακού οράματος της περιοχής.

ΔΥΝΑΤΑ ΣΗΜΕΙΑ	ΑΔΥΝΑΤΑ ΣΗΜΕΙΑ
<ul style="list-style-type: none"> • Πλούσιο πολιτιστικό απόθεμα - σημαντικά μνημεία • Το εμβληματικό Α΄ Αρχαίο θέατρο και ο τάφος του Ιπποκράτη • Αξιόλογα φυσικά στοιχεία – Πηνεϊός-ανάπλαση κοίτης • Αξιόλογες μουσειακές υποδομές – Διαχρονικό μουσείο Λάρισας – Πινακοθήκη Κατσίγρα • Εκτεταμένο δίκτυο πεζοδρόμων – ποδηλάτου • Εγγύτητα με περιοχές σημαντικής ιστορικής – πολιτισμικής και φυσικής αξίας (Όλυμπος - Πήλιο - Μετέωρα) • Εκτεταμένες αστικές αναπλάσεις – πρασίνου στο κέντρο της πόλης και στις συνοικίες • Μεγάλος δημόσιος χώρος – πλατείες, πάρκα • Σημαντικό ενδιαφέρον συμμετοχής της τοπικής κοινωνίας στην ανάληψη δράσεων • Ενισχυμένη πολιτιστική κουλτούρα της κοινωνίας των πολιτών • Σημαντικές πολιτιστικές δράσεις και φεστιβάλ • Αξιόλογο δίκτυο μεταφορικών και συγκοινωνιακών υποδομών • Εμπορικός και συγκοινωνιακός κόμβος 	<ul style="list-style-type: none"> • Έλλειψη βασικού οράματος και στοχοθεσίας στην διαμόρφωση τοπικής ταυτότητας • Απουσία Στρατηγικού Τουριστικού Σχεδιασμού • Ελλείψεις στο σχεδιασμό «Marketing Plan» για την προβολή στην Ελλάδα και στο Εξωτερικό • Χαμηλή συμμετοχή σε διεθνείς εκθέσεις τουριστικού και πολιτιστικού ενδιαφέροντος • Ανύπαρκτη αναγνωρισιμότητα στο εξωτερικό • Χαμηλό ποιοτικό υπόβαθρο ξενοδοχειακών εγκαταστάσεων και καταλυμάτων και απουσία υποδομών διεθνών προδιαγραφών • Μεγάλος κυκλοφοριακός φόρτος και προβλήματα στάθμευσης • Σημαντική κατάληψη δημόσιου χώρου (πλατείες – πεζόδρομοι) • Απουσία/καταστροφή ιστορικού κτιριακού αποθέματος (νεοκλασικά κτίσματα) • Έλλειψη κινήτρων για την ενίσχυση της επισκεψιμότητας στην περιοχή ως πολιτιστικό προορισμό • Απουσία ολοκληρωμένου σχεδιασμού και στρατηγικής στη διαχείριση του πολιτιστικού αποθέματος • Καθυστερήσεις στην ολοκλήρωση εργασιών για την βελτίωση της επισκεψιμότητας των σημαντικών μνημείων • Καθυστερήσεις στις απαραίτητες απαλλοτριώσεις και στην τελική αστική ανάπλαση και διαμόρφωση του περιβάλλοντος χώρου
ΕΥΚΑΙΡΙΕΣ	ΑΠΕΙΛΕΣ
<ul style="list-style-type: none"> • Δυνατότητα ανάπτυξης διαφορετικών εναλλακτικών μορφών τουρισμού (Περιπατητικός, Φυσιολατρικός, γαστρονομικός) • Αξιοποίηση εμπειρίας συμμετοχής για την πολιτιστική πρωτεύουσα της Ευρώπης 2021 και της Πράσινης 	<ul style="list-style-type: none"> • Ανταγωνιστικοί τουριστικοί προορισμοί • Νέα οικονομικά δεδομένα σε ευρωπαϊκό και ελληνικό επίπεδο • Μείωση εγχώριου τουρισμού λόγω κρίσης • Απουσία συνεργασίας με κοντινούς

<p>πρωτεύουσας 2016</p> <ul style="list-style-type: none"> • Δυνατότητα συμπερίληψης των διαδρομών της Πόλης στη πολιτιστική διαδρομή Θεσσαλίας - Διάζωμα • Πολιτιστικός Οργανισμός Δήμου Λάρισας • Αξιοποίηση χρηματοδοτικών πόρων – ΕΣΠΑ – Ταμείο Ανάκαμψης • Προγραμματική σύμβαση για την χρηματοδότηση υποστηρικτικών εργασιών της κύριας μελέτης ανασύλωσης του Θεάτρου - λειτουργική αποκατάσταση (Υπουργείο Πολιτισμού, Δήμος Λάρισας) • Ιδιαίτερο ενδιαφέρον που εκδηλώνεται από τουρίστες χωρών της Ευρώπης • Νέο Γενικό Πολεοδομικό Σχέδιο • Σχέδιο Βιώσιμης Αστικής Κινητικότητας • Σχέδιο Ολοκληρωμένης Αστικής Παρέμβασης • Σχεδιασμός και υλοποίηση του προγράμματος Βιώσιμης Αστικής Ανάπτυξης (BAA) της Λάρισας • Συνεργασία με άλλες Περιφέρειες στην Ελλάδα με την προοπτική δημιουργίας δικτύων και πολιτιστικών διαδρομών 	<p>τουριστικούς προορισμούς (Πήλιο, Μετέωρα, Όλυμπος)</p> <ul style="list-style-type: none"> • Απουσία κεντρικού σχεδιασμού για την πολιτιστική ανάδειξη και προβολή της περιοχής – βαρύτητα σε άλλες περιοχές της χώρας • Ανεπαρκής προβολή του πολιτιστικού πλούτου της πόλης και της ευρύτερης περιοχής από τα Υπουργεία Πολιτισμού και Τουρισμού
--	--

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: Οι βασικές διαπιστώσεις και τα τελικά συμπεράσματα

Οι νέες τάσεις της οικονομικής ανάπτυξης και της τουριστικής δραστηριότητας διαμορφώνονται από τις σύγχρονες παγκόσμιες προκλήσεις τόσο σε διεθνές όσο και σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Η ενίσχυση της προστασίας του περιβάλλοντος και η ανύψωση του επιπέδου διαβίωσης και της ποιότητας ζωής των πολιτών, δημιουργεί μια νέα αφετηρία με προσανατολισμό στη βιωσιμότητα και την αειφορία. Οι ανθρωπογενείς δραστηριότητες κυρίως στα αστικά κέντρα και στις περιοχές που ελκύουν μαζικό τουρισμό ενίσχυσαν τη φθορά των στοιχείων της φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς, οδηγώντας στην αναζήτηση σύγχρονων και βιώσιμων μοντέλων τουριστικής δραστηριότητας και διατήρησης αυτών των σημαντικών στοιχείων. Η μεταστροφή σε νέες μεθόδους διαχείρισης και αξιοποίησης του περιβαλλοντικού και πολιτιστικού πλούτου αποτελεί πλέον γεγονός, ενώ εναλλακτικές μορφές τουριστικής δραστηριότητας έρχονται στο προσκήνιο και υιοθετούνται από τα σύγχρονα κράτη. Ο πολιτιστικός τουρισμός διαθέτει τη δυναμική αυτής της αλλαγής και της επαφής των ανθρώπων με την πολιτιστική κληρονομιά στοχεύοντας, αφενός στην γνωριμία με την ιστορία και τον πολιτισμό ενός τόπου, αφετέρου στην ενίσχυση της δυνατότητας ανάδειξης του πολιτιστικού πλούτου και της ευαισθητοποίησης των πολιτών για τη διατήρηση του.

Σε αυτά τα πλαίσια το εργαλείο των πολιτιστικών διαδρομών, αποτελεί μια σύγχρονη τάση που αναπτύσσεται παγκοσμίως δίνοντας νέα πνοή στην τουριστική ανάπτυξη, στη διατήρηση του περιβαλλοντικού και πολιτιστικού αποθέματος, ενισχύοντας παράλληλα τα στοιχεία που διαμορφώνουν την ταυτότητα ενός τόπου. Άλλωστε η δυνατότητα ανάπτυξης πολιτιστικών διαδρομών με προοπτική επιτυχίας, προϋποθέτει την ύπαρξη σημαντικών και ιδιαίτερων στοιχείων με βάση τα οποία θα σχεδιαστεί και θα εξυγιανθεί η εικόνα μιας περιοχής. Η ύπαρξη αξιόλογης πολιτιστικής κληρονομιάς που μπορεί να συνδυαστεί με φυσικά στοιχεία, αποτελεί την κινητήριο δύναμη για μια σειρά εξελίξεων και δράσεων που οδηγεί αυτόματα στην ενεργοποίηση για ανάδειξη τους. Αυτό αποδεικνύεται σε παγκόσμιο και ευρωπαϊκό επίπεδο με ολοκληρωμένα προγράμματα εξυγίανσης και αναπλάσεων αστικών και περιαστικών περιοχών, όπως στην Πορτογαλία και στην Ισπανία αλλά και στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες, που οδηγούν στην ενίσχυση της επισκεψιμότητας και του τουριστικού ενδιαφέροντος. Για να δημιουργηθεί ένα ιδιαίτερο τουριστικό προϊόν με επίκεντρο την πολιτιστική κληρονομιά αναπτύσσονται πολιτιστικές διαδρομές που ανταποκρίνονται στις επιταγές της βιώσιμης ανάπτυξης.

Σχετικά με το πρώτο ερευνητικό ερώτημα της παρούσας εργασίας, τα αξιόλογα στοιχεία του πολιτιστικού αποθέματος, αποτελούν στρατηγικής σημασίας προαπαιτούμενο για το σχεδιασμό μιας πολιτιστικής διαδρομής, ενώ η ύπαρξη και η αξιοποίησή τους μπορεί να συμβάλλει στην ανάπτυξη και αναζωογόνηση ενός τόπου καθώς και στην ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς. Μέσα από την βιβλιογραφική αναζήτηση επιβεβαιώνεται αυτή η υπόθεση καθώς οι αναπλάσεις και η περιβαλλοντική εξυγίανση ενός τόπου συνδέονται άμεσα με την ύπαρξη στοιχείων πολιτισμού, και αποτελούν τη βάση κατά το σχεδιασμό μιας πολιτιστικής διαδρομής. Όσον αφορά τη μελέτη περίπτωσης που αποτέλεσε αντικείμενο ανάλυσης της εργασίας μας, η Λάρισα δεν θα μπορούσε μέχρι σήμερα να χαρακτηριστεί ως τουριστική πόλη και τουριστικός προορισμός καθώς η δυναμική της αναπτυξιακής της διαδικασίας δεν υιοθέτησε ως ένα από τους βασικούς πυλώνες την εξωστρεφή τουριστική και πολιτιστική ανάπτυξη, παρόλο που η πόλη διαθέτει σημαντικές και αξιόλογες πολιτιστικές δομές και μνημεία. Ωστόσο ο πολιτιστικός τουρισμός μπορεί να αποτελέσει μια σημαντική κατηγορία θεματικού τουρισμού, που τα επόμενα χρόνια μπορεί να συμβάλει σημαντικά στην αύξηση των αφίξεων τουριστών. Έτσι η Λάρισα, με τα αξιόλογα και χαρακτηριστικά μνημεία της σε όλες τις φάσεις της ελληνικής ιστορίας, μπορούν να καταστούν ικανά για την τεκμηρίωση της διαχρονικής της ιστορίας της, με επίκεντρο το Α' Αρχαίο Θέατρο εντός του ιστορικού κέντρου. Οι πόλεις που διαθέτουν αρχαία θέατρα ανάλογων διαστάσεων και σημαντικότητας (όπως της Λάρισας) είναι ελάχιστες, η ύπαρξή τους δε, αποτελεί (αποδεδειγμένα) τεράστιο συγκριτικό πλεονέκτημα.

Εστιάζοντας στο δεύτερο ερευνητικό ερώτημα και με βάση την ανάλυση που έλαβε χώρα, μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι η Λάρισα και η ευρύτερη περιοχή όχι μόνο διαθέτει πολιτιστικά στοιχεία και ιστορικά γνωρίσματα αλλά η ίδια η πόλη αποτελεί μέρος της ιστορίας της αρχαίας Ελλάδας.. Γίνεται αντιληπτό ότι οι προτεραιότητες οι οποίες προωθούνται αναπτύσσονται με επίκεντρο τη διάσωση και την ανάδειξη των σπουδαίων αρχαιολογικών ευρημάτων δημιουργώντας μια νέα ταυτότητα για την πόλη. Ο αστικός μετασχηματισμός της πόλης με αφετηρία την ύπαρξη του πολιτιστικού αποθέματος, είναι εμφανής σε κάθε σημείο της, μέσα από τις πολεοδομικές παρεμβάσεις που έλαβαν χώρα και συνεχίζονται ακόμα, δίνοντας το παράδειγμα στον ελλαδικό χώρο. Λαμβάνοντας υπόψη τα δυνατά σημεία και τις ευκαιρίες που δημιουργούνται, με βάση την ανάλυση SWOT, ο σχεδιασμός ο οποίος χαράσσεται τώρα δημιουργεί νέα δεδομένα και δυναμική, βασιζόμενος στη αντίληψη ότι η Λάρισα έχει τη δυνατότητα να γίνει ιστορικό και πολιτιστικό κέντρο, δημιουργώντας μια νέα «ταυτότητα», που τόσα χρόνια η πόλη έψαχνε να ανακαλύψει.

Στα αδύνατα σημεία της ανάλυσης, σημαντικό στοιχείο αποτελεί η έλλειψη ενός ολοκληρωμένου οράματος για την πόλη της Λάρισας, επισημαίνοντας ότι η προβολή και η εκμετάλλευση θα πρέπει να βασιστεί σε ένα καλά σχεδιασμένο marketing plan το οποίο θα λαμβάνει υπόψη του, το σύνολο του πολιτιστικού πλούτου, των υποδομών και των οικονομικών δραστηριοτήτων της ευρύτερης περιοχής. Η Λάρισα χρειάζεται μια ολοκληρωμένη στρατηγική προβολής του τουριστικού προϊόντος της και ένα ολοκληρωμένο στρατηγικό τουριστικό σχεδιασμό, με στοχευμένες και συντονισμένες ενέργειες, τόσο στο εξωτερικό όσο και στο εσωτερικό, που θα αναδείξουν τη θετική εικόνα και τα πλεονεκτήματά της, ενώ παράλληλα θα ενισχύσουν τη δημιουργία μιας διαφορετικής ελκυστικής ταυτότητας με τη συνδρομή της κεντρικής διοίκησης του Ελληνικού Κράτους. Μια εξωστρεφής επικοινωνιακή στρατηγική για την προσέλκυση επισκεπτών παράλληλα με την ανάπτυξη των υποδομών για τη βελτίωση της επισκεψιμότητας των σημείων πολιτιστικού ενδιαφέροντος, αποτελούν σημαντικές προτεραιότητες.

Η περαιτέρω αναδιοργάνωση και μεταλλαγή του κέντρου της πόλης που σχεδιάζεται σήμερα θεμελιώνεται στην δυνατότητα ανάπτυξης δικτύου μνημείων με απώτερο στόχο την ενοποίηση των αρχαιολογικών χώρων και μνημείων στα πλαίσια διαχείρισης και ανάδειξης της πολιτιστικής κληρονομιάς της πόλης. Το τελευταίο διάστημα παρατηρείται κινητικότητα σχετικά με δυναμικές πρωτοβουλίες των τοπικών αρχών με την αρωγή του Υπουργείου Πολιτισμού, για την υλοποίηση μελετών ενοποίησης των αρχαιολογικών χώρων και ενίσχυση της χρηματοδότησης, έργο που θα προσδώσει προστιθέμενη αξία στον πολιτισμό της πόλης (ενοποίηση 14 μνημείων εντός της βυζαντινής οχύρωσης της πόλης, διασύνδεσή μέσω ενημερωτικών πινακίδων, ψηφιακά εργαλεία πληροφόρησης, παρεμβάσεις αποκατάστασης στα μνημεία κ.α.).

Αποτελεί γεγονός ότι η πολιτιστική ένταξη του εμβληματικού Α΄ Αρχαίου Θεάτρου και της αρχαίας ακρόπολης στο αστικό τοπίο της Λάρισας αποτελεί προτεραιότητα των τοπικών αρχών. Αυτό το ιδιαίτερο πολιτιστικό στοιχείο και η σύνδεση του με το Β΄ Αρχαίο Θέατρο, τα ρωμαϊκά και βυζαντινά τείχη στην Πλατεία Λαού, τις αρχαιότητες στην κεντρική πλατεία της πόλης, καθώς και άλλα σημαντικά μνημεία διάσπαρτα σε διάφορα σημεία, δύναται να αποτελέσουν μια συνεκτική ολότητα, αξιοποιώντας παράλληλα ως μέσο προβολής την ανάπτυξη πολιτιστικής διαδρομής. Η πρόταση αυτή, η οποία σε συνδυασμό με τις υπόλοιπες πολιτιστικές διαδρομές που προτείνονται, δημιουργούν ουσιαστικά ένα ταξίδι στο παρελθόν αυτής της πόλης, και συνιστά προσπάθεια σύνδεσης όλων των πολιτιστικών πόρων του τόπου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνική βιβλιογραφία

- Αυγερινού-Κολώνια, Σ. (1995). *Πολιτιστικές τουριστικές διαδρομές: δρόμοι διαλόγου και ανάπτυξης*. Σύγχρονα Θέματα, 18 (55), 104-111.
- Αυγερινού-Κολώνια, Σ. (2009). *Πολιτιστικές διαδρομές: Μια πρόταση για τη μελέτη και την ανάδειξη της πολύπλευρης πολιτιστικής πραγματικότητας*. Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών. ΕΜΠ. Αθήνα.
- Βασιλειάδη, Α. (2018). *Οι πολιτιστικές διαδρομές ως φορέας ανάπτυξης και πολιτιστικής διαχείρισης: Οι προσπάθειες παρουσίασης της πολιτιστικής διαδρομής των Ιαματικών Πηγών στην Ελλάδα. Μελέτη περίπτωσης των Ιαματικών Λουτρών Καμένων Βούρλων στη Φθιώτιδα και του Bath στην Μεγάλη Βρετανία*. Διπλωματική εργασία. Σχολή Κοινωνικών Επιστημών. Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο. Πάτρα.
- Βενετσανοπούλου, Γ. Μ. (2006). *Η κρατική συμβολή στον τουρισμό. Εναλλακτικές μορφές τουρισμού, ιστορική εξέλιξη – θεσμικό πλαίσιο*. Αθήνα: PressLine.
- Δημητριάδη, Ε. (2012). *Βιώσιμη Ανάπτυξη και Βιώσιμος Τουρισμός: Θεσμικό πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης – Προτάσεις*. Διπλωματική εργασία. ΠΜΣ: Οικολογικός Σχεδιασμός, Βιώσιμη Ανάπτυξη και Διαχείριση Προστατευόμενων Περιοχών. ΑΠΘ. Θεσσαλονίκη.
- Δρακωνάκη, Μ. (2016). *Η σημασία της πολιτιστικής κληρονομιάς για την τοπική ανάπτυξη: Η περίπτωση των πολιτιστικών διαδρομών στην Περιφερειακή Ενότητα Ηρακλείου*. Διπλωματική Εργασία. ΠΜΣ: Σχεδιασμός και Ανάπτυξη Τουρισμού και Πολιτισμού. Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας. Βόλος.
- Ηγουμενάκης, Ν. (2000). *Τουρισμός & Ανάπτυξη*. Αθήνα: Interbooks.
- Ηγουμενάκης, Ν. (1999). *Τουριστικό μάρκετινγκ*. Αθήνα: Interbooks.
- Καρβούνης, Α. (2018). *Διπλωματία πόλεων IV: Η πολιτιστική διπλωματία των διεθνών δικτύων πόλεων*. β' αναθεωρημένη έκδοση. Υπουργείο Εσωτερικών. Ελληνική Δημοκρατία. Αθήνα.
- Καραβασίλη, Μ. (2000). *Προστασία και συντήρηση νεότερης μνημειακής κληρονομιάς: ο υλικός και ο ανθρώπινος χώρος στο ιστορικό αγροτοβιομηχανικό συγκρότημα στη λίμνη Κωπαΐδα*. Διδακτορική διατριβή. Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών. Αθήνα.

- Καραβασίλη, Μ., & Μικελάκης, Ε. (1999). *Πολιτιστικές διαδρομές. Προς μια ερμηνευτική του «πολιτισμικού τοπίου» με αναπτυξιακή προοπτική*. Αρχαιολογία & Τέχνες, 71, 82-86.
- Κοζυράκης, Γ. (2007). *Περιβαλλοντικά βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη. Πλαίσιο αξιολόγησης: Η περίπτωση της Κρήτης*. Διδακτορική διατριβή. Πάντειο Πανεπιστήμιο. Αθήνα.
- Κοκκώσης, Χ., & Τσάρτας Π. (2001). *Βιώσιμη Τουριστική Ανάπτυξη και Περιβάλλον*, Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική.
- Κοκκώσης, Χ., Τσάρτας Π. & Γκρίμπα Ε. (2011). *Ειδικές και Εναλλακτικές Μορφές Τουρισμού, Ζήτηση και προσφορά νέων προϊόντων τουρισμού*. Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική.
- Κόνσολα, Ντ. (2013). *Στρατηγικό σχέδιο πολιτιστικού τουρισμού για την περιφέρεια νοτίου Αιγαίου*. 11ο Τακτικό Επιστημονικό Συνέδριο *ERSA-GR*. Πρακτικά συνεδρίου.
- Λαζαρίδης, Κ. (2015). *Οι αστικές αναπλάσεις και η διαμόρφωση της ταυτότητας μιας πόλης: Το παράδειγμα της Λάρισας*. Διπλωματική εργασία. ΜΠΣ: Πολεοδομία – χωροταξία. Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο. Αθήνα.
- Μπανίλα, Ε. (2016). *Η έννοια της πολιτιστικής διαδρομής ως μέσο ανάδειξης και προστασίας της πολιτισμικής κληρονομιάς*. Διπλωματική Εργασία, ΠΜΣ: Πολιτιστική Διαχείριση. Πάντειο Πανεπιστήμιο. Αθήνα.
- Μπάρδας, Κ. (2018). *Ανάδειξη πολιτιστικής κληρονομιάς μέσα από διαδρομές και μονοπάτια: Μελέτη περίπτωσης Μακρινίτσα Πηλίου*. Διπλωματική Εργασία. ΠΜΣ: Σχεδιασμός και ανάπτυξη τουρισμού και πολιτισμού. Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Βόλος.
- Μπουτκάρου, Α. (2017). *Διερεύνηση της δυναμικής του Α΄ Αρχαίου Θεάτρου στην πολιτιστική και οικονομική ανάπτυξη της Λάρισας*. ΜΠΣ: Σχεδιασμός και ανάπτυξη τουρισμού και Πολιτισμού. Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας. Βόλος.
- Παπαγεωργίου, Μ. & Γκαντούνα Ε. (2012). *Πολιτιστικός τουρισμός και πολιτιστικές διαδρομές: κατευθύνσεις σχεδιασμού σε τοπική κλίμακα μέσα από την περίπτωση του Δήμου Ελασσόνας*. 3^ο Πανελλήνιο συνέδριο πολεοδομίας, χωροταξίας και περιφερειακής ανάπτυξης. Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας. Βόλος.
- Περιφέρεια Ηπείρου, (2017). *Στρατηγική για την ολοκληρωμένη χωρική επένδυση: Πολιτιστική διαδρομή στα αρχαία θέατρα της Ηπείρου*. Ελληνική Δημοκρατία. Ιωάννινα.

- Σφακιανάκης, Μ. (2000), *Εναλλακτικές μορφές τουρισμού*. Αθήνα: Εκδόσεις Έλλην.
- Χαραλαμποπούλου, Π. (2019). *Ο Ρόλος των Πολιτιστικών Διαδρομών ως Τουριστικό Προϊόν στη Διαχείριση της Πολιτισμικής Κληρονομιάς: Η Περίπτωση του Ν. Ηλείας*. Διπλωματική εργασία. ΠΜΣ: Εκπαίδευση και πολιτισμός. Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο. Αθήνα.

Ξενογλώσση βιβλιογραφία

- Fokiali, P., Xanthakou, Y., Tatlidil, R., Tatlidil, E., & Kaila, M. (2005). *Tourism and Sustainable Development Strategies in Rhodes: The awareness of the local societies*. In X. European Ecological Congress. Organized by European Ecological Federation & Turkish Ecological Society. Ege University Center for Environmental Studies.
- Huibin, X., Marzuki, A. & Razak, A. (2012). *Protective Development of cultural heritage tourism: The case of Lijiang, China. Theoretical and Empirical Researches in Urban Management*. 7 (1), 39-54.
- McIntosh, R. W., & Goeldner, C. R. (2009). *Tourism: Principles, practices, philosophies*. J. Wiley & Sons.
- Shamsuddoha, M., Alamgir, M., & Nasir, T. (2011). *Cultural tourism: Bangladesh tribal areas perspective*. Revista de turism-studii si cercetari in turism, (12), 28-32.
- Silva, L. (2011). *Building in the Historic Villages of Portugal: Social Processes, Practices and Agents*. Journal of Ethnology and Folkloristics, 3 (2), 75-91.
- World Commission on Environment and Development, (1987). *Our Common Future*. Report.
- ICOMOS international, (2008). *The ICOMOS charter on cultural routes*. Canada.

Διαδικτυακές πηγές

- <https://www.coe.int/en/web/cultural-routes/the-phoenicians-route>
- Rotavicentina.com, (2018). Travel through the History of Sw Portugal. - <http://en.rotavicentina.com/historical.html>
- <http://www.oecd.org>
- <http://unwto.org>

- ICOMOS, Χάρτα πολιτισμικού τουρισμού (2002: 1), διαθέσιμη online στο http://www.icomos.org/charters/tourism_greek.pdf
- <https://www.culture.gov.gr/el/service/SitePages/view.aspx?iID=3225>
- EICR-COE_Leaflet_GRE_June2019_WEB_01.pdf (culture.gov.gr)
- https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805cdb50
- On the road_.pdf (culture.gov.gr)
- <https://www.aeneasroute.org/enea-leggere-ascoltare-osservare/>
- <https://www.actualidadviajes.com/el/3-rutas-culturales-ecoturísticas-espana-2017/>
- <https://www.turismocastillayleon.com/en/art-culture-heritage/great-routes/isabel-route>
- <https://theculturetrip.com/europe/spain/articles/a-guide-to-exploring-spains-la-ruta-de-las-caras/>
- <https://ancienttheatersofepirus.gr/o-foreas/>
- <https://diazoma.gr/cultural-routes/cultural-route-1-ipeirou/>
- <https://www.eleftheria.gr>
- <https://diazoma.gr/routes-history/cultural-route-of-thessaly/auta-einai-ta-14-archaiologika-diamadia-tis-larisas/>
- <https://www.katsigrasmuseum.gr/>
- <https://www.liml.gr/>
- <http://larisa.culture.gr/>
- <http://culture.larissa-dimos.gr/>
- <https://www.larissa-culturestories.gr/>
- diazoma.gr/site-assets/9.-ΤΕΛΙΚΟ-ΤΕΥΧΟΣ-ΜΕΛΕΤΗ-ΑΣΤΙΚΗΣ-ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ-Δ-ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ-compressed.pdf

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΕΙΚΟΝΩΝ

Εικόνα 1: Χάρτης των χωρών του ΣτΕυρώπης που συμμετέχουν στο Πρόγραμμα Πολιτιστικών Διαδρομών της ΔΜΣ (Η χώρα της Τσεχίας δεν έχει προσχωρήσει στην ΔΜΣ και αποτελεί παρατηρητή).

Πηγή: Υπουργείο Πολιτισμού και αθλητισμού

Εικόνα 2: Δρόμοι των Φοινίκων

Πηγή: Υπουργείο Πολιτισμού και αθλητισμού

Εικόνα 3: Ευρωπαϊκοί δρόμοι του Μότσαρτ (Πηγή: Υπουργείο Πολιτισμού και αθλητισμού)

Εικόνα 4: Οι δρόμοι της Ελιάς (Πηγή: Υπουργείο Πολιτισμού και αθλητισμού)

Εικόνα 5: Iter Vitis (Πηγή: Υπουργείο Πολιτισμού και αθλητισμού)

Εικόνα 6: Ευρωπαϊκή διαδρομή κοιμητηρίων (Πηγή: Υπουργείο Πολιτισμού και αθλητισμού)

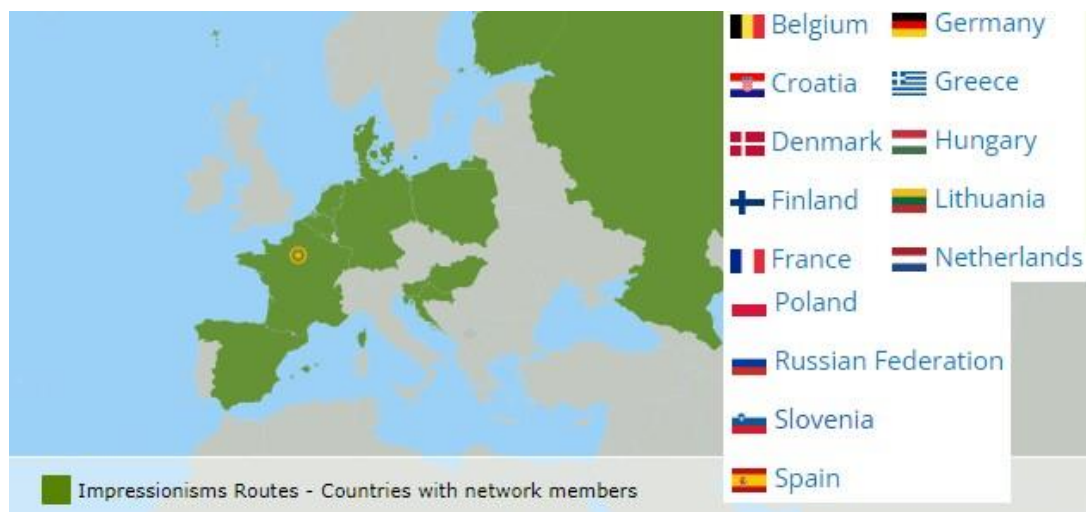
Εικόνα 7: Ευρωπαϊκή διαδρομή ιστορικών λουτροπόλεων (Πηγή: Υπουργείο Πολιτισμού και αθλητισμού)

Εικόνα 8: Οι προορισμοί του Ναπολέον (Πηγή: Υπουργείο Πολιτισμού και αθλητισμού)

Εικόνα 9: Οι δρόμοι του Ιμπρεσιονισμού (Πηγή: Υπουργείο Πολιτισμού και αθλητισμού)

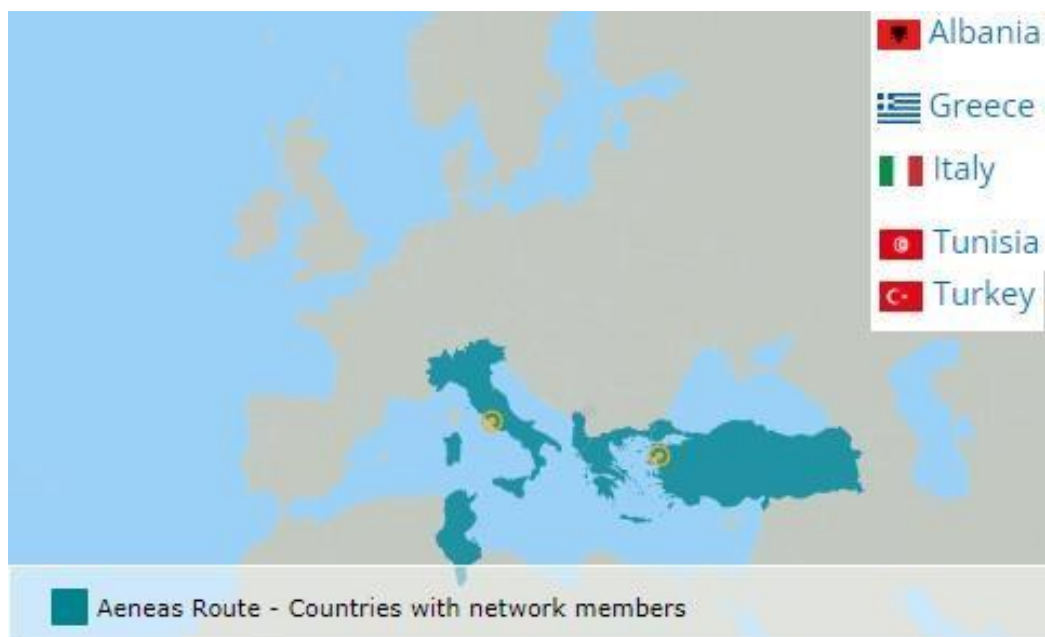
Εικόνα 10: Ευρωπαϊκή διαδρομή βιομηχανικής κληρονομιάς (Πηγή: Υπουργείο Πολιτισμού και αθλητισμού)

Εικόνα 11: Ευρωπαϊκή διαδρομή ιστορικών κήπων (Πηγή: Υπουργείο Πολιτισμού και αθλητισμού)

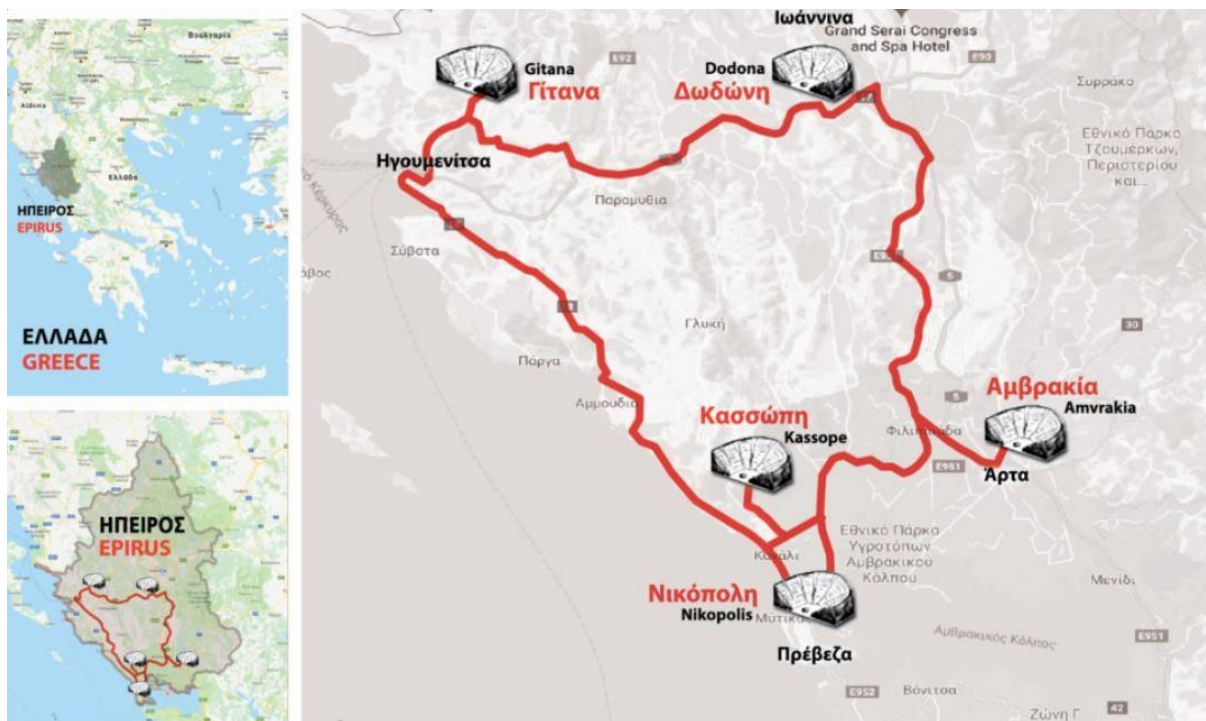
Εικόνα 12: Δρόμος του Αινέα (Πηγή: Υπουργείο Πολιτισμού και αθλητισμού)

Εικόνα 13: Οι δρόμοι του Κυρίλλου και Μεθοδίου (Πηγή: Υπουργείο Πολιτισμού και αθλητισμού)

Εικόνα 14: Η πολιτιστική διαδρομή στα αρχαία θέατρα της Ηπείρου

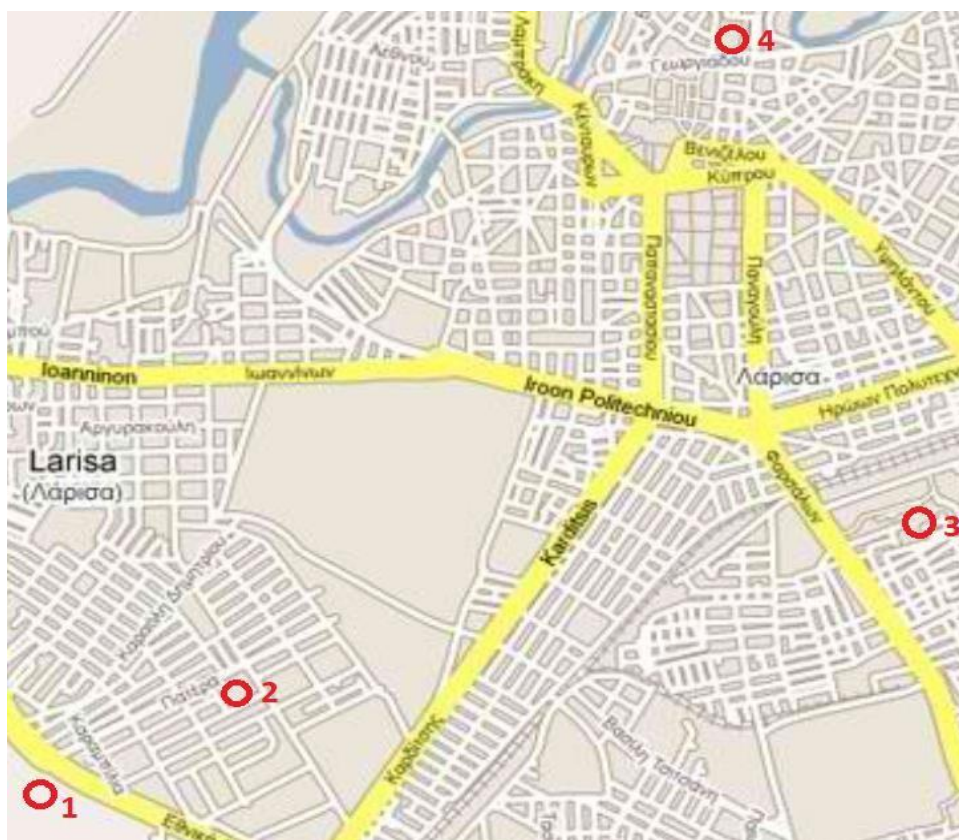

Εικόνα 15: Πολιτιστική διαδρομή στην πόλη της Λάρισας (Διαδρομή 1) – (Ίδια επεξεργασία)

(1: Βυζαντινά τείχη - λουτρά, 2: Γενί Τζαμί, 3: Ρωμαϊκός δρόμος, 4: Οθωμανικό χαμάμ, 5: Ιουστινιάνεια οχύρωση, 6: Β αρχαίο Θέατρο, 7: Α αρχαίο Θέατρο, 8: Βυζαντινός ναός – Βασιλική - ψηφιδωτά, 9: λουτρά, νεκροταφείο)

Εικόνα 16: Πολιτιστική διαδρομή στην πόλη της Λάρισας (Διαδρομή 2) - (Ίδια επεξεργασία)

(1: Διαχρονικό μουσείο Λάρισας, 2: Πινακοθήκη Λάρισας – Μουσείο Κατσίγρα, 3: Λαογραφικό και ιστορικό μουσείο, 4: Μύλος Παππά)

Εικόνα 17: Πολιτιστική διαδρομή στην πόλη της Λάρισας (Διαδρομή 3) - (Ίδια επεξεργασία)

(1: Γλυπτός ποταμός Α και Β μέρος τριλογίας, 2: γλυπτό «φως και νερό», 3: Γλυπτός ποταμός Γ μέρος τριλογίας, 4: Γλυπτό άλογο)

Ε.Π.
**ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ
ΔΗΜΟΣΙΟΥ
ΤΟΜΕΑ**

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Εθνική Σχολή Δημόσιας Διοίκησης και Αυτοδιοίκησης (Ε.Σ.Δ.Δ.Α.)
Πειραιώς 211, ΤΚ 177 78, Ταύρος
τηλ: 2131306349 , fax: 2131306479
www.ekdd.gr